יסטוף

מאת

רוֹמֶן רוֹלַן

א

הַשַּׁחַר

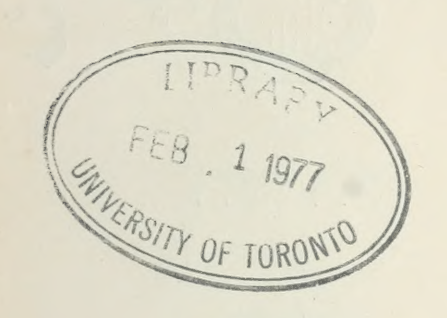
תרגם

י. ה. ייבין

עם תמונת המחבר ועם מבוא מאת ד. א. פרידמאן

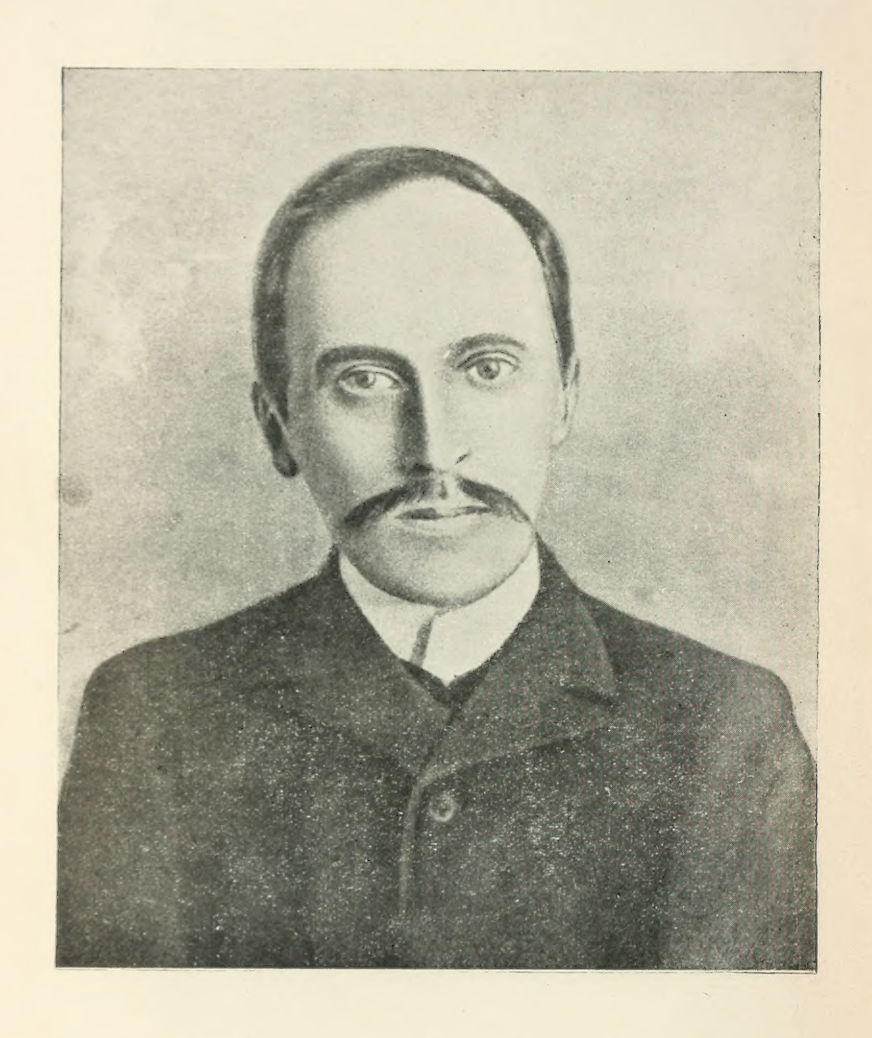

וַרשה, תרפ"א.

JAN—KRZYSZTOF □ □ □ □ □ □
□ □ □ □ □ ROMAINA ROLLANDA
PRZEŁOŻYŁ: I. H. JEJWIN □ □ □
□ □ □ WYDAWNICTWO - SZTYBEL
WARSZAWA, 1921 □ □ □ □ □ □

□ □ □ DRUKARNIA I. HENDLERA
WARSZAWA, DŁUGA 26 □ □ □ □

Romain Rolland

Aux âmes libres, de toutesles nations,
qui souffrent, qui luttent,
et qui vaincront.

R. R.

לְנִשְׁמוֹת בְּנוֹת־הַדְּרוֹר בְּכׇל הָעַמִּים,
הסובלות, הנלחמות,
ואשר להן הנצחון.

ר. ר.

מבוא

רוֹמֶן רוֹלַן

אישיותו ויצירתו

למנצח על החיים – שיר־מזמור... מה־שונים הם המנצחים את החיים! אלה יקראו מלחמה, יתגוששו ויֵאָבקו, יריעו בשופר ויחצצרו בחצוצרות ובכֹחם העז יכריעו את אויביהם תחתם; ואלה - יֵשבו להם במסתרים ויארגו שם את אדרת המלך, מבלי־דעת בעצמם בשביל־מי. ישירו לכבוד כובשי העולם, ולא יֵדעו מי הם, יתעסקו בעבודתם הצנועה והחרישית באמונה, ולא ירגישו כלל, כי בהשאי הם עצמם עולים וכובשים את כסא המלוכה שבחיים. איש לא יָדע אותם עד בוא הרגע הגדול, וגם הם עצמם לא יָדעו כלל, כי כל פסיעה ופסיעה, שהיו פוסעים, היתה מקרבת אותם אל היכלם, וכי כל מעשה ומעשה שבידיהם היה נעשה מאליו מקלעת־פרחים חדשה לזֵר־הנצחון, שֶׁיִתן על ראשם, כאשר תגיע השעה.

מאחרי הצאן, מחפוש האתונות, מתוך איזו פִּנה נשכחה – מה־רבים היו אצלנו השליטים האמתיים, שעלו כך לגדֻלה! וגם בין אֻמות־העולם יִקרה מקרה זה כפעם־בפעם. בין המשתערים על החיים והמולכים־מעצמם יש שהנצחון היותר מֻמשך והיותר יפה יעלה דוקא בגורלו של הצנוע, ההולך לתמים בדרכו ונושא בקרבו את כל גדֻלתו ואת כל תפארתו, מבלי שיכריז עליהן ברבים.

שליט חרישי כזה בספרות האירופית הוא רוֹמֶן רוֹלַן.

בספרות הצרפתית הקולנית, ההומיה, המתהדרת ומתיַפה תמיד, כמעט אחד הוא הסופר הגדול בזמננו, שישפיע על רבים מן המחבואים ויאציל עליהם מהדר אישיותו הצנועה והיפה מן הזוית.

מי הוא?

עוד לפני חמש־עשרה שנה היתה שאלה זו טבעית אף במולדתו, כי אז לא היה עוד ידוע ברבים. רק קבץ קטן של צעירים בעלי נפש יפה וטהורה כבדוהו והעריצוהו. פַּריז, ההומה מסופרים ואמנים מכל־המינים, פַּריז, המלאה כשרונות כרמון, לא ידעה את רומן רולן, שישב בתוכה. גם כאשר יצאו הכרכים הראשונים של ספרו הגדול „י'ן כריסטוף", לא הרגישה עוד צרפת, כי נשיא בתוכה ורולן שמו. אל הדרָמות שלו לא שָׂם איש לב; את מאמריו היפים בתולדות המוסיקה ובברור מהותה קראו רק מעטים מבין הנוגעים בדבר, ועל הדפים הראשונים של מגלת „י'ן כריסטוף" הנפלאה התענגו רק מתי־מספר. אמת, כי ספרו על מיכאל אַנגֶ'לוֹ קנה לו שֵׁם גדול, אבל מבין השורות הנהדרות על אישיותו לא הרגישו עוד האנשים את אישיותו היפה של רולן עצמו. רק מעט מעט כבש את מקומו בספרות. עתה הוא כבר נחשב לאחד הסופרים הגדולים לא רק בצרפת, אלא כל יודעיו הם מוקיריו ומעריציו. רְבּי כתביו, החשובים שבהם, תֻרגמו לרב השפות האירופיות: אנגלית, אשכנזית, הישפַּנית ופולנית, ובכל ספרות וספרות עוררו את המחשבה והפרו אותה. כל מי שמעריץ את האמת, אותה הבת האֻמללה, שכל־כך מתעללים בה האנשים, ביחוד בימי המלחמה האיֻמה, כל מי שבלבו בוערת האהבה האמתית לאדם והוא אוהב את היֹפי שבחיים ואת התפארת שבאדם — כֻּלם יביטו על רולן כעל אחד מבחירי הסופרים.

צנוע ונחבא אל הכלים, עובד חרוץ ויושב־אהל, והוא לא רדף מעולם אחרי הכבוד ולא קפץ בראש הכנופיות השונות. בענותנותו ובישֶׁר־לבו לא נסחף מעולם עם שום זרם רוחני או ספרותי יליד־הרגע. אולי משום־זה הוא נראה לפעמים מוזר כל־כך בלבושו החיצוני, שאינו על־פי המודה האחרונה, ובדבריו, שאינם מקבילים לרוחות המנשבות בעולם.

רומן רולן עומד כל־הזמן על המִצפֶּה ומסתכל בחיי דורו. ואת אשר תשים נשמתו בפיו, אותה ידבר. בתקופה זו של המריות גסה ושל שלטון האדם באדם לרַע לו, בדור זה של גוזלים וחומסים תרבותיים ושל אוכלי־אדם משפילים, רולן אינו בוש ואינו מתירא לדַבר ולשיר

על האִידֵיאַליות, על אהבת האדם ועל טהרת החיים. כי הוא אחד מבני־החורין המעטים שבזמננו. אין הוא כורע לפני ה„אלילים" השונים, העומדים על פרשת הדרכים, כי ישַׁר־קומה וישר־לב הוא מאין כמוהו.

לא סִמאה את עיניו שום סיסמה של מפלגה, ואפילו אהבת המולדת לא שִׁחדַתּוּ. כי אוהב־אדם הוא רולן.

שבח זה, כשמשמיעים אותו בנוגע לבֶן־דורנו, החי בתוך החברה המלאה שקר וחֲנֻפה ושנאת אדם לזולתו, שבח זה חשוב כִּפלַיִם. גם לפני המלחמה האיֻמה מעטים היו בין נושאי התרבות האירופית אוהבי־אדם אמתיים – והמלחמה עצמה תוכיח – אולם רומן רולן היה תמיד בר־לבב. אמנים גדולים, ואולי גדולים ממנו, יש לנו בתרבות המערבית גם בלעדיו, בין הפובליציסטים בעלי־הכשרון ודאי שאינו היחידי, ומה־גם שאינו המעֻלה שבהם; כן יש לנו הרבה ידענים באמנות, ובמוסיקה בפרט, חוץ ממנו – בכל־זאת הוא מצטַיֵן מכֻּלם. במה? בזה שהוא מאַחד בקרבו את כל מעלותיהם של חבריו, ועוד יש לו יתרון מהם: הוא מספר־אמן, הוא גם פובליציסטן טהָר־עינים ובהיר־מוח, והוא גם בקי וידען מצֻיָן; אך החשוב מכֻּלם: הוא אישיות מצֻיָנה.

הספרות הצרפתית היתה תמיד עשירה בסופרים ואמנים גדולים, אבל לא לעתים תכופות אפשר למצא בין סופריה ואמניה הגדולים גם **אדם גדול**. כמעט שכבר השלמנו עם עובדה משֻׁנה זו, ההולכת ונעשית יותר ויותר תכופה ומלמדת אותנו, כי יצירה יפה לחוד ונפש יפה לחוד; ואין אנו משתוממים עוד כלל ליצירה גדולה, שאנו רואים שיוצרה הוא אדם קטן. חזיונות אלה נעשו מעשים בכל־יום. אבל בתקופתנו זו, שרַבּו בה בעלי־הכשרונות ונתמעטו בעלי־האישיות, תופס לו רומן רולן מקום מיֻחד: הוא נעשה למשוררה של האישיות השלמה. אין הוא מתִירא מפני הבדידות, העולה לפעמים בחלקו של האדם הגדול, ואין הוא מחפש דוקא הוד חיצוני באדם. היפי הפנימי והשלמות הנפשית הם היקרים לו. הנה הוא מספר על־דבר המנגנים הצנועים של אשכנז במאה הי"ז ומשבח את „האנשים הגדולים האלה, שבמשך כל חייהם היו כלואים במסִבה צרה של עירותיהם הקטנות והיו ידועים רק לקבוץ קטן של

אנשים. בלי שאיפה לכבוד ובלי תקוה לחיי־נצח שרו האנשים לעצמם ולאֵלָם את שירת חייהם, יצרו בחשאי בהיותם נתונים בתוך מקרי חיים רעים, צברו ואספו בעקשנות אוצרות של כח ויפי בריא" („Musiciens d'autrefois"). ההיו ערירים? כפי־הנראה, לא סבלו לרגלי בדידותם, כי „נפשו של אדם גדול אינה בודדת לעולם, אף אם מעטים ידידיו. סוף־סוף היא בוראה לה לעצמה רֵעים נאמנים. היא מוציאה מתוכה החוצה אל סביביה את נגוהות־האור של האהבה הממלאה אותה", ורומן רולן עצמו הוא מִגדל־אור כזה.

באהבתו הגדולה לאדם הוא בא ללמד זכות אף על האנשים הקטנים יושבי הארץ, אותם בעלי ההשגות הקטנות, העלובים והעולבים, המאוסים באכזריותם הבהמית ובטמטום לבם הקטן. אפילו בהם הוא רואה את „הגבורים האִלמים של החיים" ואת „כחה של האֻמה" („י'ן כריסטוף", ספר שלישי, „המרד"). באותה אהבה עצמה, שבָּהּ תֵּאר את חיי האישיות הענקית והגאונית של מיכאל אַנגֶ'לוֹ, בֶּטהוֹבן וטולסטוי, תֵּאר רולן גם את חייהם של איזה זקן אשכנזי אִידֵיאַלִיסטן, הנקוב בשמו שולץ, של מוֹדֶסטה העִוֶּרת, של סַבִּינה, של גוטפריד, ועוד ועוד נפשות אִלמות ויפות מתוך המון העם האשכנזי או הצרפתי, נפשות פשוטות רבות, העוברות לפנינו בספרים הרבים של „י'ן כריסטוף" בכל חלקיו.

הוא, שֶׁשָּׁר את שירת הכֹּח הפועל בעולם, לא העלים את עיניו גם מן החלשים והנחשלים בבני־האדם. כמה רֹך ולבביות אנו מוצאים בתאורו של הדוד גוטפריד, של לואיזה הַמִּסכֵּנה, של הזקן י'ן מיכאל! עוד בספר הראשון של האֶפּוֹפֵּיָה הגדולה, הנקראת „י'ן כריסטוף", מתגַּלָּה לפנינו אהבת־האדם העמֻקה של רומן רולן ויחוסו הלבבי אל „האנשים הקטנים", שאלֹהֵיהם לא העניק להם מטובו הרב ושאין להם בעולמם אלא חלומותיהם העֲגֻמים, שמחותיהם התמימות ותוגותיהם הקטנות.

יש איזה קסם של יֹפי בהתגלותו של רולן האידיאליסטן בדור, שכֻּלו שקוע בחמריות, ובסביבה מעשית כל־כך של עירה צרפתית קטנה. אצל כל עם ועם יש להם לבני המעמד הבינוני של העירות הקטנות אפי נפשי מיֻחד, אולם ה„בורגנים" הצרפתים מצטַינים ביחוד במעשיותם הגסה, בצרות־המחשבה ובעין רעה. טובי הסופרים בצרפת, כמו פְלוֹבֶּר,

מוֹפַּסַן ואחרים, תֵּארו אותם לכל־פרטיהם, ואנו יודעים מהי מולדתו של רומן רולן. הן גם הוא נולד בבית נוֹטַריוֹן באחת העירות הדלות, בסביבה המלאה גאוה לְאֻמית אֶוילית וּשְׂנאה לכל עם אחר, בין אנשים עַרלֵי־לב ומטֻמטמי־רגש. ובכל־זאת – מה־נשתנו קוים אלה בו! אצלו באו כֻלם בהפוכם. פלא!

ותמוה ביותר הוא זה, שמהלך חייו כשהוא לעצמו לא הביא אותו לידי מהפֵּכות רוחניות. גם דרכו בחיים היתה ישרה ואטית כדרכו ביצירה.

כן היה בשעתו תלמיד מקשיב בבית־הספר שבפריז, גמר אותו בעִתּוֹ וכתב דִיסֶרְטַציה, כדי לקבל תֹּאַר של מְלַמד. אחר־כך שִׁמש בתור מורה בבית־ספר צרפתי ברוֹמא, עבר הרבה ערים באשכנז, חקר שם אחרי קורות המוסיקה, התעַניֵן באמנות בגַלוֹרְיֶה השונים, שב לביתו, כתב ספרים אחדים לתולדות התֵּיאַטרוֹן, שוב היה מורה בגימְנַסיה אחת קרא שעורים בסוֹרבּוֹנה ונמנה בין הפרוֹפֶסוֹרים, היה עורכו של עתון מוסיקלי, כתב את תולדותיהם של אחדים מגדולי האנושיות, כתב דרמות אחדות ועוד – האין זה פרט טִפּוּסי של עבודת אדם משׂכיל, הַמְכֻשר פחות או יותר, והאם אין זה סדר החיים של כל אדם תרבותי, העוסק במקצועות שונים? אין בדברי־ימיו של רומן רולן שום מַשברים ואין בהם שום התנגשות: שלֵוים היו ימי התפתחותו. שַׁלְוה זו מֻרגשת גם ביצירתו, ביחוד בספרו הראשי, הוא ספר־חייו של „ז׳ן כריסטוף" וגם של רומן רולן עצמו. יש שהוא נדמה לנו ביצירתו כאלו היה מן המחזיקים במדות הישנות, אבל אין אנו מרגישים את הישן, הנפגש לקטעים באפני כתיבתו, מפני החדוש הרב שבאפני יצירתו כֻלה.

אין שום ספק, שרולן נבדל קצת משאר הסופרים בני־דורו בסגנונו ובהתרשמותו, אולם הוא נבדל מהם לטוב גם במעוף־מבטו, בכשרון־ההסתכלות שלו וביחוד ברוח הכללי השורר בנפשו ומרחף על יצירתו האמנותית.

לו היינו מוצאים עתה בחיים או בספרות את אחד האידיאַליסטים לפי הנוסח הקבוע, היינו מֻכרחים ללעוג לו, יען כי גזוז יותר מדַי הֶעדר ההתאָמה שבין החיים הממשיים שלנו, ספוגי־הגשמיות ואכולי־הספק,

ובין האידיאַליסמוס המסורתי, אבל רומן רולן מעורר בנו רגשי הערצה. מדוע? כנראה, יש באידיאליותו אותם הקוים המשפיעים עלינו לטובה, מיד כשאנו באים במגע רוחני עם רומן רולן.

ואמנם אידיאליות זו היא כְּלָה תיונית ומעשית. אין בה כלום מן ההזיה הצרפתית ומן הסֶנטימנטַליות האשכנזית. רומן רולן הוא אידיאַליסטן ריאַלי. דוקא מתוך המציאות עצמה הוא בא לידי אמונה באדם ולידי אהבת החיים. לא התביעות המוסריות הן הממלאות את נפשו של רולן, אלא הרגשת היֹפי היא המעודדת אותו. אף־על־פי שהיה במשך זמן ידוע מורה לתורת־המוסר באי־זה בית־ספר גבוה, אין אנו מרגישים ביצירתו הספרותית את ההטפה למוסר של אדם העוסק בתורה זו. רומן רולן הוא קֹדם לְכֹל אמן גדול, ואמנות היא הנפש לא רק ב„ז'ן כריסטוף", אלא אפילו בספריו על טולסטוי ואחרים. מתוך אמונתו ובטחונו ביֹפי הנסוך על־פני כל העולם ובשירה הַקַיֶמת ונשמעת בחלל־העולם מאז ומעולם על־פי דברי גוטפריד („ז'ן כריסטוף", I), מתוך ידיעתו העמֻקה בתורת החיים ומתוך חדירתו לנפש־האדם בא רולן אל האידיאליות שלו.

אידיאליסטן כזה אינו מביא לידי גִחוך.

כשהוא מגלה את היֹפי שבנפש־האדם ואת ההוד שבחיים — מי יוכל לסתור את דבריו ולבטלם? הן הוא עצמו מורה לנו באצבע גם על הרע והכעור שביחוסי האנשים ושבגלויים החיוניים, הן הוא עצמו מתאר גם את הצדדים השליליים הרבים שבחברה האירופית ובשהרבה פרטים אנושיים — ובכן מה יועיל הספקן והַמַטֶריַליסטן בהכחשתו?

רומן רולן אינו מעלים שום דבר בתאוריו, ומובן מאליו, שאינו מְשַקר, כי יותר מדַי עמֻקה היא ישרנותו האישית והיצירתית. חוץ מזה הוא אחד הסופרים הריאליסטים ביותר על־פי אֹפן־הכתיבה שלו. בריאליות אצילית ואמנותית אמֻנית הוא יכול להיות למופת להרבה סופרים, החושבים את־עצמם לנאמנים אל המציאות. בכל־זאת, למרות רגש־המציאות החזק אצלו ואפני התאור הריאלי שלו, ואפשר דוקא משום־זה, נעשה רומן רולן לאחד הסופרים האידיאליסטים המעֻטים.

וגם זאת לדעת: אין הוא רוֹמַנטיקן כלל. הוא אמן בריא, בהיר־

מחשבות ומעמיק לראות, יודע את החיים ואוהבם, מביט על הכל בעין פקוחה ומאזין לכל הנעשה בעולם באזן קשבת. אין שום חזיון נדחה אצלו מפני חברו ואין שום צליל בשירת־ההויה משביח את השני או נבלע בו. בעת ובעונה אחת הוא מתיחס ביחס אחד ישר לתמונות החיים של הפרט ושל הכלל, למעשיהם ולקיומם של בני המעמדים השונים שבחברה, לחיי־הנפש של כל הנפגשים על דרכו ולחיי־הטבע העצמיים והמיֻחדים.

הטבע! האם ישנו משורר או אמן בעולם, שלא הרגיש אותו ולא שר עליו? אולם בין הסופרים הריאליסטים, הסופרים המתענינים כל־כך באדם ובגורלו כמו רומן רולן, מעטים הם המרגישים בהרגשה חיה כל־כך את יפיו הנצחי של הטבע ואת הקשר החי שבינו ובין האדם. כשאנו קוראים את ספרו על מיכאל אַנגֶ׳לו, נדמה לנו, כי יש היות בפסלים וכי יש איזה יחס חיוני ברור, יחס אנושי ולבבי, בין הָרי־השיש ובין כובשם הגאוני. כן, גם כשאנו קוראים ב„ז׳ן כריסטוף" את תאורי הערבים והבקרים, וביחוד את תאורי הרֵינוס, נדמה לנו, כי רולן ראה את הנימים הטמירים, ההולכים ונמשכים בחלל־העולם יצור ליצור ומקשרים אותם זה לזה בקשר נצחי אחד של היקום החי והפועל תמיד. אז נדמה לנו, כי מרגישים אנו, איך בוקעת ועולה מנגינת־החיים של ז׳ן כריסטוף מבין גלי הנהר הגדול. ברגעים היותר קשים של שנות גדולו היתה נפשו טובלת במימיו הנצחיים והיתה נרפאת מספקותיה ומעצבונה.

הטבע הוא אחד המעיָנות היותר נאמנים לאמונת־החיים של רומן רולן. גם ממנו, כמו מחיי האדם ומנפשו, הוא שואב את הרגשת־עולמו האידיאַליסטית.

כנראה, למד רולן אצל הגלים ואצל הרוחות, איך להיות נעשה אוּנִיבֶרסַלי ועולמי למרות כבלי המוצא. הנחלים – חן מקומותיהם עליהם, ואולם כֻּלם הולכים אל הים. הדשאים והצמחים – יפיָם במקום גדולם תלוי, ואולם יש בהם הוד עולמי כללי. כן גם גדולי האנושיות. הם יונקים מהמעינות הקדומים של מולדתם ומעמיקים את שרשיהם בקרקע האֻמה, ואולם את ענפיהם הם שולחים ופושטים לכל־עבר.

גם רולן עלה מתוך בִּצת העירונים כאילן הסן, המתנשא על כל־

הסביבה כֻּלה, התרומם מעל הפּרוֹבִינציאַליות שלו ונעשה בן־בית בעולמות המחשבה והרגש של בירת העולם, התגבר על הצרפַתיות הצרה שלו וחדר לתוך חיי האנושיות כֻּלה בגלוּיֶיה השונים.

* *
*

הרבה ספרים כתב רולן, ומהם דברי אמנות לא־מעט, אולם ספר־הספרים שלו הוא „ז'ן כריסטוף". בשנת 1904 יצא הספר הראשון ואחריו במשך שנים אחדות יצאו עוד שני ספרים, אבל אף אחד מהם לא עורר על־עצמו את שימת־לבו של הקהל הגדול. רק קבוצה קטנה של יפֵי־רוח וזַכֵּי־נפש קראו אותם והתענגו על הרומן הנפלא. כאשר יצאו החלקים הרביעי והחמישי, נזדעזעה פתאֹם צרפת, כי רָגשה על שאיזה רולן בא והֵעֵז להגיד לעמו פִשעו. בקול רם ובדברים חריפים דִּבר הסופר על השקר ועל הרקבון, השוֹררים בחברה הצרפתית ובנושאי תרבותה. כאשר באו אחרי־כן הספרים האחרים של „ז'ן כריסטוף", כבר היו עיני הקוראים נטויות אל הספר האמן, שנתגלה פתאם בספרוּת היפה, ואז כבר הכירו גם הרבים את אוצרות היֹפי ואת שפעת החכמה, הצרורים בספר כֻּלו.

עתה, כשֶׁמֻּנחים לפני הקורא עשרת החלקים של הרומן, אין עוד איש אשר יטיל ספק בדבר, כי מאורע תרבותי גדול קרה על־ידי ספר זה בעולם הספרותי. לא לַשָּׁוְא מהרו לתרגם אותו לרב השפות המתהלכות באירופה.

„ז'ן כריסטוף", רומן גדול בעשרה חלקים — לפנים היינו רגילים ברומנים גדולים כאלה, אבל בימינו, ימות הרגע, שתכיפות הרשמים ומהירות היצירה והחיים הגיעו אצלנו עד לידי המדרגה היותר גבוהה, בימינו אלה רבים יבואו וישאלו: האמנם נמצא עתה איש, שהיתה לו די־סבלנות ליצור יצירה גדולה כל־כך? והאמנם תהיה לנו סבלנות כדי לקרֹא אותה? אולם דַיו לאדם להתיַחד עם החלק הראשון, והוא יחכה בכליון־עינים לחלקים הבאים.

כי אין זה רומן במובן הרגיל, אלא ספר חיי־אדם, מגלת־חיים של האדם באשר הוא אדם.

לכאורה הוא מספר על חיי פרט אחד, ודרך־אגב הוא נוגע גם בהרבה אנשים שונים; אבל פרט זה בא ללמד על הכלל. וכשאנו גומרים לקרא אותו כֻּלּו, נראה לנו, כאלו עברנו דרך ארצות רבות וראינו עולם מלא של עמים שונים ואפני חיים שונים, שבמרכזם אדם הולך ומתפתח, סובל ומתענה, נופל וקם, חי ובונה לו לעצמו את עולמו.

אפשר לאמר בלי גזמה, כי מה שהיתה לדורות ימי־הבינים „הקומידיה האלהית" של דַּנְטֵי, היא „דרמה אנושית" זו של רומן רולן לדורנו. בה הוא מעביר לעינינו את האדם בן־תקופתנו דרך שבעת מדורי הגיהנום שעל־פני האדמה ודרך שבעת הרקיעים של החיים. צעד אחרי צעד הוא מראה לנו את חיי האדם מראשית צאתו לאור־העולם עד שובו לחלל־העולם.

הנה לפנינו בֹּקר־חייו של המֻטל בעריסתו. בבהירות גאונית ובצלילי־קסמים מתאר רולן אותה התקופה של הַגִּדול הַבִּיוֹלוֹגִי של האדם, כאשר תתעורר ותתפתח לעיניו החיות של כל חי וכל צומח. בהקשבה דקה מן הדקה מתחקה האמן על השנויים הפנימיים, הבאים על חיה קטנה זו, שממנה יצא במשך הימים אחד היצורים הנפלאים. הוא רואה בו „עולמות שלמים הכמוסים במחשך, ערפלים מתארגנים ולובשים צורה, עולם מלא לבלי־חק, ההולך ומתהוה, ההולך ומתרקם בו. ישותו אין לה גבולים ותחומים. הוא כל ההויה, כל היש". אולם מעט מעט הולכת ה„הויה" שבקרבו ומתפצלת, הולכת ומקבלת הרבה פנים ו„העולמות הכמוסים" בקרבו מתחילים להתגלות מחוצה לו. האדם — אותו היצור כבר נעשה אדם — מתחיל להכיר את עולמו. אחרי ה„שחר" (ספר א) בא ה„בקר" (ספר ב) ואחריו ה„בחרות" (ספר ג). כאן כָּלִים ימי עשית הלוחות, לוחות החיים של האדם. ה„בחור" יוצא אל אחיו, ואז הוא מרגיש ראשונה את הצרך ואת הנחיצות של ה„מרד" (ספר ד). מתוך ההתקוממות משתלמת האישיות, אותה הצורה החדשה של הנפש, שֶׁבָּהּ היא מתעטפת בעָברה דרך החיים על־פני „השוק" (ספר ה) ו„בבית" (ספר ו). אישיותו של האדם באה בכור־

החיים, שואפת, נלחמת, כובשת לה את מקומה בעולם, ו"ן כריסטוף רואה בעמים ובאנשים, סובל ונהנה, מתענג ומצטער חליפות ונפשו כ„סנֶה הבוער" (ספר ט). אולם האמנם אין הסנה אֻכל? נפלאים הם החיים, אך רק פעם אחת בחיים יראה האדם את ה„סנה הבוער". בינתים הולך וקרב „סוף הנסיעה". ויהי ערב ויהי בֹקר — „יום חדש" (ספר י), הוא גם היום האחרון בחיי האדם. עבר וחלף כל האשר הרב שבהתאבקות הקשה עם שַׂר־החיים, גזו הידידים, נעלמו האהובות, גם הפגישות השונות והמרֻבות של מאות האנשים כֻסו בצללים. היום פונה לערוב, יומו של איש־העלים. ויכַל האדם לעשות את־כל־מלאכתו אשר־עשה ויעַבּוֹת האדם... מה־שונא רולן את המות! בכל פעם ופעם, כשהוא מתאר את רגעיהם האחרונים של גבוריו, הוא מגלה בם את הכעור ההכרחי ואת כל האימה הגסה המחרידה את הנפש. המחשבות על המות ותמונותיו אינן נותנות מנוח לרב משוררי אירופה בדורנו, ולפעמים נדמה, כאלו היו נושאים כֻלם בלבם את הרעל ואת הפחד. אפילו היותר שמחים שבהם זוכרים את יום־המות. יש שמשתדלים לְפַיֵּס את אויבם הפרטי הזה וליַפּותו, ויש שצועקים תמיד מרה. אַחֵר הוא רולן. אין הוא חושב כלל על המות, אלא בשעה שהוא נפגש עמו פנים אל־פנים. ואז אין הוא ממתיק את מרירותו, ואין הוא קושר לו כתרים, אלא מתארו כמו שהוא בכל נִוּולו הריאלי. חובתו של האדם היא לקבר את מֵתיו; אולם רולן אינו אוהב להתעכב הרבה אצל המות, יען כי החיים קוראים לו, ומקומו בתוך מרכזם מחכה אליו. לפניו פתוח תמיד ספר מלחמות האדם; וגם אנו, בגמרנו לקרֹא את כל כרכי „י'ן כריסטוף", מרגישים בקרבנו צֹרך נפשי להתחיל אותם מחָדש, להתערב ולהתמזג שוב בשטף־החיים, העובר את כֻלם, ולטבול עוד פעם במעיני־הישועה של האמונה הגדולה בחיים והאהבה הגדולה לאדם.

ידיעתו של רומן רולן בבני־האדם השונים ובאפני החיים מְרֻבּי־הפנים מפליאה היא. לא רק את חיי גבורו הראשי תֵאר לכל־פרטיו בכשרון אמנותי גדול בכל כרכי „י'ן כריסטוף", אלא גם את חייהם של כל הסובבים אותו, של כל הבא עמו במגע־ומשא. ומכיון שי'ן כריסטוף אינו יושב־אהל ידרכו בחיים העבירה אותו על־פני סביבות רבות, מובן הוא, שהוא מעביר

על־פנינו צבּורים ומעמדות שלמים. הוא מתאר את חיי דַלת־העם ואת חיי האצילים, את חיי האביונים ואת חיי העשירים, את ה„אליטה" ואת ה„בורגניות", את האמנים ואת האֻמָנים, את כל החיים הרוחניים והגשמיים של שני העמים הגדולים נושאי התרבות המערבית: צרפת ואשכנז. — קשה למצא בספרות העולמית תאור נפלא ומצֻמצם כל־כך של שתי ארצות אלה ושל שני עמים אלה בחייהם הפנימיים וביחוסיהם זה לזה.

קורא אתה את „ז'ן כריסטוף" ואין אתה יודע על מה להתפלא יותר: — אם על זה, שבֶּן עירה קטנה ומשעממת הבין כל־כך לתאר את בירת־העולם עם כל שאונה והמונה, תענוגותיה ודאגותיה, או על זה, שיושב פַּריז יכול לגלות קַוים אפיניים הרבה כל־כך בחיי העירה, שהתרחק ממנה זה־כמה.

ועוד תתפלא: — על חופי הַסֵין, זה הנהר רחב־הידים, אשר מאות אמנים צרפתיים אינם פוסקים לצירו ולשיר עליו, יושב־לו רומן רולן, והוא שָר דוקא את שירת חייו הנפלאים של הרינוס, גאות האשכנזים ומקורה הנאמן של תרבותם.

וגם זה פלא: צרפתי טהור וטפוסי בוחר לו בתור גבור ליצירתו הגדולה את אחד האשכנזים והוא חודר בעמקות נפלאה כל־כך לתוך נפש העם הזר ומגלה בה יֹפי טמיר ונעלם הרבה כל־כך, עד שהוא עולה בזה על הרבה סופרים אשכנזים לאֻמיים.

כל־זה מראה לנו עד־כמה אנושית־עולמית היא נפשו של רולן. בלבו הגדול מוצאים להם די־מקום קלַסתרי חייהם של כל העמים ואת כֻּלם הוא מבין ויודע. הוא המכיר את מגרעותיהם והוא המרגיש את יָפיָם העצמי, כי אלה ואלה מעשי אלהים היים.

נראה הדבר, כאלו בחר רולן בתור נושא לרומן שלו בגבור אשכנזי ובסביבה זרה דוקא, ולא בצרפתי ובסביבת המולדת שלו, רק כדי שיוכל להיות נֵיטרַלי בתאורי החיים וכדי שיתאפשר להתיחס בלי משוֹא־פנים גם אל מולדתו, בדברו עליה, וגם אל העם הזר והצר, בתארו אותו. נדמה הדבר, כאלו היתה זאת אצל רולן המצאה אמנותית יפה; אבל באמת הוא עצמו חותמו היא הַניטרַליות הגמורה ותרות־המחשבה הַמֻחלטה. גם בתור חושב וגם בתור אמן התיחס רומן רולן תמיד ביחס

אנושי ולבבי לכל העמים. הוא אינו נחשב בין הקוסמופוליטים השוטים וסתומי־העין, המדברים בקר וערב על אהבתם לכל העמים, מבלי שֶׁיֵדעו כלל את העמים, שעליהם הם מורידים את ריר נשיקותיהם. רומן רולן רואה את כל עם ועם כמו־שהוא והוא אוהב־אדם אמתי. מתוך הכרה ברורה הוא מוקיר את הראוי להוקיר ושונא את הראוי לשנא, בין שהטוב והרע נמצאים בעַמו ובין שהם נגלים בבן־עם־אחר.

י'ן כריסטוף נולד ונתחנך באשכנז, גולה וסובל בצרפת, נח בסתו־חייו באיטליה ומוצא לו מקלט רוח ונפש בשוַיציה החפשית, הַנֵיטרַלית תמיד. בה מצא גם רומן רולן עצמו מקלט מן הבעֵרה הגדולה של משטֵמה ואכזריות, שאחזה במולדתו ובעמו, ומשגעון־המלחמה, שֶׁתָּקַף את כל האנושיות ה„תרבותית", ואף את המעֻלים שבבני־האדם.

רבים הם התנאים, שבהם מתגלה ביתר בהירות אָפיו של האדם, אבל בשעת־צרה נפשו של כל אדם מעידה על־עצמה, ותכונותיה, הטובות או הרעות, היפות או המכֹעָרות, מסתַמנות ומתבַּלטות ביחוד. ואם בשעת־צרה סתם כך, בשעת־מלחמה על־אַחת כמה וכמה. תאוה פראית זו, המעוררת בעמים הנלחמים את כל האנרגיה הסִפונה בתוכם ואת כל הכחות הטמירים בישותם, מעוררת בהם גם אֶת כל ההרגשות המאוסות והאַימות של החיה המטֹרפת והטורפת. והנה היא, המלחמה, משמשת תמיד כעין אבן־בֹחן להבדיל על־פיה בין האנשים השואפים להִבָּנות מחרבנו של חברם, השואפים לדם־אדם ומבזים את צלם־האלהים, לבין אנשי האמת והיֹפי, שֶׁלִּבָּם כואב בהם על ה„טעות" האַימה, המפרידה את האחים זה מזה. הראשונים, והם המֻרבים, שמחים לקראת כל אסון, שיקרה את „אויבם", זה שהיה ידידם אתמול, קוראים לאכזריות ולשפיכת־דמים ומכריזים על הנקמה ועל המשטמה ה„קדושה"; אולם האחרים, והם המעוט, שרוים בצער ומבכים את האבדה, שאבדה לאנושיות, היא אהבת־האמת, או שהם מְעַזים לקרֹא מתוך המהומה וההרג לאהבת־אדם ולישר־לב.

מה־מעטים היו רחבי־נפש כאלה בשעת מלחמת־העמים הרבה, שתקפה בימינו את כל העולם הגדול!

מלחמה זו, שאנו היינו עדי־ראיה לה והשתתפנו בה באפן זה או אחר, נסכה רוח־עועים גם על האנשים היותר נאורים שבעמים, ובגנה הצטערנו כשראינו יום יום את בני־התפארת של הספרות, האמנות והמדע. בהשתתפם כלם בזרם העכור והדלוח של שנאת־האדם ושאיפת־ההרס. כלם היו מוצאים להם אמתלאות משנות, כדי לכסות בהן כמו בעלי־תוגה את ערותם. רבם של החכמים והנבונים תמכו בידי הצועקים להרג ולאבדן. רק אחד במדינה ושנים בעם נשארו נאמנים לאידיאלים הרמים של האנושיות ושל התרבות האמתית. והנה בין ישרי־הלב המעטים, שלא כרעו לפני ה„אלילים" השונים צמאי הדם והחיים, היה גם רומן רולן. במשך כל ימי המלחמה לא חדל לקרא חמס על הירידה הרוחנית של בני־אדם ולא עיף לעורר את רגש־האדם באדם. הוא ידע ברור את החרבן האים, שתביא המלחמה בחיים ובנפש האנושיות. עוד בשנת 1912, כשתי שנים לפני בוא הסופה הנוראה, כתב בחלק העשירי של „ז'ן כריסטוף" דברי־נבואה אלה:

„הבערה, שהבהבה ביערות אירופה, התחילה להתלקח וללהט. לשוא היו משתדלים לכבותה במקום אחד. היא חזרה והתפרצה במקום אחר. בגאות־עשן ובמטר־זיקים היתה קופצת ממקום למקום ותלחך את הענבים היבשים. תגרותיהם של ההולכים בראש כבר היו כעין פתיחה למלחמת־העמים הגדולה. אירופה כלה, שרק תמול עוד היתה ספקנית ודוממה כיער מת, נעשתה טרף לאש. השאיפה להתגוששות תקפה את כל הנפשות, ובכל רגע ורגע נכונה היתה המלחמה להתפרץ. — — — דיה היתה התאנה היותר קלה. כל העולם כלו הרגיש את־עצמו כאלו היה נתון ברשותו של המקרה, שיבוא וישמש פתחון־פה לנאבקים. והמקרה חכה. רגש־ההכרח הכביד על לב רודפי־השלום האמתיים, והאידיאולוגים החוסים בצלו המגשם של פרודון־הציקלופוס הללו את המלחמה בתור גלוי אצילי נשגב של האדם. — — — והנה עד־היכן הגיעה תחיתם המוסרית והפיסית של גזעי המערב! לקראת טבח

זה מהרו להתפתח כל שטפי האנֶרגיה והאמֶן העצורים, ורק כשרון גאוני של איזה נפוליון יכול היה להעמיד לפני שטף עִוֵר זה מטרה מסֻימה וקבועה. אולם כשרון של פעֻלה כזה לא נמצא אז באירופה. אפשר היה לאמר, כי העולם בחר לו בתור מנהיגים את האנשים היותר בינונים. כֹחו של הרוח האנושי הסתתר, וכלום לא נשאר לכם אלא להתגלגל באין־אונים בשפוע־החיים, שבו אתם יורדים. כאן היו גם המנהיגים גם הנהוגים. אירופה נראית היתה כמחנה גדול".

כך כתב רומן רולן לפני המלחמה, ומזה אנו רואים לא רק שעיניו היו פקוחות והוא ראה נכוחה, אלא גם שצר היה לו מראש על הטבח ועל המשׂטמה הכללית, שהרגיש בבואם. וכאשר באו, היה הוא אחד מן המעטים שנלהמו כנגדם. מאמריו, שהיו נדפסים מזמן לזמן בעתונים שבשוֵיציה — בצרפת היו אסורים — ונאספו אחרי־כן בספרו „ממעל להתגוששות" („Au-dessus de la mêleé"), ספוגים כֻלם צער אנושי עָמֹק על שפלותו של האדם ועל ירידתו המוסרית.

כן, הוא התרומם „ממעל להתגוששות", ומפסגתו זו, שממנה לא ירד ובה לא בגד, היה קורא תמיד לאהבה ולאחוה, ליֹפי ולטוב; אולם בני־דורו לא חפצו, ואולי לא יכלו, ללכת בעקבותיו. והוץ מזה, קולו העָנֹג והנלבב נבלע בשאון התותחים ובצהלת הפראים. בכל־זאת לא התיָאש ולא חדל להאמין באדם. יחוסו האנושי והַנֵיטרַלי לכל העמים, ואף לאלה שהתעללו במולדתו, לא נשתנה. להפך, הוא מחפש ומוצא גם בין אנשי־החיל האשכנזים את האנשים האמתיים. זַכי־הנפש וטהרי־הלב. כי מעטים הם בספרות העולמית סופרים כרולן, שיהיו עולמיים ואִינטֶרנַציוֹנליים כל־כך בהלך־רוחם ובהשקפת־עולמם כמוהו.

בין העמים הרבים, שהוא מתאר אותם בספרו „ז'ן כריסטוף", ישנו, כמובן, גם העם העברי. הַאפשרית היא יצירה גדולה, איזו שהיא, שלא תגע באפן זה או אחר בשאלת־היהודים? ואמנם גם רולן נוגע בה. אולם כיצד? בענין דרֵיפוס, שֶׁשִמש בשעתו כעין כבָרה לבֹר בה את הבר מן התבן שבחברה הצרפתית, היה רולן על צדו של היהודי הסובל והאדם

הנעלב. האפשר הוא שתהיה אחרת? אולם בספרו „י'ן כריסטוף" מוצאים אחדים, כי היהודים מתֹארים בו בצבעים שחורים, שריח של אנטישמיות נודף מהם. האמנם אוהב־אדם זה הוא שונא־ישראל?

בהקדמתו לספר החמישי של „י'ן כריסטוף" הוא מוצא לנחוץ לברר קצת את יחוסו ליהודים; אבל בלי באורו ברור לנו, שבתאוריו היה רולן רק אמן תמים, הלוקח את תאוריו ורשמיו מן המציאות. לא את העם העברי הוא בא לתאר, אלא טפוסים בודדים של החברה הגבוהה, המֻקצה מחמת מאוס גם על כֻּלנו, ושל חברת האינטֶליגֶנטים התלושים, שעלו ככמהין ופטריות על גזעי העמים הזרים וכבשו להם מקומות בספרותם ובתרבותם. רומן רולן מוֹרה באצבע על כל הֶעדר־הטבעיות שבחזיון מְמאיר זה, ועליו דברו ביתר מרירות וביתר עֹז כל סופרינו הלאֻמיים. אלה עשירי ישראל, המתרחקים מעמם ונדחקים לתוך הסביבה הזרה, אלה סרסורי העתונות, שכירי־היום, המשמשים כעבדים את עמי אירופה — הראוים הם לתאור אחר מכפי שנתן להם רומן רולן?

הוא לא הגדיש את הסאה — וזהו העִקר. אין הוא פוגע בכבודנו יותר משהוא פוגע בכבוד האשכנזים והצרפתים, כי יודע הוא ומכיר את חֻלשותיהם ומגרעותיהם של כל בני־האדם ואין לפניו שום משוא־פנים בתאור. כן, למשל, הוא מבזה את סִילבן כהן ומכבד את יהודית מַנְהֵים. מדוע? הדבר פשוט: הראשון הנהו בזוי־אדם, והשניה היא אישיות מעַנינת. סוף־סוף אחד הוא מראה־עיניו של רולן: האדם. רק אותו יחפש תמיד ועליו שירתו. „י'ן כריסטוף" כֻּלו הנהו כעין ספר־יצירה, המספר לנו מִתּוס חדש על בריאת האדם.

לפנים היו בני־האדם מתוַכחים במִתּולוגיה של יצירת האדם על־ידי האֵלים. כל עם ועם יש לו אנטרופוגוניה שלו. אך אצל כֻּלם נחשב האדם לנברא על־ידי כח זר. אין אנו מוצאים אצל הקדמונים אף רמז קל לדעה, שהאדם עצמו הוא יוצרה של אישיותו. בעת החדשה שמענו מדברים על כח היצירה של האדם ועל יכלתו לברא עולמות הדשים, והנה בא רולן ושָר: לא כחֹמר ביד איזה יוצר אנו, אלא אנו החמר ואנו בעצמנו הננו גם יוצרו! יפקד־נא האדם את רוחו בידי־עצמו ויהי־נא הוא ליוצר־החיים בשביל־עצמו! היוכל האדם? רולן אומר: לא רק „יכול", אלא גם „צריך".

שֵׁם־משפחתו של גבור הרומן הוא „קְרַפְט", הַינו כֹּחַ, ואין זה מקרה. בחיי גבורו זה הראה רולן את גלויו של הכח החיוני, הפועל ועובד בלי־הפסק ביקום, וכל הספר כֻּלו הוא שיר־מזמור לכח הנפשי של האדם, ההולך ומפנה את הדרך בשביל־עצמו. בכחו הפנימי, הנובע מתוך אמונה ביקום, הולך האדם וכובש לו את מקומו בחיים.

החיים! רולן מתאר אותם ושָׁר עליהם באהבה גדולה כל־כך, שקשה למצא דוגמתה אצל בן־דורנו. מרגיש הוא את הלמות־לבו של העולם כֻּלו, ושירת החיים הנצחיים, החיים המנצחים, החיים היפים תמיד, היא המדברת מתוך גרונו. בהערצתו את החיים, ברחבת מבטו ובכֹבד־הראש של היצירה שלו נעשה רומן רולן ליורשו האמתי של גֶטֶה, אשר את שמו הוא מזכיר לפעמים קרובות כל־כך. וכשאנו עוברים על יצירותיו השונות, וביחוד על יצירתו האמנותית הגדולה, אנו מרגישים, מה־אמתי הוא רומן רולן, בדברו על־פי י'ן כריסטוף שלו: „החיים! את כל החיים! לראות את הכל! לדעת את הכל! לאהוב, לחפש, לחבק את האמת, את פֶּנטיזילֵיה זו היפה, מלכת האֲמַזוֹנוֹת, הנושכת את כל מי שנושק לה". — ואף־על־פי־כן מחבק רולן אותה האמת היפה, ואתה יחד את כל עולמה, כי הוא אבירה של האמת החיונית.

באחת השעות היותר קשות בחיי י'ן כריסטוף בא רולן ונותן בפיו של הדוד גוטפריד התמים והעָנָו דברים עמֻקים ונפלאים על החיים והאדם, החודרים עֹמק ללבנו ומליטים את הנפש בנגוהות־אור. בכל דבור ודבור של הדוד הזקן משמשים יחד יֹפי וחכמה, ובכל־זה משוך עליהם חוט של צניעות ותמימות. הנה היא השיחה:

י'ן כריסטוף צועק מתוך יאוש וצער:

„דוד, מה לי לעשות? שאפתי. נלחמתי — — — ועתה הפסדתי את חיי — — —"

גוטפריד עונה:

„לא זאת הפעם האחרונה בחייך, בני. אין לעשות את כל מה שרוצים. אחד הוא הרצון, ואחרים הם החיים. אלה הם שני דברים

שונים. — — — העקר הוא, רואה אתה, שלא להתיגע מחפץ ומחיות. השאָר אינו תלוי בנו".

— — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

י'ן כריסטוף:

„יבוא יום והשָכוי לא יכריז על בֹקרי. יבוא יום ומחר לא יהיה לו. מה אעשה אז עם חיי?"

הדוד גוטפריד:

„יום־המחרת ישנו תמיד".

שוב י'ן כריסטוף:

„אבל מה יש לעשות, אם אין הרצון מביא שום תוצאות?"

הדוד גוטפריד:

„עמד על משמרתך והתפלל".

י'ן כריסטוף:

„איני מאמין יותר".

הדוד גוטפריד (בבת־צחוק).

„לולא האמנת, לא חיית. כל אדם מאמין. התפלל".

הוא מורה לכריסטוף על השמש, המתראה באפק־השמים האָדם והקריר, ואומר לו:

„היֵה תמים עם היום ההולך ובא. אל תחשב מה שיקרה בקרב השנה או במשך עשר השנים. חשב על היום הנוכחי. זרק לרוח את השיטות. כל השיטות השונות, רואה אתה, ואפילו אלה על־דבר המעשים הטובים, גרועות הן, נואלות הם, דבר רע הן. אַל־נא תלך קרי עם החיים. חיֵה היום. היֵה תמים עם היום הנוכחי. אֱהב אותו, כבדהו, רק אל־נא תביא אותו לידי כמישה ואל־נא תפריע אותו בלבלובו. אֱהב אותו, גם אם מעֻנן הוא ואפור, כיום הזה. אל תדאג. הבט וראה: הנה חֹרף עתה. הכל ישן. אבל הארץ הטובה תתעורר משנתה. רק נחוץ שתהיה ארץ טובה לעמוד עליה ונחוץ להיות סבלן כמוה. — — — — — — — — — למה תצטער על הדברים, שאין ביכלתך למלאותם? נחוץ לעבוד כמה שיש ביכלת — — כמה שאני יכול".

„זה מעט", ענה כריסטוף בעִוּוי־פנים.

גוטפריד עונה בידידות:

„הן אף־זה אין האדם ממלא. אתה חפץ להיות גבור... זוהי הסבה, שאתה עושה מעשי־שטות רבים כל־כך... גבור! איני יודע בבֵרור, מה־זה גבור; אבל, רואה אתה, מצַיר אני לעצמי: איזהו גבור? העושה את כל מה שהוא יכול. האחרים אף־זה אינם עושים" 1).

כך ידבר האידיאליסטן הריאלי שברומָן רולן. הוא קורא לעבודה מעשית, לבנין החיים ולעבודה תמידית שאינה פוסקת. הוא קורא לאמונה ובטחון בהוֶה, לאהבה להוֶה. חכמת החיים של רולן מורה, כי הרבה יותר חשוב לכבש את הקטנות מלנַצח את הגדולות. כי השאיפה לגדולות היא באמת קלה עד־מאד. מי מבני־האדם לא חלם עליהן ובינתים ישב בחבוק־ידים? אבל הגבורה האמתית היא לשאף לקטנות, לנַצח אותן ולהתגבר עליהן. ובאמת, זוהי גדלותו של כל אדם גדול, כאשר יתיחס לפעֻלה קלה כלחמורה ויעשה את כל מה שביכלתו לעשות בחיים. מה־חשוב הוא התפקיד! לו היו כל בני־האדם עושים לכל־הפחות את כל מה שביכלתם – מה־יפים וטובים היו אז החיים! הלא זוהי הצרה, שמרֻבים הם היכולים ואינם רוצים מן הרוצים ואינם יכולים...

השאיפה למעלה מן הַכֹּחות – עתים היא מעציבה ועתים נלעגה, אבל ההתאמצות לעשות את כל מה שאפשר, היא גם מוסרית וגם יפה. לכל רגע ורגע יש חשיבות, ולַמחר אין זכִיות יותר גדולות משיש לַיום. על המשמר עֲמֹד, בן־אדם!

על משמרת החיים!

„כי החיים הם מלחמה בלי מרגוע ובלי חנינה" („ין כריסטוף", ספר א), ומכיון שכך, לפיכך חשוב הוא עד־מאד, שהאדם יכול להחזיק מעמד, שינצח, אבל נצחונו צריך להיות לא רק נצחון מקרי של כח עִוֵר, אלא נצחון אנושי. ההוד הנסוך על האדם תמיד, הוא שצריך לרחף גם על כל התנגשותו בחיים, בין שהוא מנַצח ובין שהוא מנֻצח. כי לא רק דרישה מוסרית היא העולה אלינו מתוך צַוָּאתו של הזקן לנכדו:

1) „ין כריסטוף", ספר שלישי, בסוף.

„כֹּבֶל ומות, אך הֱיֵה את אשר עליך להיות, היה – אדם" (שם).
דברים אלה הם צווי חזיוני ותוצאה הכרחית ריאלית מתוך כל מהלך החיים, כפי שרולן תופסם.

כי נשגבים הם החיים ונשגב הוא האדם.

כל חזיון וחזיון שבהם יש־בו חדוש נפלא ואין רגע אחד דומה לחברו. כל רגש וכל מראה הולך ונברא בלי־הפסק, כגלים על־פני הים. אחד הוא הים, אבל גליו כֻּלָּם בני־הרגע הם, תמיד רעננים וחדשים. הנה, למשל, רגש האהבה. כמה פעמים מעביר לפנינו רומן רולן את ז'ן. כריסטוף שלו בתור אוהב, אבל בכל פעם ופעם הוא איש אחר וגם אהבתו אחרת. יש שתזכיר לנו פלג־הרים, השוטף ופורץ מראש הר־השלגים, ויש שנדמה לנו כאלו תזרום־לה האהבה בעורקיו כנחל שוקט וחולם על כוכבים. פעם שומעים אנו את זמרת העפרונים בשמי־התכלת, ופעם – שאגת כפיר רעֵב. אך דון כֻּלָּן עבר ז'ן כריסטוף – ויצא למרחב־החיים. גלי האהבה לא הטביעוהו, כמו שלא הטביעוהו גלי הצער והיסורים שבילדותו. כל מקרה וכל פגישה, כל תקלה וכל קטטה שבחייו הולכים ומצטברים בנפשו, והיא נבנית מכֻּלָּם. כאי יָרֹק ההולך ומתהוה לו מעט מעט בתוך הים, באמצעיתו... כאשר יגדל ויתרומם, יצחק־לו בפני הגלים החדשים האומרים לבלעהו. הן הם עצמם עזרו לו ובראוהו...

ואנו שומעים בספרו של רולן גם את צחוקו של הכח האנושי, המכיר את־עצמו, וגם את רעש הגלים; כי הוא ספר מלחמות־האדם ושירת־החיים. הוא אינו רק רומָן של אחד המנגנים, בן למשפחת המנגנים, אלא מנגינה גדולה בצורת רומָן. כמו בעצם המבנה של הפרקים ובשטף־הלשון כן גם בתאורים ובהרצאה יש להרגיש את המוסיקאי שברומָן רולן. הוא עצמו הנהו מנגן יפה. והוא גם אחד מן המעטים, שיש לו השכלה מוסיקַלית תִּיאורית מצֻיָּנה, אבל כח־חיצירה. שלו מצא את גלויו רק במלים ובלשון, והנה נעשו לו לתוי־זמרה והלשון נעשתה לו לשפת־הצלילים. נפלא הדבר: בצרפת יש בימינו הרבה סופרים ומשוררים, שהגיעו באמנות־הכתיבה שלהם עד לידי מוסיקליות נפלאה, אולם רומן רולן לא יחָשב בקהלם. אצלם

נעשה הדביר עצמו לקולט מיסטרי, והוא יחשב תמיד על התוכן, על הבטוי. הם הנם עובדי־מלים, השקועים בעצמם בצלצלי־השמע ונכונים לצוד בהם את האנשים, והוא — אין בו שום נוי ופרכוס במלים. גם בספרות וגם במוסיקה הוא מחפש תוכן יפה בצורה היפה בעצמה. הוא אינו מחסידי ה„אמנות לשם אמנות", כי יותר מדי הוא אוהב את החיים ומעריצם, שיוכל לכרוע על־ברכיו לפני „אלילים" שונים. רומן רולן משתמש בשפה קלה וגמישית, שאינה מתגנדרת ואינה עושה כונים. כל המוסיקליות שלו היא בסגנון. הוא הביא לתוך הספרות את סגנונה של המוסיקה, וזוהי עצמיותו.

כן, למשל, מתחיל אצלו כמעט כל פרק ופרק באיזו פרילודיה וגומר בהרבה מלים בודדות, הדומות לצלילים האחרונים של כלי־הנגינה לפני סופה של המנגינה. גזרתם של המאמרים, קשורים זה עם זה, הריתמוס המיחד שלהם והקצב הנפלא המרגש בתוך רבי תאורי הטבע והנפש — כלם יחד מעוררים בנו גם רשמי שמיעה, חוץ מחזיונות הראיה. בספרו הענקי משפיע רולן ופועל בבת־אחת על כל חושינו והרגשותינו: מחשבתנו נזונה ממנו, לבנו מתענג עליו, עינינו תשמח לקראתו ואזנינו נהנות. את המוסיקליות הנפלאה של קטעים רבים ברומן הפרוזאי הזה הרגישו הממחים לנגינה, ואין אנו מתפלאים כלל, כשאנו קוראים, כי אחדים מטובי הקומפוזיטורים הצרפתיים חברו מנגינות למקומות ידועים ב„י'ן כריסטוף". כן חבר המנגן פול דיפין מנגינה לשיחת גוטפריד וכריסטוף, לשיר־הערש של לואיזה, למותו של גוטפריד ועוד.

רומן רולן הוא מנגן ביצירה, וכל ספר וספר שלו הוא שיר־מזמור מיחד. הוא מדבר על המוסיקה כאיש־החיים, ואל החיים הוא נגש באצבעות דקות ובידים רכות של וירטואוז.

בין אלפי המשעולים של הספרות האירופית יהיה נתיבו הישר של הסופר טהר־הלב הזה, של האמן הגדול והאדם הגדול הזה, למופת. „י'ן כריסטוף" שלו יוכל לשמש בתור חריסטומטיה לסופרים. אף מגרעותיו הבודדות תורה הן ולמוד הן צריכות. אבל נגד זה — כמה אוצרות של יפי נפשי וכמה קסמי־יצירה אצורים בו!

גם בספרותנו העברית יתחנכו על־פיו רבים, ואם גם יהיו במשך הימים לסופרים, לא יחדלו בכל־זאת לחיות גם אנשים, אנשים שיש בהם אהבת־אדם ואהבת־חיים, ישר נפשי ויפי תמים.

רומן רולן היה במשך זמן קצר מורה לתורת־המוסר באיזו גימנַסיה והיה גם מורה לקורות האמנות בבית־הספר הגבוה שבפַּריז. זה היה לפני כתבו את „ז'ן כריסטוף" כֻּלו ולפני היותו פּובליציסטן בימי המלחמה. עתה, אחרי המלחמה ואחרי „ז'ן כריסטוף", הוא נעשה לסמל מוסרי בשביל רבוא רבבות אנשים ולאמן של מופת בהרבה ספרֻיות.

נקדם־נא בברכה את בואו אלינו, אל ספרותנו.

דוד אריה פרידמאן.

תמוז תרע"ח.

הַשַּׁחַר

Dianzi, nell' alba che precede al giorno,
quando l'anima tua dentro dormia...

Purg. XI.

עַתָּה, לְאוֹר־שַׁחַר, לִפְנֵי בוֹא הַיּוֹם,
בְּעוֹד נִשְׁמָתְךָ נִרְדֶּמֶת...

I.

Come, quando i vapori umidi e spessi
A diradar cominciansi, la spera
Del sol debilemente entra per essi...

Purg. XVIII.

וּמִדֵּי יֵעָלְמוּ הָאֵדִים הָרְטֻבִּים וְהָעֲבִים,
קֶרֶן־שֶׁמֶשׁ קְלוּשָׁה וְנִכְלָמָה חוֹדֶרֶת וּבוֹקַעַת מֵהֶם...

קול המון מי הנהר עולה מאחרי הבית. הגשם מתופף על החלונות מאז הבקר. מי־אד שותתים על־פני הזגוגית הסדוקה בקצה. האור הקלוש של היום הולך וגוסס. בחדר שוררת חמימות רפויה, תפלה.

התינוק מתרגש בעריסתו. אף שהזקן, בבואו, חלץ את מנעליו מאחרי הדלת, בכל־זאת משמיעה הרצפה תחת צעדיו קול חריקה, והילד מתחיל גונח. האם מתרוממת במטתה וגוהנת עליו להרגיעו. סבא מדליק את העששית מתוך משמוש וחפוש, לבל יבעת הקטן בלילה, בהקיצו משנתו. שלהבתה מאירה את פניו הארמנים של ר' מיכאל הזקן, את זקנו הלבן והמדבלל, את מראהו הזועף ואת עיניו המלאות חיים. הוא מתקרב אל הערש, ריח טחב נודף מגלימתו. הוא גורר בכבדות את גרבי־התכלת הגסים שלו. לואיזה רומזת לו, שלא יקרב אל הילד יותר מדי. היא – בלונדית, שערותיה חורות כעין הפשתה; שרטוטי פניה דקים ומארכים; פניה הרכים והתמימים מנמרים בבהרות־קיץ, שפתיה החורות והעבות פתוחות תמיד למחצה, ומחיכות הן בבת־צחוק בישנית. עיניה – תכלת זכה ובהירה, שואפות את הילד בצמאון; נעות ונדות הן, ואישונן בתוכן בנקיה ועירה־ זעירה, אבל מלאה רך וחבה לבלי חק.

הילד מקיץ משנתו ובוכה. מבטו הנבוך משוטט מסביב. הה, מה נורא! המחשכים – הנגה הבהיר והעז של העששית, תמונות־ בלהות של מח שזה לא כבר נבדל ויצא מתהום האפס, הלילה המעיק עם צלליו הזוחלים הסובבים אותו; האפל בלי מצרים, שמתוכו בוקעות ועולות פתאם, כלשונות־אש שלוחות לתוך ההשכה – הרגשות דוקרות, מכאובים ודמיונות־זועה; אלה הענקים הכפונים עליו, אלוה

העינים החודרות אל קרבו, הננעצות בו, והוא לא יבינן!.. לצעוק אין בו כח – הפחד מסמר אותו ומקפיאו; עיניו פקוחות, פיו פעור. והוא נושם מעומק גרונו; פניו הגסים והתפוחים מתקמטים להעויות בכיניות משונות; עור פניו וידיו שזוף־כחלחל, ומנֻמר בכתמים ירקרקים.

– רבונו של עולם! מה מכֹער הוא! – אמר הזקן מתוך הכרה ברורה.

הוא שב והעמיד את העששית על השלחן.

לואיזה עקמה שפתיה, כילדה קטנה שנזפו בה. ז'ן מיכאל הֵעיף בה מבט אלכסוני, ויצחק:

– ואת – רצונך שאֹמר לך, כי יפה הוא? הלא אם גם אֹמר, לא תאמיני לדברי. מילא – לא בך האשם. כֻּלם הם כך.

בינתים התנער הילד מן הקפאון הדומם, אשר נסך עליו נגֹה העששית ומבטו של הזקן, וישמיע קול צעקה. אפשר שהרגיש, בחושו הטבעי, בעיני אמו איזו לטיפה, שעוררה אותו להיות כמתאונן.

הוא הושיטה לו זרועותיה, ותאמר:

– תנה אותו על ידו.

הזקן החל להרצות לפניה את שיטתו, כדרכו תמיד.

– אסור לְוַתר לילדים, כשהם בוכים. יבכו להם כנפשם שבעם.

אך בכל־זאת נגש אל הילד ויקחהו על ידיו, וישב ויאמר בתלונה:

– מימי לא ראיתי מכֹער אשר כזה.

לואיזה לקחה את הילד בידיה הקודחות ותסתירהו בחיקה. היא הביטה עליו בבת־צחוק נבוכה ומזהירה.

– הוי, ילדי האֻמלל, אמרה נכלמה – מה מכֹער אתה! מה מכֹער אתה, ומה אהבתיך!

ז'ן מיכאל שב אל האח, ויחל להפוך במגרפה בין הגחלים ומראהו כמתרגז; ואולם הצחוק הקל, שרחף על שפתיו, שם לאל את השתדלותו ללבוש צורה זועמה וקשה.

– ילדתי הטובה, אמר לה – אל תצטערי לחנם... עוד יספיק להשתנות... ובכלל, מה בכך? אין [illegible] ממנו – אלא דבר אחד בלבד: שיהי אדם ישר.

הילד, בבואו במגע עם גופה החם של אמי, שקט ויהגע. נשמע קול חלחול, במצצו את שַדָהּ. ז'ן מיכאל התפרקד קצת על־גב כסאו, וישב ויאמר בקול של מטיף:

– אין יפה בעולם מאיש ישר.

הוא החריש רגע, בעודו מהרהר, אם כדאי לבאר בפרטות את רעיונו; אך לא מצא מאומה להוסיף על דבריו, ואחרי דומיה קצרה חזר ואמר בקול נרגז:

– מדוע זה לא שב עוד אישך הביתה?

– חושבת אני, שהוא נמצא בתיאטרון – אומרת לואיזה באי־בטחון – רֶפּיטיציה יש לו היום.

– התיאטרון סגור, זה עתה עברתי על פניו. זהו שוב אחד משקריו.

– לא, אל תאשימהו – כנראה, לא הבינותיו כראוי... בודאי, אחד משעוריו עצר אותו הפעם.

– צריך היה כבר לשוב הביתה – אמר הזקן באי־רצון.

הוא פקפק רגע קטן ואחר שאל בקול נמוך יותר, במתביש:

– מה? האֻמנם... שוב?

– לא, אבא, לא, אבא – השיבה לואיזה בחפזון.

הזקן נתן עיניו בה, אבל היא השתמטה ממבטו.

– אין זה אמת. את מכזבת.

היא בכתה חֶרש.

– רבונו של עולם! קרא הזקן, ויבעט ברגלו באח. המגרפה נפלה בהמֻלה. האם והילד התחלחלו.

– אבא, בבקשה ממך – אמרה לואיזה – הוא יתפרץ מיד בבכי...

כנראה היה הילד מסַפק רגעים אחדים, אם עליו לצעק או להמשיך סעֻדתו; אך, מבלתי יכלת לעשות שתי אלה בבת אחת, בחר בשנית.

ז'ן מיכאל השפיל עוד קולו, אך בפעם בפעם התפרצו מתוך דבריו קריאות עצורות של כעס.

– מה חטאתי לאלהים, כי נתן לי את השכור הזה לבן! אכן

בדאי היה לחיות כאשר חייתי אני, לחַסר נפשי מכל, כל ימי חיי! — ואת — את, האמנם לא תוכלי לעצור בו? כי סוף סוף — לעזאזל! — הלא זה הוא תפקידך, לו יכולת להחזיקו בבית!...

לואיזה נתנה קולה בבכי עוד ביתר עֹז.

— אל תוסף להוכיחני, הלא גם מבלעדי זה כה אֻמללה אני! אני עשיתי כל מה שהיה ביכלתי! לו ידעת, כמה מפחדת אני, כשאני נשארה לבדי. לרגעים נדמה לי, כי אני שומעת את קול צעדיו על המעלות, אז מחכה אני, שתפתח הדלת ואני שואלת עצמי: אלי! מה יהיה מראהו בבואו? הרעיון הזה בלבד דיו להחלות אותי.

היא התיפחה, ואנקותיה זעזעו את כל גופה. הזקן התרגש. הוא נגש אליה ויכס את כתפותיה הרועדות בשמיכה, שצנחה ארצה, וילטף את ראשה בידו הגסה.

— רב לך, אל תפחדי, אני פה אתך.

היא נזכרה בילד ותרגע, ותנסה לחַיך.

— לא יפה עשיתי שאמרתי לך כדברים האלה.

הזקן הביט בה ויניע ראשו.

— בתי העלובה, לא נאה ביותר התשורה, שקבלת ממני.

— בי האשם — אמרה היא — הוא לא היה צריך לישא אותי. הוא מתחרט על מעשהו.

— על מה הוא מתחרט, לפי דעתך?

— הלא אתה יודע היטב, על מה ולמה... אתה בעצמך קצפת על אשר הייתי לו לאשה.

— נחדל מזה. אמת, בראשונה הצטערתי קצת על הדבר. בחור שכמותו — הלא אוכל לאמר לך זאת מבלי להעליבך — בחור כזה, שטפחתי ורביתי ברב עמל, מוסיקאי מצוין, אמן אמתי, ראוי היה לשדוך יותר טוב מזה שלך — הלא כל נדוניה לא היה לך, משפל המדרגה היית, ואף לא מבנות־אומתו. הלא דבר כזה לא נשמע זה יותר ממאת שנה — כי בן משפחת הקרַפטים ישא לו עלמה שאיננה מנגנת. אבל הלא נפשך יודעת מאד, כי למרות כל אלה לא היה בלבי שום טינה עליך, ומיום שהכרתיך חבה יתרה נודעת לך ממני. ומלבד

זה, אחרי שכבר נעשה מעשה והוא בחר לו את בת־זוגו – אין עוד לדבר בזה, אין עוד אלא למלא חובתו באמונה, בישר־לבב.

הוא חזר וישב על מקומו, החריש רגע אחד, ואחרי־כן אמר באותו קול חוגג, שבו היה רגיל להוציא מפיו את כל פתגמיו:

– צריך האדם למלא חובתו באמונה – זהו העקר בחיים.

הוא רקק באש שעל האח, ונראה כמצפה שיבואו להשיב על דבריו; אבל אחרי שגם האם וגם הילד לא ענו דבר, חפץ להוסיף על דבריו – ויחרש.

יותר לא דברו דבר. יַ'ן מיכאל, שעמד לפני האח, ולואיזה, אשר ישבה במטתה, השתקעו שניהם בהרהורים נוגים. הזקן, למרות כל דבריו אשר דִבר עתה, חשב על נשואי בנו, ונפשו מרה עליו. לואיזה הרהרה גם כן בדבר הזה והיתה תולה הקולר בעצמה, אף שבאמת חַפּה היתה מכל עָוֹן.

היא היתה משרתת, בשעה שנשאת, לתמהון כל, וביחוד לתמהונה עצמה, למֶלכיור קרַפּט, בנו של יַ'ן מיכאל. הקרַפּטים היו אנשים עניים, אבל בכל־זאת תפסו מקום חשוב בעירה הקטנה שעל גדות הרינוס, אשר בה השתקע הזקן זה כחמשים שנה. הם היו כֻּלם מנגנים, כשרון זה היה עובר אצלם בירושה מאב לבן, וידועים היו לתהלה בין המוסיקאים בכל הגליל, מקולוניה ועד מַנְהֵים. מלכיור היה מנגן בכנור בתיאטרון של חצר הדֻכּס, וין מיכאל היה לפנים מנצח על הקונצרטים של הדֻכּס הגדול. נשואי מלכיור דכאו מאד את רוחו של הזקן: הוא היה תולה תקוות גדולות בעתידותיו של בנו; אם לא עלתה בידו הוא להיות לאדם מפֻרסם, קִוה לכל הפחות שתתקַים זאת בבנו. מאורע זה שָׂם פתאם לאַל את כל שאיפותיו. לפיכך היה בראשונה מלא חמה וימטר קללות על ראש מלכיור ולואיזה. אבל מתוך שהיה איש ישר, סלח לכלתו, אחרי אשר הכיר וידע אותה היטב, ולא עוד אלא שנתמלא רגש של חבת־אב אליה; אלא שאצלו היתה חבה זו מתבטאת על־פי רוב בתלונה ורִגון.

איש לא יכול להבין, מה זה עורר את מלכיור לנשואים כאלה; ומלכיור בעצמו הבין זאת עוד פחות מאחרים. בלי כל ספק: לא יפי־תארה של לואיזה משך את לבו, כי לא היה בה כל דבר הלוקח

בשבי לב אנשים. היא היתה קטנה, חוֶרת, חלשה: נגוד גמור למלכיור ולי֫ן מיכאל, שהיו שניהם גבהי־קומה ורחבי־כתף, ענקים אדמונים, בעלי־אגרוף, אוכלים ושותים כהלכה, אוהבים את הצחוק ואת הדבור הקולני. נדמה היה, כאלו היא בטלה לגמרי לגביהם; כמעט שלא היו מרגישים כלל במציאותה, והיא בעצמה התאמצה להחבא אל כליה. אלו היה מלכיור איש נָכְר, אזי היה אפשר לחשוב, שהוא בחר בה בגלל טוב־לבה הפשוט; אבל הוא היה סחצני ורודף קדים מאין כמוהו. נדמה הענין כהפתעה משֻנה: בחיר שבוה, יפה־תאר למדי, שאיננו בער ואיננו נעדר כשרונות, עלם אוהב את הגהוץ ואת ההדור החיצוני, שיכול לקוות לאיזה שדוך עשיר, ואולי — מי יודע? — אולי היה עולה בידו להוליך שבי אחריו את לבה של אחת מתלמידותיו האמידות, מבנות בעלי־הבתים, כמו שהיה מתפאר לפעמים בעצמו; והנה פתאם בחר לו אשה מן ההמון, עלמה עניה, מחֻסרת כל חנוך, לא יפה, ואשר מצדה לא עשתה אפילו כלום כדי לפתותו ולרתקו אליה.

אבל מלכיור היה מאותם האנשים, שעושים תמיד את ההפך ממה שמחכים מהם אחרים וגם הם בעצמם. לא מפני שאינם זריזים ונזהרים: אדם חרוץ שקול כנגד שנים — אומר המשל, אוהבים הם להתפאר, כי אין דבר בעולם שיוכל להוליכם שולל ולהעבירם על דעתם, וכי הם מנהלים את כפינת חייהם ביד חרוצה ובוטחת אל מטרה ברורה ומחֻורת. אך הם עושים את חשבון חייהם מבלי דעת עצמם, כי אין המה יודעים את נפשם; באחד מרגעי האפס, השכיחים בחייהם, משתמט המשוט מידיהם; ואז, כשהֻדרה הרצועה, והרשות נתונה למאורעות לשטף להם כחפצם, מיבן הדבר, שהם מורדים באדונם וכל כונתם רק להכעיסו. הספינה שנשארה בלי קברניט, אצה ישר לקראת אבן הנגף; ומלכיור הערום נשא מבטלת. והרי באותו היום שבא אתה בברית־הנשואים לא היה שכור או שוטה; גם לא רגש־אהבה סוער תקף אותו; לא מִנָה ולא מקצתה. אבל — מי יודע? אולי מלבד השכל והלב יש בנפשנו עוד כחות פיעלים אחרים. שאי־אפשר ליחסם אפילו לתחום הרגשות. המה כחות במוסים.

השולטים בנו ברגעי האפס, בהרדמי בקרבנו כחות־הנפש האחרים. יוכל היות, כי דוקא מתוך נבכי האישונים החורים של לואיזה, שהביט עליו בפחד ובבישנות, צפו והגיחו עליו הכחות המסתוריים האלה, — אז באותו הערב, כשנגש אל הנערה, היושבת על חוף הנהר, וישב אצלה בין הסוף, והציע לה את ידו ולבו, מבלי דעת למה ועל מה.

אבל מיד אחרי הנשואים נבהל ממעשהו. הוא לא הסתיר את הרהוריו מלואיזה האמללה, שבקשה ממנו סליחה ברוח נמוכה. באמת, לבו לא היה רע, והוא היה מוחל לה בחפץ לב; אך כעבור רגע היו רגשי־הנחם שבים ותוקפים אותו, בשבתו במסבת רעים, או בבית אחת מתלמידותיו העשירות: עתה הביטו עליו הנערות בגאון, ובשעה שהיה מלמדן לשים אצבעותיהן על המנענעים כהוגן, לא היה עוד עובר רטט בגופן ממגע ידו כבימים הראשונים.

הוא היה שב הביתה סר וזעף, ודי היה ללואיזה להעיף בו מבט קל, בשביל לקרא על פניו את התוכחות הרגילות, ויש שהיה מאחר לשבת בבית היין ונותן בכוס עינו: מתוכה היה שואב תנחומים לנפשו ומחילה וסליחה לאחרים. בלילות כאלה היה שב הביתה בקול צחוק פרוע, שהיה מעציב את רוח לואיזה עוד יותר מן הרמזים והמשטמה הכבושה, שהראה לה בשאר הימים. היא הרגישה עצמה אחראית קצת בעד רוח־ההוללות, שהיה תוקף את אישה לפרקים קרובים, ושבו נמקו ונגוזו יחד עם הכסף גם השרידים האחרונים של השכל הבריא, ושעוד נשארו לפלטה לאישה. מלכיור ירד מטה מטה מיום אל יום. באותן שעות החיים, שהיה צריך לעבר בלי הרף כדי לפתח את כשרונו הבינוני, התגלגל וירד במדרון, ואנשים אחרים באו לרשת מקומו.

אבל מה אכפת כל זה לאותו הכח הסמוי, שזווג אותו עם השפחה בעלת שערות־הפשתה? הוא מלא את תפקידו; ו״ן כריסטוף הקטן הציג כף רגלו על האדמה, ששמה שלחהו גורלו.

הלילה פרש את ממשלתו על האדמה. קולה של לואיזה עורר מקפאונו את ז'ן מיכאל הזקן, שישב לפני האח והרהר בדאגות ובטרדות, שמררו את חייו עכשיו, ובאותן, שכבר חלפו עברו...

– אבא, השעה ודאי מאֻחרת ככר – אמרה האִשה הצעירה בחִבה – עליך לשוב הביתה, כי עוד רב הדרך לפניך.

– מחכה אני למלכיור – ענה הישיש.

– לא, בבקשה ממך – יותר ינעם לי, אם לא תשאר פה.

– מדוע?

הזקן הרים ראשו, ויבט בה בשימת-לב. ויוסף ויאמר: – היראה את? אינך חפצה שאפָגש אתו?

– כן, כן. דבר זה יקלקל עוד יותר את היחוסים. אתה תבא לידי כעס – אין חפצי בזה. בבקשה ממך...

הזקן נאנח, קם ממקומו ויאמר: – ובכן צריך ללכת...

הוא נגש אליה, רפרף על-גבי מצחה בזקנו המדֻבלל, שאל אותה, אם לא יחסר לה דבר מה, השפיל את השלהבת בעששית, וילך לו. באפל החדר נתקל בכסאות, שעמדו על דרכו. אבל עוד לא הגיע אל מעלות הסֻלם, והנה השתקע שוב במחשבות על-אודות בנו השב הביתה שכור. על כל שליבה ושליבה היה מתעכב ועומד; בדמיונו צִיר לו אלפי סכנות האוֹרבות לבנו, אִם ישוב יחידי...

הילד, ששכב במטה סמוך לאמו, החל שוב להתרגש. איזה מכאוב נעלם צף ועלה ממעמקי ישותו. התינוק כאלו התאמץ להלָחם בו. הוא התכַוֵץ כֻלו, קמץ אגרופיו, קמט את עפעפיו. המכאוב הולך וגדל, לאט לאט, במנוחה, כאלו בטוח הוא בכֹחו כי רב. הילד לא ידע מה זה היה לו, וגם עד אן יבוא לא ידע. נדמה לו, כאלו אין גבול וחק

למכאובו, ועד עולם לא יהיה לו קץ. והוא מתחיל צועק בקול מר, אמו מלטפת אותו בידיה הרכות — והמכאוב מתמעט. אבל הילד מוסיף לבכות, כי בכל־זאת מרגיש הוא בו: המכאוב עודנו רובץ למ־לי, או שוכן בקרבו. הגדול הטענה במכאוב יוכל תמיד להגביל את יסוריו ולהחליש את כחם; כי יודע הוא מאין הם באים; בכח מחשבתו הוא מצמצם את הכאב בחלק אחד מגופו, שאפשר לרפאו ואפשר להפרידו מן הגוף, אם יש צרך בדבר. הוא קובע לו שרטוטים וצורה, הוא מבדילו מעצמו, מן „האני" שלו. לא כן הילד: מקור־תנחומים זה חסר לו, ואין הוא יודע להשלות בו נפשו. פגישתו הראשונה עם היסורים היא מרגית יותר ואמתית יותר. המכאוב נדמה לו בלי גבול ותכלית, כמו שאין הוא יודע כל תכלית לנפשו הוא; הוא מרגיש אותו בקרבו — והנה הוא שרוי בחיקו, שוכן בלבו, ושולט בכל בשרו. ואף אמנם כן הוא: הוא לא יֵצא עוד מן הגוף עד שיכרכמנו ויאכלנו עד תֻמו.

אמא לוחצת אותו אל לבה, ודברים רכים תלחש על אזנו:

— רב לך, רב, אל נבכה עוד, המשיח שלי, דגת־הזהב הקטנה שלי. — —

אך אחרי דְמיה קצרה הוא מוסיף להתאונן. אפשר היה לחשב, שגוש קטן ואֻמלל זה, שלא היה בו עוד כל הכרה וכל צורה מסֻימת, צופה היה מראש את כל חיי־העמל אשר נועדו לו, ומאום לא יכול להרגיעו...

פעמוני בית־התפלה של ס"ט מרמין צלצלו בתוך הלילה. קולם כבד ומתון, באויר הרטֹב מגשם היו הקולות עמומים, כאלו צעדו על גבי מרבד של אזוב. אז, באמצע אנחתו, החריש הילד פתאם וירָגע. המוסיקה הנפלאה זלפה בנעימות אל קרבו כזרם־חלב. הלילה נמלא אורים, האויר היה רך וחמים. מכאובו נגוז ונעלם, ולבו התחיל מצחק. והנה הוא עובר אל ממלכת החלום, מתוך אנחת־לֵאות קלה.

שלשת הפעמונים הוסיפו לצלצל בשלוה, בבַשרם, כי מחר יום חג. לקולם שקעה גם לואיזה בהרהוריה; הוא השבה על־אודות

הצרות, והפרדות שכבר חלפו ועברו, ועל ילדה הנרדם עתה אצלה תחשב: מה יהיו עתידותיו, בימים הבאים? במשך שעות היא משתרעת במטתה, עיֵפה ודוויה. ידיה וכל גופה צורבים לה. שטיבת־הנוצות הכבדה מעיקה עליה; היא הרגישה, כי האפלה תכאיב לה וכאלו תדכא אותה, אבל לא העֵזה לזוז אף כל־שהוא. היא הביטה על הילד, ולמרות האפלה שבחדר ידעה לקרֹא בשרטוטי פניו, שֶׁכבו זקנה שרתה עליהם. התרדמה תקפה אותה, תמונות קדחתָּניות חלפו במוחה. נדמה לה, שהיא שומעת את מלביור פותח את הדלת – ותתחלחל. לפעמים היה שאון הנהר הולך ומתגבר בתוך הדְּמיה, ונדמה כגעִית היה. שִׁמשות החלונות צלצלו כפעם בפעם תחת נקישת המטר. הפעמונים נגנו עוד זמן־מה בקול יותר נמוך – וידמו. לואיזה נרדמה על־יד בנה.

ובינתים עמד י'ן מיכאל הזקן לפני הבית והמתין, וכֻלו רועד מקֹר וטחב. זקנו היה רטֹב מאדי הערפל. מצפה היה לשוב־בנו החֻלֵּכה הביתה; כי מוחו היה מוסיף כל אותו הזמן לרקם־לו דמיונות והזיות, ולהעלות על לבו מאורעות טרַגיים, שבאו בסִבּת השכרות. באמת לא האמין באפשרותם; ובכל־זאת אלו הלך לו עתה בטרם נוכח שבנו שב בשלום הביתה, לא היה יכול לעצֹם עיניו אף לרגע אחד. צלצול הפעמונים נסך עליו רוח עצבת רבה; הוא זכר את כל תקותיו שעלו בתֹהו, ובהעלותו על לבו את נבה עִודתו עתה ברחוב, בשעה מאוחרת זו – בכה מבלִטה.

שוטף שוטף לו לאטו זרם הימים הכביר. היום והלילה עולים ושוקעים מסח, בזוטו וכשלוליתו של ים אין־סופי. שבועות וירחים ינקופו – ומחדש יחלו. וכל שטף הימים – כיום אחד ארֹך הוא.

יום בלי מצרים ותכלית, יום מלא דְמיה, שהאור והחשך משמשים בו חליפות, ברִתמוס שוה וקצוב; ובקרבו יפרכסו וישטפו חיי יציר, המתנמנם וחולם בעריסתו; כל צרכי גופו ההכרחיים, בין שהם מכאיבים לו ובין שהם גורמים לו ענג, מתחלפים גם כן ברִתמוס קצוב, בתדירות נפלאה, עד שנדמה הדבר, כאלו אין המה תולדות הזמן, אלא הם הם המחוללים ומולידים את תמורת היום והלילה.

בכבדות תתנועע מטְלטֶלת החיים. היציר עודנו שקוע כֻּלו בפרפורי חיוּ האִטיים. השאר אינו אלא הלומות, פרורי הזיות נעדרי־צורה רוחשים, אבק אטומים הסובבים במחול בלי כל סדר, או רוח סערה ושואה העוברת פתאם על פניו ומעוררת צחוק או בעתה. קולות צעקה ישָמעו, פנים מתעותים לפניו בהעויות משֻׁנות, מכאובים והמיונות־זועה עולים, קולות צחוק, חלומות – המון חלומות... כל אשר מסביב לו אינו אלא חלום – גם היום וגם הלילה...

ומתוך ערבוביה זו, מתוך תֹהו ובֹהו זה, פתאם מבצבץ ועולה לפניו אור עינים, המחֻיבות לו בחִבה: זרם־חיים ושמחה עולה לקראתו מחיק אמו, ויחד עם שטף החלב שהוא יונק משדיה חודר הוא אל קרבו ומתפשט בכל אֵבריו; איזה כֹח נרדם בקרבו, כֹח איתן ההולך ונצבר בו שלא מדעתו; אוקינוס גועש ורותח והומה כלוא בכלוב צר זה – בגופו הקטן של התינוק. אלו השכיל מי להסתכל ולקרא בנשמתו, היו מתגלים לעיניו עולמות שלֵמים הכמוסים במחשך, ערפליות מתארגנות ולובשות צורה, עולם מלא לבלי־חֹק ההולך ומתהוה, ההולך ומתרקם בו. ישותו אין לה תחומים וגבולים; הוא – כל ההויה, כל היש...

ירחים יחלפו. מבין גלי זרם החיים מבצבצים ועולים איי זכרונות. בראשונה אינם אלא איים קטנים בודדים בים אין־סוף. ראשי צוקים הבולטים על פני המים. מסביב להם ומאחריהם, לאור דמדומי־שחר אפלוליים, תשתרע כמקדם מפת־הים השלוה, המפה הגדולה שאין לה קץ ותכלית. עוד מעט – והנה איים חדשים, מופזים באור השמש.

כך צפות ועולות מתוך תהום הנפש צורות חדשות, בולטות ובהירות, באיזו בהירות משנה. תחת יום אחד ארוך לבלי קץ, שהיה מכתיר את הילד, יום החולף והוזר ושב על עקבי בפעם בפעם, בתנועת מטלטלת מונוטונית וכבירה – מתחילים מסתמנים שרטוטים של ימים, ימים הנותנים יד זה לזה, ושונים בפרצופיהם: הללו שוחקים והללו עצובים. אך כפעם בפעם נפסקת חוליות השלשלת של הימים, והזכרונות מתלכדים מעל לראשי השבועות והירחים.

הנהר... הפעמונים... אם גם ישקע מבטו עמק עמק – במרחקי העבר, אם יתרחק עד קצה האופק של הזמן – בכל עת ובכל שעה משעות חייו ישמע את קולותיהם, קולות עמקים וקרובים לנפש...

לילה, הוא מתנמנם. לאור הקליש יחורו השמשות. הנהר הומה. מתוך הדממה עולה קול שאונו, קול אדיר וכביר; ממשלתו פרושה על כל הברואים. יש שהוא מלטף את שנתם בחבה, וכאלו בעצמו הוא קרוב להתנמנם, לקול המון גליו. ויש שהוא מתמלא חמה – אז הוא שואג כחיה על טרפה. אך הנה שככה חמתו; תחתיה תשמע המלה דקה, המיה מלאה רך אין־קץ. הנה צלצול ענבלי־כסף, כקול פעמונים זכים, כצחוק ילדים, קולות רבים אומרים שירה, מנגינה רוקדת ומפוזזת. קול אדיר של אם אוהבת, אשר לא תתן שנת לעיניה עד עולם! הוא מישן עתה את הילד, כמו שהיה מישן במשך כמה מאות שנים

את הדורות שקדמו לו, מיום צאתם לאויר העולם עד יום מותם; הוא חוזר לתוך מחשבתו, מפעפע בהזיותיו וחלומותיו, מעַטף אותו ברקמת הרמוניות נוזלות ושוטפות, שתוספנה עוד לעטפו וללטפו כאשר ישכב כבר בבית־העלמין הקטן הנרדם על גדות הנהר, שהרינוס משקה אותו ומלחכו...

הפעמונים... הנה עלה השחר! פעמון אל פעמון קורא בקול שָלו ועצב קצת, קול מלא חבה. לקול צלצולם המתון צף ועולה בנשמה המון חלומות רוחשים, חלומות של ימים עברו, שאיפות ותקוות שנגוזו. נעגועים ליצירים שכבר גועו ועברו מן העולם, והילד לא ידע אותם כלל, ובכל זאת הוא כבר נמצא אז בקרב היצירים האלה, וגם המה שבו לתחיה בנפשו. דורות שלמים של זכרונות מפרפרים ומתחבטים בצלצלי מוסיקה זו, כמה מקרי אבל – וכמה ימי שמחה וחג! ואם יקשיב האדם לקולם מתוך החדר, אז נדמה לו שהוא רואה גלים נהדרים ומצלצלים שוטפים באויר הזך, רואה הוא צפרי־דרור פוחזות ומרגיש נשיבת־רוח חמה. פס קטן על שמי־תכלת מחַיך בחלון לקראת הילד. קרן־אור מתגנבת אל מטתו בעד הוילון. הנה העולם הקטן, שמכבר הילד כבר דש בו, כל מה שמתגלה ראשונה לעיניו בכל בֹקר בהקיצו משנתו, ואשר בעמל רב עולה בידו להכירו ולכנותו בשם, בשביל לכבוש אותו ולשלוט בו, – ופתאם ועל מטלכתו זאת נָגה אור. הנה השלחן, שעליו הם אוכלים, הנה הארון, שבו הוא מתחבא ומשתעשע, הנה משבצת הרצפה, שעליה הוא זוחל על ארבע, טפיטי הקירות, שהעויות פניהם מספרות לו מעשיות מבדחות או מפחידות; השעון מטפטף מלים מקְטעות, אשר רק הוא לבדו יבין להגיגן. מה רבו החפצים הנמצאים בחדר זה! קצרה בינתו להשיג את כֻּלם. בכל יום הוא מתִיר בתבל מלאה זו, שמסורה לרשותו, שהיא כֻּלה שלו. שום דבר איננו קל בעיניו; הכל חשוב, הכל ראוי לשימת־לב – מן האדם ועד הזבוב. הכל מלא חיים: החתול, האש, השלחן, רסיסי האבק המפזזים בקרן השמש. החדר – הוא ארץ רחבה; היום – תקופת חיים שלמה. איך זה ימצא את ידיו ואת רגליו במרחבי אין־קץ אלה? העולם הוא גדול כל כך! הנך אובד ובטל בקרבו. ואלה הפנים השונים, והתנועות,

והחמלה, שמסביב לו, הרוקדת ומסובבת יחד בטוסה נצחית! לאט תוקפת אותו, עיניו נעצמות, הוא נרדם. זאת התרדמה המתוקה, העמוקה, הנופלת עליו פתאם, כהרף־עין, בכל מקום שהוא, על ברכי אמו או תחת השלחן, ששם הוא אוהב להתחבא מעין רואים... נח טוב... מה נעים...

אלה ימי החיים הראשונים טומטים בראשו כקמה מלאה, או בחורשה הנעה מפני רוח ואשר על ראשה יחלפו צללי־עננים אפלים...

הצללים ינוסו. אור־השמש חדר לתוך עבי החורשה. לעיני כריסטוף מתגלה דרכו בתוך הערבוביה של הימים.

הבֹקר אור. הוריו ישנים, הוא שוכב אפרקדן בעריסתו הקטנה. הוא מסתכל בבהרות־האור המפזזות על הספון ומראיהן ישעשע את רוחו עד לבלי חק. רגע – והוא נותן קולו בצחוק, צחוק ילד תמים המרחיב לב שומעיו. אמו גוחנת עליו ואומרת לו: „מה זה היה לך, שוטה קטן?" אז הוא צוחק עוד ביתר עֹז, ואולי הוא אונס עצמו לצחוק, מפני שיש לו עתה „קהל". אמא מעמידה פנים נזעמים ואצבעה תשים למול־פיה – אזהרה שלא יעורר את אבא משנתו; אך עיניה העיפות צוחקות לו שלא מרצונה... המה מתלחשים יחד... פתאם – הנה אבא גוער בהם בנזיפה. המה מתחלחלים שניהם. אמא מטנה לו מיד את ערפה, כילדה קטנה שנתפשה בחטא, ועושה עצמה כאלו היא ישֵׁנה. כריסטוף מסתתר בערשו וכובש נשימתו. דומית־מות בחדר.

כעבֹר רגעי מספר והפנים הקטנים שהתחבאו תחת השמיכה מבצבצים ועולים לאור השמש. הגלגל של נס־הרוח מנסר על הגג. המזחילה מטפטפת. הפעמון מצלצל לתפלת שחרית. ובנשב רוח מזרחית יענו לו בקול מרחוק פעמוני הכפרים אשר מעבר לנהר. עדת אנקורים נקהלה על הקיר העוטה קִסוס, ומעוררים הם המֻלה נוראה, מתוך השאון נבדלים שלשה או ארבעה קולות בודדים קולניים ביותר, כאשר יִבָּדלו קולות של פוחזים אחדים מבין חבר ילדים משתעשעים. יונה הומיה על ראשה של מעשֵׁנה. הקולות האלה מיַשנים את הילד. הוא מתחיל לשיר חרש; אחרי־כן הוא מרים מעט קולו; והנה הוא שר בקול רם – והנה קולו מתנשא מאד, עד שאביו גוער בו בחמה עזה: „חמור זה עד עולם לא ישים מחסום לפיו. חכה־נא רגע –

את אזניך אצבעֹנִי!״ אז הוא חוזר ונבלע בתוך שמיכתו ואין הוא יודע מה לעשות – אם עליו לצחֹק או לבכות. הוא נפחד ונעלב; אבל יחד עם זה, הרעיון שאביו מצא בו דמיון לחמור, מעורר צהלה בקרבו. יבעודו שוכב בתוך מטתו הוא מחקה את קול נעירת החמור. זאת הפעם אביו מלקה אותו.

הוא מתפרץ בבכי, כל הדמעות האצורות בעיניו שוטפות החוצה. מה פשעו ומה חטאתו? הלא כה נכספה נפשו לצחק, להתנועע! והנה אוסרים עליו לזוז ממקומו. איך זה יכולים המה לישן כל היום? מתי ירשו לו לקום ממטתו?

באחד הימים פקעה סבלנותו ולא יכול עוד להתאפק. הוא שמע קול חתול וכלב בחצר – דבר מענין מאד. הוא צונח מעל מטתו ורגליו הקטנות היחפות מטַחות באי־חריצות על הרצפה; חפץ הוא לרדת במעלות ולראות מה שם, אבל הדלת סגורה. אז הוא עולה על כסא, כדי לפתֹּח אותה. הכסא נופל ארצה; הוא נחבל בגופו ושואג מרֹב־כאב. ומלבד זה, עוד ספג מלקות. תמיד הוא ליקה!

הוא נמצא בבית־התפלה בלוית זקנו. הוא משעמם. לא־נעים לו להיות פה. אוסרים עליו לזוז ממקומו אף כל־שהוא, והנה בני־אדם משמיעים יחד בקול חזק מלים בלתי־מובנות, ואחרי־כן יחרישו פתאם. על כל פנים – מראה חגיגיות רצינית ועגומה. אין זו כלל הצורה שיש להם בשאר ימות השנה, הוא מביט עליהם נפחד. פני לינה הזקנה, שכנתם, היושבת על ידו, קבלו עתה ארשת של רע־לבן; יש רגעים שאין הוא מכיר אפילו את סבא. הוא ירא קצת; אך לאט לאט הוא מתרגל. עתה הוא משתדל להפקיע את עצמו משעמומו בכל האמצעים שנמצאים ברשותו. הוא מתנועע לכאן ולכאן, הוא מטרבב צוארו ומתאמץ להביט בספון, הוא עושה העויות משֻׁנות, הוא צובט מלבושו של סבא, הוא בודק את הקש, שרפדו בו כסאו ומנסה לנקב־בו חור באצבעו, מקשיב לקול הצפרים ומפהק עד שלבתותיו מחַשבות להפָּרק.

פתאם – והנה אשד של צלילים בא; העוגב נתן בזמרה קולו. רעדה קלה עוברת בשדרתו של כריסטוף. הוא פונה להביט מאחריו וסנטרו נשען על־גב הכסא וכלו קשב. אין הוא מבין כלל מה קול השאון הזה, אין הוא יודע מה זה בא להגיד. הנה זה מבריק לעיניו, הנה זה רוקד במחול וסובב בסופה – אין להבחין שום דבר ברור. אבל – מה יפה! כאלו אינך יושב כלל במשך שעה רצופה על ספסל המכאיב לך, בבית ישן ומשעמם. הנך מרחף באויר כצפור; ובשעה שזרם הצלילים שוטף בבית־התפלה, ממלא את כל הלל הבנין מקצהו ועד קצהו, נִתז מן הכתלים וחוזר אחור – הרי זה כאלו אתו יחד תתנשא גם אתה למעלה, תגביה עוף, כאלו כנפים קלות צמחו לך, והנך שט אחת הנה ואחת הנה. עליך רק להמסר לזרם, והוא ישאך... הנך חפשי, הנך מאֻשר, השמש זורחת עליך... התנומה תוקפת אותו...

סבא אינני שבע רצון ממנו. אין הוא מתנהג כהוגן בשעת התפלה.

הנה הוא בביתו, יושב על הרצפה, ורגליו בידיו. הוא גומר אומר, שמחצלת־הקש איננה אלא ספינה והרצפה היא נהר. מאמין הוא, שאם ירד מן המחצלת, יטבע בנהר. מתפלא הוא, שהאחרים אינם נזהרים כמותו לדרוך דוקא „בחרבה" בעברם בחדר, ואפו חרה קצת עליהם; אוחז הוא את אמא בשולי שמלתה ומזהיר אותה: „לאט לך — הטרם תראי כי מים פה? עברי בגשר". הגשר איננו באמת אלא שורה של אבני־גזית לבנות הקבועות במשבצות הרצפה האדֻמה. אמא עוברת, מבלי שים לב לדבריו. הוא מצטער על זה, כמחבר של דרמות הרואה את קהל שומעיו מפטפט ועוסק בדברים בטלים בשעה שחזיונו מֻצג על הבמה.

אך כעבור רגע — והוא מניח דעתו לגמרי ממחשבתו זו. הרצפה נהפכה ליבשה. הוא התמתח עליה מלא־קומתו; כנוטרי נשען באבניה, והוא שר לו שירים אשר חִבר לו בעצמו, מוצץ את אגֻדלו בכֹבד־ראש, ורירו נוטף מפיו. הוא שוקע כֻּלו בחקירת סדק אחד ברצפה. הקוים והתוים שבמשבצת קורצים לו ומתעַוּתים בהעויות משֻׁנות, כפני אדם. החור הקטנטן במרצפת הולך וגדל לעיניו, הוא נהפך לבקעה רחבה, והרים מתנשאים מסביב לה. הנה נֻזָל זוחל; הוא נראה גדול כפיל. אלו הרעים עתה הרעם, לא היה הילד שומע: כל כך הוא שקוע בהרהוריו.

איש איננו משגיח בו; וגם הוא אין צֹרך לו באיש. יכול הוא למצֹא ספוק לנפשו גם מבלעדי הספינות־המחצלות, גם מבלי הנקעים שבמרצפת ובעלי־החיים הדמיוניים השוכנים בהם. גופו בלבד — די לו. מה עשיר הוא מקור־שעשועים זה, מעין לא אכזב! שעות רצופות מבלה הוא בהתעסקו בו. מסתכל הוא בצפרניו, וכפעם בפעם הוא

נותן בצחוק קולו. לכל צפרן וצפרן יש פרצוף מיֻחד, ודומות הן למכריו ומיֻדעיו. הוא מצוה עליהם לשוחח זו עם זו, לצאת במחול, או להתגרות ולהלחם מלחמת־תנופה. ושאר גופו! הוא בודק והולך את כל גבולות ממשלתו. כמה דברים מתמיהים נמצאים כאן! יש גם אברים מוזרים למדי. כל מעיָניו הוא שם בהם, ובסקרנות גדולה הוא מסתכל ומתבונן בהם.

יש שמוצאים אותו כשהוא עוסק בענינים אלה, ואז הוא סופג מלקות.

לפעמים כשאמו פונה עורף לו, הוא משתמש בזה בשביל להתחמק ולצאת מן הבית. בראשונה היו רצים אחריו ומחזירים אותו הביתה. אחרי־כן התרגלו לעזוב אותו לנפשו, אם אך לא ירחיק ללכת יותר מדי. הבית עומד בקצה העיר; ממנו והלאה מתחילות שדמות. כל זמן שהוא נראה בעד החלון, הולך הוא ישר מבלי התעכב בדרכו, פוסע הוא פסיעות קטנות קצובות, ומפרק לפרק הוא רוקד על רגל אחת. אבל מכיון שעבר את פרשת הדרכים, וסבכי השיחים מסתירים אותו מעין רואים, מיד הוא „נהפך לאיש אחר". ראשית כל, הוא עומד תחתיו, נותן אצבעו לתוך פיו ושואל את עצמו, איזו מעשיה יספר לו היום, כי הוא מלא מעשיות על כל גדורתיו. אמת הדבר, שכל האגדות שלו דומות זו לזו, וכל אחת מהן מכילה אך שתים או שלש שורות. הוא בוחר לו אחת מהן. בכלל רגיל הוא לחזור ולספר לעצמו כפעם בפעם אותה המעשיה עצמה; לפעמים פותח הוא באותו המקום, שבו עמד בספורו ביום אתמול. ויש שהוא שב ומתחיל מראשיתו, אלא שהוא מכניס לתוכו שנויים ונוספאות חדשות. אבל בכלל די לו איזה רשם קל, איזו מלה שקלטה אזנו במקרה, בשביל להטות את מחשבותיו למהלך חדש.

והמקרה היה מספיק חמר רב לדמיונו העשיר. אין לשער, כמה תועלת יש להפיק בנדון זה מגזר־עץ פשוט, מנצר גדוע, כאותם המצוים לרב בצדי הדרכים (ואם אינם מצוים, גודעים אותם לכתחלה). בולי־העץ היה למטה־קסמים בידו. אם הוא ארך וישר, אזי הוא נהפך לחנית או לחרב, ודי לו לנופף אותה באויר, בשביל שמחנות שלמים יציצו ויעלו לפניו מן האדמה. כריסטוף היה למפקד עליהם. והוא היה שר־צבאם. הוא הלך לפניהם ויהי להם למופת — ככל אשר יעשה,

כן יעשו הם. במלחמת תנופה היה לוכד עיר־מבצר – איזו גבשושית שבדרך. אם הענף היה גמיש ונוח להִכָּפֵף, אזי נהפך לשוט. כריסטוף היה אז רוכב על סוסו, מקפץ ודולג על־גבי מכשולים; לפעמים כשל הסוס ונפל, ורוכבו האביר הֻשלך פתאם לירכתי בור, ומביט הוא במבוכה על ידיו שנתלכלכו ועל ברכיו שנשרטו. ואם מקלו היה קטן, אזי נעשה כריסטוף בדמיונו למנצח במקהלת מנגנים; הוא היה גם המנצח וגם המקהלה כאחד; הוא היה המנהל והוא היה המשורר; ואחרי כלותו את שירו היה משתחוה לקהל הנכבד, לשיחים שהניעה הרוח את ראשיהם הירקרקים.

מלבד זה, היה גם מכשף וקוסם. בפסיעות גסות היה צועד בשדה, מעיף מבטו השמימה ומנפנף זרועותיו לכל עבר. הוא מצוה על העבים ללכת ימינה; אבל הן פונות לצד שמאל. הוא מסתכל בהן במבט אלכסוני, ולבו הולם בכח. צופה הוא בהן – אולי תמָצא לכל הפחות עב קטנה אחת שתשמע לקולו. אך הן מוסיפות לשוט בשלוה כלפי שמאל. אז הוא רוקע ברגליו, מאַים עליהן במטהו, ובקול מלא חמה הוא מצוה עליהן להשמאיל; ואמנם – הפעם נכנעו לפניו וימלאו את פקֻדתו, הוא שבע רצון ומתגאה בכֹחו כי רב. נוגע הוא בפרחים ומשביע אותם, שיהפכו לכרכרות מֻזהבות, כי כן דרכם להשתנות באגדות שספרו לו; ואף שלנגד עיניו לא קרה מעולם מאורע כזה, בטוח הוא שסוף יעלה הדבר בידו, אלא שהוא טעון מעט סבלנות. מחפש הוא אחרי חרגול, בשביל להפֹך אותו לסוס; הוא שָׂם בנחת את מקלו על גבו, ומוציא מפיו נוסח השבועה הידוע. הרמש בורח לו לנפשו – הוא חוסם בעדו את הדרך. בעבֹר רגעים אחדים – והנה הוא שוכב על כרסו, אצל החרגול, ומסתכל בו בשימת לב. הוא שכח כבר לגמרי כי מכשף הוא; משתעשע הוא בחרגול, מהפך את הרמש האֻמלל על גבו ומתפרץ הוא בצחוק בראותו, איך זה מתפתל ומתכַּוֵץ.

ויש שהיה בודה לו המצאה חדשה. הוא היה קושר פתיל ישן אל מטה־הקסמים אשר בידו ומשקיעו בכֹבד־ראש אל מי הנהר. מצפה הוא, שדג יאָחז בחכתו. יודע הוא היטב, שאין דרכם של הדגים לאכֹל חוט בלי תולעת וחח; אך חושב הוא, שהפעם, אך הפעם הזאת,

למענו, ישנה הדג ממנהגו. אחרי־כן עוד והרחיק ללכת בכח דמיונו העשיר, ויהי שולה דגים גם ברחוב, בשוט אשר בידו, בעד איזה סדק בין אבני הכביש. כפעם בפעם הוא מנופף את שוטו, ולבו הומה בקרבו: נדמה לו, שהפתיל שלו הכביד מבראשונה — כי הפעם ימצא מטמון, כדבר שקרה באגדה אחת, שספר לו סבא... הרבה פעמים, תוך כדי משחקיו, הוא משתקע, במשך כמה רגעים, בחלומות והרהורים משֻנים ולא ידע את נפשו. מטשטשים כל הדברים הסובבים אותו ואיננו יודע מה שהוא עושה; אין הוא זוכר אפילו, איפה הוא. מצב נפש זה היה בא בהֶסח־הדעת. בהתהלכו ברחוב, בעלותו במעלות — פתאם כאלו תהום תִפָּתח בקרבו. נדמה הדבר, כאלו כל המחשבות תמו בראשו, וכשהכרתו חוזרת לו, הנה הוא עומד עודנו להתמהונו הגדול על אותו המקום, אשר עמד בראשונה, על המדרגה האפלה. כאלו חיים שלמים — חיי אדם מתחלתם ועד סופם — עברו עליו ברגע זה, על שטח של שליבות אחדות.

הרבה פעמים היה סבא לוקח אתו את הילד, בלכתו לטַיֵל בערב. הילד אוחז בידו ופוסע לו לצדו. הטה התהלכו יחד בדרך, בין שדות נחרשים, שריח נעים וחריף נודף מהם. החרגולים היו מצרצרים. עורבים גדולים, שעמדו באמצע הדרך, הסתכלו בהם זמן־מה מרחוק, ובגשתם אליהם היו פורחים להם בכבדות.

סבא השתעל. כריסטוף יודע היטב מה פרושו של שעול זה. לב סבא בוער מעֹצם חשקו לספר מעשיה; אבל חפץ הוא, שהילד יבקש ממנו תחלה. כריסטוף לא נמנע מלמלא את חפצו. הם היו מבינים איש את רעהו. הזקן היה מרגיש חבה יתרה לנכדו; וגדולה היתה שמחתו, במצאו בו „קהל" מקשיב. אוהב היה לספר הרפתקאות שונות שעברו עליו, או להרצות קורות אנשי השם, אשר חיו בימי קדם או בזמן הזה. אֹפן דבורו היה אז מליצי ונרגש; קולו היה רועד מעֹנג ילדותי, אשר לשוא התאמץ לכבשו. נכר היה, שהוא נהנה מדברי עצמו. לאסונו, יש שתוך כדי דבורו היה מרגיש פתאם, כי המלים חסרות לו. זה היה מום קָבוע, שהיה מתגלה בו בכל פעם שהיה בא לידי התלהבות. אבל במהרה היה שוכח את חסרונו זה, ולא היה מתחשב אתו כלל.

אוהב היה לספר על־אודות רֶגולוס וארמיניוס, אודות רוּבי לִיצוֹב, אודות קֶרנֶר ופרידריך שטַבּס, זה שהתנקש בנפשו של נפוליון. פניו נהרו, בספרו את מעשי־הגבורה הנפלאים, אשר לא נשמע כמוהם. את השמות ההיסטוריים היה הוגה בלשון מליצית, עד שקשה היה להבינו. הוא חשב לאמנות גדולה לעַנות את שומעו ולכַלות את נפשו במקומות המושכים את הלב ביותר: היה מחריש פתאם, מעמיד פנים, כאלו נתקעה לו עצם בגרונו, וגורף חטמו בשאון. וכשהיה שואל

אותו הילד, וקולו רועד מקֹצר־רוח: „ואחרי־כן, סבא?” אז היה לבו של הזקן מתמלא גיל.

בא היום ויגדל כריסטוף ויָבן לתחבֻּלת זקנו; אז עשה גם הוא בערמה, ויעמד את פניו כאלו אין הוא מתענין כלל לדעת אחרית הספור – מה שצִער מאד את הזקן המסכן. אבל לעת־עתה היה עוד כֻּלו נתון בידו של המסַפר. במקימות הדרמטיים היה דמו מפעם בקרבו ביתר עֹז. באמת לא היה יודע אל־נכון, על מי יסֻפר הפעם, לא ידע, איפה ומתי נקרו ויאתיו העלילות האלה; אם ידע סבא את ארמיניוס פנים אל פנים? ומי יודע, אם רֶגולוס איננו ממבקרי בית־התפלה, אשר ראה שם כריסטוף ביום א' שעבר? אבל גם לבו ־ים לב הזקן פחד ורחב מרגש־גאון לשמע מעשי־הגבורה ההיסטוריים האלה, כאלו והם בעצמם פעלו ועשו אותם; כי הזקן והקטן היו ילדים גם שניהם.

אשרו של כריסטוף היה נפגם לפעמים, כשהיה סבא מכניס במקום היותר מענין של ספורו פתגמים, שהיו יקרים מאד ללבו של הזקן. אלה היו משלי־מוסר, שעִקר תמציתם היה מתבטא ברעיון חשוב, אבל ישן קצת, מעין אלה: „טובה רוח נדיבה מכֹּח אגרוף”, „יקר כבוד מחיים”, או „לעולם יהי אדם צדיק ואל יהי רשע”. סבא לא היה חושש לבקֹרת שומעו הצעיר, והיה מתמכר כֻּלו להתלהבותו כדרכו תמיד. לא היה נמנע מלחזור ולהביע מבטא אחד כמה פעמים, או גם להפסיק דבורו באמצע: ולא עוד, אלא, בשעה שהיה נבוך ואובד־מלים בתוך ספורו, היה מטיח דברים מֻחסרי־כל־טעם מכל העולה עַל רוחו, כדי לסתֹּם את הפרצות שבמחשבתו; לפעמים, בבקשו להגדיל את פעֻלת דבריו, היה מדגיש אותם על ידי תנועות והעויות, שבאמת היו תנועות לסתֹר. הילד הקשיב לדבריו ברגש של יראת־כבוד גמורה; חושב היה, שסבא הוא נואם מצֻין, אבל מ־עמם קצת. שניהם אהבו לפעמים קרובות להתעכב על אגדת־הפלא של הלוחם הגדול מקוֹרסיקה, אשר הִדביר תחת רגליו את אירופה כֻלה. זקנו ידע אותו היטב, וכמעט שנלחם בו. אך סבא ידע להוקיר גם את גדל ערכם של אויביו. כמה פעמים היה אומר: הוא, סבא, היה נותן לקצין

אחת מידיו, בשביל שאדם כזה יולד בארצו, מעבר מזה של הרינוס. אבל הגורל גזר אחרת: הוא העריץ אותו, ובכל זאת נלחם בו, כלומר – הוא **חשב** להלחם בו. אך פתאם, בשעה שנפוליון נמצא במרחק עשר פרסאות מגדודם, והם היו הולכים לקראתו – והנה קמה מהומה במחנה, הגדוד נתפזר בתוך היער, וכל אחד נמלט על נפשו בקראו: בגד, בגד! לשוא התאמץ סבא – כך הוא מספר – לשוב ולקבץ את הנדחים. הוא רץ לקראתם, אִים עליהם וגם בכה והתחנן להם. אך גם הוא נסחף בזרם הנסים, וביום המחרת כבר הרחיקו לנוס מ„שדה הקטל", כמו שהיה קורא למקום המהומה... ואולם כריסטוף היה מאיץ בו בקֹצר־רוח לשוב אל מפעלות נפוליון; והוא בעצמו היה מתפעל מאד ממנו, ובדמיונו היה שם אתו יחד בעולם. לנגד עיניו עומד גבורו, וסביבו עמים אין מספר, הקוראים אליו בהתפעלות ובאהבה; הוא מנופף ידו – וכֻלם מגיחים בסופה וסערה על אויביהם, הנסים מנוסת־חרב לפניהם כפעם בפעם. זו היתה אגדת־קסמים נפלאה. סבא היה מוסיף נֹפך משלו, לתפארת ההיסטוריה. לפי דבריו, כבש נפוליון גם את ספרד, וכמעט גם את אנגליה, אשר לא יכול כלכל אותה.

לפעמים, באמצע ספוריו המלאים התפעלות, היה קרַפט הזקן מתפרץ פתאם בקריאות של כעס ונזיפה, המכֻונות כלפי גבורו. בקרבו היה מתעורר אז האשכנזי הלאֻמי, ואולי עוד יותר בשעת מפלתו של נפוליון, מאשר במלחמת יֶנה. הוא היה מפסיק ספורו, מניף אגרופו למול הנהר, רוקק בבוז ומחרף אותו – אמנם, בלשון נקיה ועדינה, כי בלשון גסה לא היה משתמש מעולם. אז היה קורא לנפוליון: פושע, פריץ־חיות, בן־בליעל. אפס, אם התכֵּון בזה לנטֹע בלב הילד את רגש־הצדק, צריך להודות, שהוא החטיא את המטרה לגמרי. כי הילד בהגיונו המיֻחד יכול לבוא לידי מסקנה אחרת לגמרי: „אם אדם גדול אשר כזה נעדר היה רגש־המוסר, שמע מִנָּה, שהמוסר בכלל אין לו ערך, והעִקר הוא – להיות אדם גדול". אבל הזקן לא פלל כלל, כי רעיונות אפיקורסיים כאלה צצים ועולים בלב שומעו...

הם החרישו שניהם, וכל אחד היה מעכל בדמיונו, לפי טעמו, את הספורים הנפלאים האלה, אך יש שהיה סבא פוגש בדרך את

אחד מטבריו האצילים ההולך לטַיֵל. אז היה סבא עוצר בלכתו, אומר שלום בקידה עמֻקה ומעתיר עליו דברי חלקות. לחייו של הילד היו מתאדמות אז, מבלי שידע מדוע. אבל סבא היה מעריץ מאד את הרָשות, את כל האנשים שעלו לגדולה, יוכל היות, כי גם את גבוריו, אשר את קורות חייהם היה מסַפר, אהב גם־כן, מפני שבֻּלם היו אנשים שהשכילו להתנשא למדרגה גבוהה, להתרומם מעל שאר בני־האדם. כשהיה השרב גדול, היה קרפט הזקן יושב לו בצל אילן, ושם היתה השֵנה תוקפת אותו עד־מהרה. אז היה כריסטוף תופס לו מקום לא רחוק ממנו, על גל אבנים מדֻרדרות או על גבול השדה, או על איזה זיז בולט. הוא היה שר לו שיר, או שוקע בהזיותיו כשהוא מנודד את רגליו הקטנות הֵנה והֵנה. ויש שהיה שוכב אפרקדן ומביט בעבים השטות להן; יש ביניהן עננים הדומים לפרים, לענקים, לכובעים, לנשים זקנות, לתמונות־גוף רחבות עד מאד. הוא היה משוחח עמהם בלט. רחמיו נכמרו על עב קטנה, אשר בלע אותה ענן גדול לעיניו. מפחד היה מפני העבים השחרחרות, התכֻּלות כמעט, הטסות בחפזון ובבהילות. נדמה לו, שהעבים תופסות מקום חשוב בחיים ולפלא נחשב בעיניו, מה שסבא ואמו אינם שמים לב להן כלל. אלו התכַּונו באמת להזיק ולהרע, ודאי היתה פגיעתן רעה מאד. אבל לאָשרו עוברות הן, טובות־לב, משֻנות ומגֻחכות קצת, ואינן מתעכבות בדרכן. הוא מרבה להביט בהן כל־כך, עד שכוֹבד ראשו הולך סחרחר. הוא מטפח בידיו וברגליו, כאלו ירא הוא פן יפֹּל השמימה. עפעפיו נסגרים, השֵנה אוחזת אותו. דממה... רוחשים בלט העלים ורועדים לאור השמש. אד קל יחלֹף באויר; זבובים סוֹבבים במשובה ומזמזמים הם בקול עוגב; הרגולים שכורי־קיץ מצרצרים בגילה הומיה. והנה נדם הכל... מן היער נשמע קול עגור, וצלילי־קסמים מֻרגשים בקריאתו. מרחוק, מן הבקעה עולה קול אכר המאסף את עדר שוָריו, ושעטות פרסות־סוס הדוהר על המסִלה הלבָנה. עיני כריסטוף נעצמות. הנה נמלה זוחלת לה למולו על ענף יבש, המֻשכב על־גבי חריץ. הוא ישן. דורות שלטים חלפו. הוא מתעורר משנתו — והנה הנמלה לא הגיעה עוד עד קצה הענף.

לפעמים היה סבא מרבה לישן יותר מדי. פניו היו קופאים אז, חָטמו הארֹך משֻרבב עוד יותר, פיו פעור. כריסטוף היה מביט עליו בדאגה. הוא נפחד בראותו את ראשו של סבא משתנה לעיניו ולובש צורה פנטסטית. הוא נותן קולו בשיר, בשביל לעוררו משנתו, או הוא צונח בשאון רב מגל אבניו ארצה. באחד הימים בדה לו המצאה חדשה: לזרֹק אל פניו מחטי־ברוש ולאמר־לו, שהם נשרו מאליהם מן העץ. הזקן נתן אמֻן לדבריו, מה שהביא את כריסטוף לידי צחוק. אבל לאסונו באה לו מחשבה בלתי־מֻצלחת לעשות עוד פעם את מעשה־התרמית הזה; ובאותו הרגע שהרים את ידו ראה את עיני סבא והנן פקוחות ומסתכלות בו... זה היה עסק ביש: הזקן היה איש כֹבד־ראש, ומעולם לא היה מרשה, שיזלזלו בכבודו ויתלוצצו בו; במשך שבוע שלם אחרי־כן שרר יחס של קרירות ביניהם.

כל אשר ירבו המכשולים והחתחתים בדרך, כן תוסיף למצֹא־חן בעיני כריסטוף. מקומה של כל אבן ואבן מלא ערך בשבילו; הוא יודע את כֻּלן. שרטוטיה של איזו גבשושית חשובים בעיניו לא פחות מרֻכסי הררי טַונוס. במֹחו היתה רשומה המפה של כל הנקעים והגבשושיות, שנמצאו בכל החבל כשני קילומטרים מסביב לביתם. לפיכך, כשהיה מבנים שנוי בסדר החריצים, היה בטוח בערכה וחשיבותה של פעֻלתו, כאינז'ניר המפלס נתיב בעזרת חֶבר פועלים; ואם עלה בידו לרמס בעקבו את הניר של רגב אדמה ולמלא את הגומה שנתהותה תחתיו, אז חשב בבטחה, שיומו זה לא אבד לו לבטָלה.

לפעמים היו פוגשים בדרך המלך אכר מושך בקרון, שהיה מכבדיו של סבא... האכר הזמינם בחבה לשבת אתו בקרון. זה היה ממש גן־עדן התחתון בשביל הילד. הסוס דהר במהירות, וכריסטוף צחק משמחה, — אבל רק אם לא נראו בדרך מְטַיְלִים אחרים. כי לעיני רואים היה מתאמץ להעמיד פנים של כֹבד־ראש וגאות. כאשר יארעה לאדם הרגיל לנסֹע בעגלה. לבו מלא רגשי־גאון על כל גדותיו. סבא והאיש משוחחים יחדו, מבלי השגיח בו. הם לוחצים אותו בין ברכיהם, שוקיהם מעיקים עליו; חציו הוא מעֻמד וחציו מיֻשב ולפעמים

איננו יושב כלל. ובכל־זאת הוא מאֻשר, מאֻשר לבלי חק, מדבר הוא לנפשו בקול רם, מבלי שיחכה לתשובה. הוא מביט על אזני הסוס המתנועעות בלי־הרף. האזנים הללו - בריות משֻנות הן, משוטטות הן לכל עבר, נוטות לצד ימין, לצד שמאל, פונות קדימה, נזרקות לאחור, באופן מגֻחך כל כך, עד שהוא מתפרץ בצחוק. הוא מביט את סבא ומתאמץ לעורר את שימת־לבו עליהן. אבל סבא איננו מתענין בהן כלל. הוא הודף את כריסטוף וגוזר עליו, שלא יפריע את מנוחתו. כריסטוף מהרהר בדבר זה. כפי שנראה לו, לאחר שיגדל האדם, אין שום דבר בעולם שיעורר תמהונו; אז הוא אמין־כח והכל ידוע לו. ואף הוא משתדל להיות „גדול", להסתיר בקרבו את סקרנותו, להראות כשוה־נפש.

הוא מחריש. שאון גלגלי העגלה מישן אותו. הפעמונים שעל צואר הסוס רוקדים: „ציל־ציל, צליל־צליל". קולות נגינה מרחפים באויר; נסים והם מסביב לפעמוני־הכסף ומזמזמים כנחיל של דבורים; מתנענעים הם בגיל לפי קצב תנועות העגלה. לפניו היה מעין לא־אכזב של שירים. שירה אחת חולפת – והנה אחרת תשָמע תחתיה. כריסטוף מוצא אותן נפלאות. ביחוד אחת מהן נדמית לו יפה כל־כך, עד שנפשו נכספה למשך אליה את שימת־לבו של סבא. הוא שר אותה בקול רם. אבל הם לא השגיחו בו. אז הוא מרים קולו, אחרי־כן הוא שר בכל כחו, עד אשר יגער בו ז'ן מיכאל בחמה: „אבל סוף סוף – שים מחסום לפיך! אים אתה עם תרועת החצוצרה שלך". גערה זו הפסיקה נשימתו. פניו אדמו עד חֻטמו, והוא החריש, ורגש של עלבון שמור בלבו. הוא בז לשני המטפשים המגֻשמים הללו, שלבם טח מהבין את כל הנשגב שיש בשירתו, שירה הפותחת שערי שמים. הם נראים בעיניו מכֹערים מאד עם זקניהם שלא גלחו זה שבוע ימים, וריח רע נודף מהם.

הוא מוצא נחומים ליגונו בהסתכלו בצלו של הסוס. גם זה היא חזיון נפלא. חיה שחורה זו התרוצצה לאֹרך הדרך כשהיא שוכבת על צדה. לפנות ערב, בשובם הביתה, היתה מכסה גם את קצה האחו; אם פגשו בדרך איזה תל, היה הראש מטפס ועולה עליו,

וכשהיו עוברים היה חוזר למקומו. פיה היה שרוע ומשׂרבב כשלפוחית של בורית נפוחה; אזניה היו ארֻכּות ומחֻדדות כנרות. האם זה לא היה באמת אלא צל, או זאת היתה בריה בפני עצמה? בכל אֹפן, בריסטוף לא חפץ להפגש יחידי עם יציר שכזה. הוא לא היה מעֵז לרוץ אחריו, כמו שהיה רץ אחרי צלו של סבא, מתאמץ לפסֹע על ראשו ולרקד עליו. צל העצים, שהאריך לאור החמה השוקעת, העסיק גם הוא את מחשבותיו, הצללים הללו חוסמים את הדרך ודומים הם לצלמי־דמיונות נוגים ומשׂנים, שכאלו מזהירים: „אל תעֵזו ללכת הלאה”, וגם הגלגלים החורקים ופרסות הסוסים הדוהרות יענו אחריהם בקול: „אל תעֵזו ללכת הלאה”.

סבא והעגלון ממשיכים את שיחתם בלי קשר, ולא ייעפו ולא ייגעו. לפעמים הם מרימים קולם, ביחוד כשהם מדברים בעניני העיר או בעסקיהם הפרטיים שנפגעו. הילד הקיץ מחלומותיו ויבט עליהם בדאגה. נדמה לו, שהם כועסים זה על זה, ויירא הוא, שמא יבוא הדבר לידי מהלֻמות. באמת נהפוך הוא: דוקא ברגע זה רגש משטמה משֻׁתפת אחד אותם ושלום גמור היה ביניהם. אבל על־פי־רֹב לא היתה בלבם כל משטמה למי־שהוא וכל רגש סוער זר היה להם. מדברים היו בענינים של מה־בכך וצועקים בכל כֹחם – פשוט מפני הענג לצעֹק, כדרך ההמון, המוצא בזה תענוג מיֻחד. אבל בריסטוף, ששיחתם לא היתה מובנה לו, שמע אך את קולם הצעקני, ראה את שרטוטי פניהם שנתעותו, ויחשוב בפחד: „מה נורא מראהו! בודאי שונאים הם איש את אחיו. איך הוא לוטש עיניו! איך הוא פוער פיו! הנה יָרק בי מתוך כעס. רבונו של עולם! הוא ימית את סבא”...

העגלה עמדה פתאם. האכר אמר: „הנה שבתם הביתה”. שני האויבים מרי־הנפש תקעו כפם זה לזה. בראשונה ירד סבא, האכר הושיט לו את הילד. קול שוט מצליף על גבו של הסוס. העגלה מתרחקת מהם. הנה הם נמצאים בראשיתו של משעול צר, הסמוך לנהר רינוס. השמש שוקעת בין השדמות, הנתיב מתפתל כמעט אצל המים עצמם. עתרת הדשא הרך נכפפת תחת פסיעותיהם בקול רשרוש. האלמֻגים גוחנים על גבי הנהר וטובלים בו עד חצים. עדת

זבובים סובבת באויר. סירת־דוגה קטנה עוברת בלי שאון; הזרם השוקט סוחף אותה ומטוטיה מתנופפים במנוחה. הגלים מיצצים את ענפי הערבות בנשיקה קולנית קצת. האויר רך וערפלי, האויר פיטר, הנהר אפור ועינו כעין הכסף.

הם שבו הביתה. נשמעה שירת הצרצר. מעל המפתן פני אמא היקרים מחיכים לקראתו...

הו, זכרונות מרהיבים, תמונות מלאות קסם, העתידים לרחוש בקרבנו, כעדרת צפרים מלאה הרמוניה — כל ימי חיינו!... הנסיעות והתיורים שלנו אחרי־כן, הכרכים ההומים, הימים השוטפים, ארצות החלומות, פני אהובתנו — אינם נחרתים בנשמה באותו הכתב הבולט. באותו החרט הנאמן, שבו נרשמים טיולי הילדות האלה, או איזו זוית פשוטה בגן, שראינו אותה בכל יום לנוכח החלון, בעד אד קל שעל השמשה, שהזיעה מנשימת פי ילד בשעות הפנאי שלו!

ערב, הוא נמצא בבית. הדלת סגורה. הבית הוא מחסה ומסתור מפני כל בעתה וזועה: מפחד בלילות, מן האפלה, מכל דבר נעלם ובלתי־ידוע. שום אויב ופגע אין לו רשות לעבור את מפתן הבית... על האח בוערת אש. אוז מצהב מתנועע הנה והנה על חדו של שפוד. ריח נפלא של שומן ובשר־צלי נודף ממנו וממלא את כל החדר. תענוג האכילה – ענג שאין דגמתו. כמעט חרדת־קדש, רטט־גיל ממלא אותו לפני האוז הזה! מן החמימות הנעימה, מעמל היום, מרחש קול אנשי הבית – לאות מתוקה משתפכת בגוף.... האכילה משכרת אותו: פני האנשים, שפעת הצללים, מכסה העששית, לשונות־האש הרוקדות בכירה השחורה בין שפעת כוכבים נתזים ונוצצים – לכל יש עתה מראה מיחד, מטמח, מלא קסם. כריכטוף גוחן על קערתו, ולחיו נשענת עליה, כדי ליהנות יותר מכל התענוג הגדול הזה.

הנה הוא בערשו החמה. אין הוא זוכר, איך זה בא שמה... העיפות תוקפת את כל גופו, זמזום הקולות בחדר הסמוך, התמונות היום שחלפו ועברו – כלם מתערבבים יחד במחו. הנה אבא לוקח את כנורו, והמון צלילים מתוקים ונוגים משתפכים בחלל־הלילה. אך אשר שאין למעלה ממנו מרגיש הוא בשעה שאמא באה החדרה; אז היא אוחזת ביד כריסטוף המתנמנם, גוחנת עליו, ועל־פי בקשתו תשיר לו בלט שיר ישן נושן, שהמלים בו מחסרות כל טעם. אבא מהוה דעתו, כי מוסיקה זאת אוילית היא; אבל אזנו של כריסטוף לא תמלא מטמע אותה. הוא עוצר בעד נשימתו. הפץ הוא לשחק ולבכות באחד. לבו מלא שכרון. אין הוא יודע איפה הוא; הוא מלא אהבה עד בלי־חק; הוא לופת את צואר אמו בזרועותיו הקטנות ומחבק אותה בכל כחו.

היא אומרת לו בצחוק:

– הלא אתה שם מחנק לנפשי.

אז יחבק אותה ביתר עז. כמה הוא אוהב אותה! כמה הוא אוהב את הכל! את כל האנשים, את כל הדברים! כלם טובים, כלם אהובים, כלם יפים... הוא מתנמנם. בין הכיורים קורא הצרצר. ספוריו של סבא, תמונות הגבורים אנשי־השם מרחפות לפניו מתוך תנומתו הערבה... להיות גבור כמוהם... כן, הוא יהיה גבור... הוא גם עתה גבור... הו, מה טוב לחיות!

מה כבירה עתרת הכֹּחות, השמחה והגאון, השופעת ביציר קטן זה! איזה מעין של אנֶרגיה, השוטפת ועוברת כל גבול! גופו ונשמתו נמצאים במצב של תנועת־נצח; נסחפים ונשׂואים הם יחד במחול־משובה, מתרוצצים ורוקדים במהירות נפלאה. יומם ולילה הוא מפזז בשלהבת, כמעלמנדרה קטנה. אין דבר שידלדל את כֹּח־התפעלותו; להפך – הכל זן ומפרנס אותו. זהו חלום נפלא ומשכר, מעין המתגבר, מקור לא־אכזב של תקוות, קול צחוק, שירה נפלאה, שכרון נצחי. החיים עוד לא שעָבדו אותו. בכל רגע הוא משתמט ומתחמק מהם, והוא צולל בין גלי האין־סוף. מה מאֻשר הוא! הלא לכך נוצר – להיות מאֻשר! בכל גידיו ואבריו מאמין הוא באֹשר, כל עצמותיו בקרבו תשאפנה לאֹשר, בכל כחותיו הקטנים והסוערים הוא מתנשא לקראתו, הוא חותר אליו!...

החיים לא יאחרו ללמדו בינה...

II.

L'alba vinceva l'ora mattutina
che fuggia innanzi, si che di lontano
connobbi il tremolar della marina...

Purg. I.

השחר נצח את דמדומי־הבֹקר
אשר הלכו ונמוגו, עד כי מרחוק
הבחַנתי את זעזועי הים...

מוצאה של משפחת הקרפטים היה מאנטורפן, ין מיכאל יצא את הארץ בימי עלומיו, אחרי תגרה מסכנה: היא היה נוח לכעוס ואיש ריב ומדון היה כל ימי נעוריו; אך הפעם היו תוצאות הקטטה מעציבות מאד בשבילו. אז ברח לו – זה כחמשים שנה עברו מאז – וישתקע בעיר הקטנה, קרית־הדכס, הבנויה במורד גבעה, עיר שגגותיה האדמים, ראשי־מגדלותיה וגגיה המצלים השתקפו בעיניו היקות של „אבא רינוס”. הוא היה מנגן נפלא, ותושבי הארץ, היודעים כלם פרק בשיר, למדו במהרה להוקיר ערכו. הוא הכה שרש בארץ היאת. בנשאו לו אשה, לאחרי שעברו עליו ארבעים שנה, את קלרה פרטריוס, בתו של מנהל־המקהלה של הדכס, והלה מסר לו את משרתו. קלרה היתה אשכנזית שלוה, שאך שתי חלשות היו לה: חדר־הבשול והמוסיקה. את אישה היתה מעריצה עד בלי־גבול; באותה המדה העריצה אך אדם אחד בעולם מלבדו – את אביה. ין מיכאל גם הוא העריץ את אשתו. המה חיו חיים של שלום ורעות במשך חמש עשרה שנה, וארבעה בנים נולדו להם. אחרי־כן מתה קלרה. ין מיכאל התאבל עליה הרבה, וכעבר חמשה ירחים נשא את אוטיליה שיץ, עלמה אדמונית, חסונה וצחקנית. אוטיליה הצטינה באותן מדות־הנפש עצמן, שהיו גם לקלרה; וין מיכאל אהב אותה כאשר אהב את קלרה. כעבר שמונה שנים לנשואיה מתה עליו גם היא, אחרי שהספיקה להוליד לו שבעה ילדים; בסך־הכל הרי אחד עשר בנים. אבל רק אחד מהם נשאר בחיים. ואף שאהב אותם מאד; בכל־זאת לא יכלו כל הפגעים התכופים האלה לדכא את רוחו האמיץ והבריא. האסון היותר נורא בשבילו היה מותה של אוטיליה, לפני שלש שנים לערך. אסון זה קרהו בשעה שכבר בא בימים, בשעה שקשה לו לאדם

לקומם את הריסות חייו ולבנות לו קִנו מחדש. אבל אחרי רגע אחד של יאוש שבה רוחו של ז'ן מיכאל הזקן למצב של שווי־משקל, שכל צרה שבעולם לא יכלה למוטט אותו ולהכריעו.

הוא היה אדם בעל רגש; אבל הבריאות קדמה אצלו לכל דבר. הוא הרגיש בחילה פיסית לכל רגש עצבות, וצֹרך היה לו בשמחה, אותה השמחה המגֻשמה, הפלמנדית, עם שחוק ילדותי במלא פה. בכל צרה שבאה עליו, לא היה גורע אף לגימה אחת משתיתו ואף לעיסה אחת ממאכלו, ומעולם לא היה מסיח דעתו מן הנגינה. מקהלת־ה־חצר שנמצאה תחת הנהלתו יצא לה שם בכל חבל הרינוס; שם היה ז'ן מיכאל לאגדה, בגלל תֹכן־גוו ורתחנותו האיֻמה. למרות כל יגיעותיו, לא יכול למשול ברוחו: כי אדם אביר זה היה בסתר לבו פחדן ורך כקנה וירא מפני לזות־שפתים; אוהב היה את ההדור החיצוני ומפחד מפני דעת־הקהל. אבל דמו הסוער התגבר עליו והעבירו על דעתו; רוח־משובה היתה תוקפת אותו פתאם לא רק בשעת הרֶפֶּטיציות, כי אם גם באמצע הקונצֶרטים, בפומבי. לפעמים היה זורק את מטהו לעיני הדֻכס ומשתגע, כאדם שרוח רעה תבעתהו, גוער במנגנים בחמה שפוכה ובקול מגמגם. הדֻכס היה משתעשע ומתענג על המראה; אך המנגנים, שעליהם נתכה חמתו, נטרו לו איבה בלבם. לשוא היה ז'ן מיכאל כעבֹר רגע נכלם ממעשהו ומשתדל לפיסם בדברי רכות ונמוסיות נפרזה. כפעם בפעם היה חוזר ובא לכלל כעס, וכל מה שהזקין היתה רתחנותו זו הולכה וגדלה, עד אשר נעשה סוף סוף קשה מנשוא. הוא בעצמו הרגיש בדבר; ובאחד הימים, בראותו שכל המקהלה כמעט הכריזה שביתה, אחרי שפכו עליה חמתו, הגיש בעצמו בקשת־פטורין. מקוה היה, שישימו לב למעבדיו ולא יתנו לו להפטר ממשרתו, אף יפצרו בו להשאר. אך לא הָיָה ולא מקצתה. ומכיון שהוא עצמו היה גֵאה יותר מדי בשביל שיקח בחזרה את בקשתו, לכן התפטר וילך לו ולבו מלא יגון, ונפשו מרה לו על בני־האדם כפויי־הטובה.

מן היום ההוא והלאה לא ידע במה למלא את ריקָנות חייו. כבר מלאו לו שבעים שנה, אבל כֹחו לא תם עוד ולחו לא נס. הוא

הוסיף לעבד ולהתרוצץ בעיר מבקר עד ערב; נותן היה שעורים, מתופח, נואם נאומים, מתערב בכל דבר. הוא השכיל להמציא לו ענינים חדשים לטפל בהם: הוא שם לבו לתקן כלי־זמרה שנתקלקלו, מכניס בהם חדושים, מחפש ועושה נסיונות, ויש שהיה משכלל ומשביח אותם. מלבד זה היה גם מחדש בנגינה, כלומר הוא השתדל להדש, להיות לקומפוזיטור. לפני ימים רבים חבר מנגינה לתפלת מנחה, Missa solemnis; לפעמים קרובות היה מדבר בה, ותהי לתפארת לכל המשפחה. חבורה דרש ממנו עמל מרבה כל־כך, עד שבמעט שאחזהו השבץ בכתבו אותה. הוא התאמץ להשלות נפשו בתקוה, כי יצירה גאונית יצאה מתחת ידו; אבל בסתר לבו ידע היטב, כי מתוך אפסות־מחשבה וריקנות־לב גמורה חבר אותה; ירא היה מהסתכל שוב בכתב־ידו, כי אז היה מתברר לו, שכל המבטאים אשר חשב אותם לפרי יצירתו, אינם אלא קטעים שאולים מיצירות מחברים אחרים, אשר ברב עמל, בכח רצונו, עלתה בידו לשלבם אחד אל אחד ולצרפם יחד. הוא הצטער מאד על הדבר הזה. פעמים רבות היו מבריקים במחו רעיונות נפלאים, כפי שנדמה לו. הוא ממהר אל השלחן, ולבו דופק מהתרגשות: אולי זאת הפעם שרתה עליו רוח־הקדש? אבל אך תפש בעט – והנה הוא שוב בדד, ודומיה מסביב. וכל מאמצי כחותיו לשוב ולהחיות את הקולות והצלילים, אשר לפני רגע המו בקרבו, לא הועילו אלא להשמיעו מנגינות ישנות ודיעות של מנדלסון או של ברמס.

„יש בעולם, אומרת ג'ורג' סנד, גאונים אמללים, שכשרון־הבטוי יחסר להם. הם נושאים בחבם אל קברם את תעלומות רוחם, כמו שאמר אחד המפרסמים שבמשפחת האלמים והעלגים הגדולה הזאת – ג'ופרוא סנט־הילר. ז'ן מיכאל נמנה גם הוא על המשפחה הזאת. כשם שלא הצליח לבטא את נפשו בדבורו, כך לא עלתה בידו למצא לו בטוי גם במנגינתו, תמיד היה משלה עצמו בתקוות־שוא: הלא כה נכספה נפשו לדבר, לכתב, להיות למוסיקאי גדול, לנואם מצין, זה היה פצע כמוס בעמקי נשמתו; לשום אדם לא היה מגלה אותו, גם לבו לפיו לא גלה את הדבר, משתדל היה להסיח

דעתו ממנו, אבל מחשבה זו היתה מנקרת במוחו בעל־כרחו ומרעילה את כל נשמתו.

זקן אֻמלל! הוא לא הצליח לגלות את כל נפשו, את אישיותו האמתית בשום דבר. כמה נצנים כבירים, נצני־יפי רעננים צצו בנשמ־זו. אבל כֻלם יחד בעודם באִבם קמלו. הוא האמין אמונה שלמה, אמונה מניעה את הלב, בגֹדל תפקידה של האמנות, בערכם המוסרי של החיים; אבל כשהיה בא לבטא אמונה זו, מיד היתה לובשת צורה מליצית ומגֻחכת. כמה גאוה נדיבה היתה בנפשו! ובחיי־המעשה היה מעריץ כמעט בשפלות־עבד את התקיפים של העולם הזה. צמאון כביר לדרור, ועם זה הכנעה גמירה. נצנים של רוח חפשי, רוח אפיקורסות — יחד עם המון אמונות טפלות. מעריץ היה את ההירואִיכמוס, וגם בחיי־המעשה אמיץ־לב היה; ועם זה במה פחדנות היתה בו. זאת היתה נפש, המתעכבת תמיד באמצע ה רך, מבלי שתגיע עד קצה תכונותיה.

את כל תקוותיו ושאיפותיו תלה אז ז'ן מיכאל בבנו. ומתחלה אפשר היה לקוות, כי במלכיור יתקימו באמת. מלכיור חונן מילדותו בכשרונות מנגן נעלים. את כל המלמדים היה רוכש לו בלי כל שמץ עמל. ועוד בקדמות נעוריו קנה לו בתור מנגן בכנור וירטואוזיות מפליאה, שעשתה אותו, לימים רבים, לחביבה וכמעט לאלילה של ה„חצר". כחו היה יפה גם בפסנתר ובכל כלי־שיר. דבורו היה נוח, מבנה־גוו מיצק, אבל מגושם קצת; זה היה אותו הטפוס אשר באשכנז יחשב ליפי קלסי: מצח רחב שאיננו מביע כלום, שרטוטי פנים בולטים וישרים, זקן מסלסל: מין יופיטר של גדות הרינוס. ז'ן מיכאל, אשר בעצמו לא ידע לנגן כהוגן בשום כלי־זמר, התפעל מן הנפלאות אשר הראה בנו בתור וירטואוז. ובאמת, מלכיור היה יכול לבטא בלי כל יגיעה את כל העולה על רוחו; אך דא עקא: כי כל מחשבות לא היו לו, וגם לא היה מחזר אחריהן כלל. היתה לו נשמה של משחק בינוני, המדקדק במעלות ובמורדות של קולו ואין לו עסק לרגשות שהוא מבטא, ובשעה שהוא משחק, אורב הוא בלב חרד מתאות־כבוד לרשם שהוא עושה על הקהל.

מענין ביותר, כי למרות כל דאגתו תמיד להיצוניותו על הבימה — היה תוקף גם אותו איזה דבר מפתיע, פתאומי, רוח־עועים, כמו שהיה מתגלה גם בז'ן מיכאל למרות כל הערצתו את מנהגי החברה ו„השקרים המסכמים" שלה; משום כך היו אומרות הבריות, כי כל הקרפטים משגעים הם קצת. מתחלה לא היתה מזיקה לו תכונה זו. להפך — נדמה היה, כי הקוים המשנים וההפכפכים שבאפיו הם הם עדות נאמנה לגאוניות אמתית. כי מניה וגמורה בין האנשים נבוני־דבר, כי כל אמן לא ימלט מקצת שגעון. אבל במהרה נודע אפים

האמתי של תעלוליו: כֻּלם מקום אחד נבעו – מכוס־היין. ניטשה אומר, שבַּבַּכוס הוא אלהי המוסיקה; וכנראה, גם מלכיור בא לידי הכרה זו על פי חוש טבעי. אבל צריך להודות, שאלהיו זה לא התנהג אתו כהוגן: לא רק שלא העניק לו רעיונות חדשים אשר חסרו לו, כי אם גם נטל ממנו אותו המעט שהיה לו. אחרי נשאו אשה שאינה הוגנת לו (כך היתה דעת הקהל, וממילא היה הדבר כן גם בעיניו) החלה תקופת ירידתו – הוא התחיל שוקע מַטה מָטה. הוא הזיח דעתו מנגינתו; כל כך בטוח היה בכֹחו ובעֹצם־רוחו, עד שחדל לטפח ולטפל בכשרונו, ובזמן קצר הלך זה ונמוג. באו וירטואוזים אחרים וירכשו להם את חבת הקהל. הדבר הזה המר את רוחו; אבל תחת לעורר את רוחו לעבודת־מֶרץ, הביאו אותו מפלותיו לידי יאוש גמור. הוא התנקם בצריו, בשפכו עליהם את זעם לשונו, בבית־המרזח, לפני חבריו לשתיה. חושב היה בלבו הגֵאה, שהוא יִירש מאביו את מִשרת המנצח במקהלה, אבל המשרה נתנה לאיש אחר. אז התחיל חושב את עצמו ל„נרדף”, לנקי אובד, וילבש צורה של גאון נסתר, שאין דורו מבין אותו. בגלל רגשי־הכבוד, שהיו הכל רוחשים לקרפט הזקן, השאירו אותו במשרתו – של תופש־כנור במקהלה; אבל שעוריו הפרטיים, שהיו לו בעיר, נשמטו ממנו אחד אחד. דבר זה פגע מאד בכבודו, אבל עוד יותר פגע בכיסו. זה שנים אחדות אשר מקורות ההכנסה של הבית היו הולכים ופוחתים, מֵרֹע המזל. אחרי זמן ידוע של פרנסה בשפע, בא עתה המחסור וידפֹּק בדלתותיהם, וגם הלך הלוך וגדל מיום אל יום. מלכיור היה מעלים עיניו ממנו, ולא גרע מהוצאותיו הרגילות על מלבושיו ותענוגיו אף פרוטה אחת.

הוא לא היה בטבעו אדם רע, וגם טוב־לב לא היה, כי אם בינוני, מחצה על מחצה, מה שאולי מֻגנה ביותר. הוא היה אדם חלש, בלי כל רסן ליצרו, בלי כֹּח מוסרי מוצק; ועם זה היה חושב עצמו לאב אוהב, לבן המכבד אביו, לבעל טוב, לאדם טוב. ואולי באמת היו בו כל המדות הללו, אם נחשוב שבכדי להיות כך, די לו לאדם בטוב־לב שטחי, עם אותו הרגש הבהמי, שבו יאהב האדם את בני

משפחתו כעצם מעצמי ובשר מבשרו, אי־אפשר היה גם להודיע, שהוא אָגואיסטן ביותר: לא היתה בו אישיות דיי־הצורך למדה זו. הוא לא היה כלום. מה נוראים הם בחיים האנשים האלה שאינם כלום! כמשא חסר־תנועה, שנעזב בחלל האויר, כן הטה האנשים האלה: הם שואפים לנפל ארצה – ומן ההכרח הוא שיפלו; ובנפלם הם גוררים אחריהם את כל אשר אתם.

באותה תקופה, בשמצב המשפחה נעשה דחוק ביותר, גדל כריסטוף ויחל להתבונן בכל הנעשה סביביו.

הוא לא היה בן יחיד, מלכיור הוליד בן בכל שנה, ולא דאג כלל מה יהיה בסופם. שני ילדים מתו בעודם קטנים. ומן השנים הנותרים היה האחד בן שלש והשני בן ארבע. מלכיור לא התענין בהם כלל. לואיזה, שהיתה מֻכרחת לעתים קרובות לצאת מן הבית, היתה מפקידה אותם על־יד כריסטוף, אשר מלאו לו אז שש שנים.

דבר זה היה דורש קרבנות מכריסטוף: מֻכרח היה לְוַתֵּר בשבילם על טיוליו הנפלאים בין השדמות אחרי הצהרים, אבל הוא היה מתגאה בזה, שכבר חושבים אותו לאיש, ובכֹבד־ראש ובאמונה היה ממלא את חובתו. הוא שעשע את הילדים בכל יכלתו: הראה להם את צעצועיו, התאמץ לשוחח אתם בשפה מיֻחדת, כאשר שמע את אמו מדברת עם התינוקות, או שהיה לוקחם על זרועותיו, זה אחר זה, כי ראה, שכן יעשו הגדולים. הוא היה כורע תחת סבלו, היה צומד שִׁניו בחזקה, בלחצו בכל כֹּחו למול חזהו את אחיו הקטן, לבל ישמט מידיו. התינוקות דרשו ממנו, שיטלטלם וישאם כל היום, ונפשם לא ידעה שבעה. וכאשר כשל כֹּחו של כריסטוף ולא יכֹל עוד שאֵתם, היו בוכים בלי פוגה. הרבה צער גרמו לו, ולפעמים קרובות היו מביאים אותו לידי מבוכה רבה. הם היו מְלֻכלכים וטעונים טפול רב, וכריסטוף היה אובד־עצות, אֻחז היה מתעללים בו, ולפעמים חפץ בכל לבו לחלק להם סטירות־לחי, אבל מיד היתה עולה מחשבה במוחו: „הלא קטנים הם, אינם בני־דעת", ובאֹרך־רוח נשא את טרחם ומשאם והרשה להם לצבֹּט אותו, לצרמו ולהתעמר בו. אֶרנסט היה בוכה בלי כל סבה, היה בועט ברגליו, מתגלגל על הרצפה מרֹב כעסו,

הוא היה ילד עצבני, ולואיזה פקדה על כריסטוף לבל יתנגד לקַפריסותיו. ואשר לרודולף – זה היה ערום בקוף. מכֻוָן היה את השעה, שכריסטוף טלטל את ארנסט, ומתמכר מאחורי ערפו לתעלוליו השוגים: היה שובר את צעצועיו, מהפך את חבית־המים על פיה, מלַכלך בגדיו, מפיל את הקערות ארצה ומחטט במִזנון.

ולכן, בשוב לואיזה הביתה, תחת להלל את כריסטוף בעד עמלו, היתה אומרת לו בלי גערה, אבל בקול מלא צער, בהביטה על החֻרבן שבבית:

– ילדי האֻמלל, אינך חרוץ ביותר.

כריסטוף היה נדהם, ונפשו מרה לו.

לואיזה לא נמנעה מהשתמש בשום מקרה שבא לידה בשביל להשתכר מעט כסף; ולבן הוסיפה לפעמים לשַׁמש בדרך ארעי בתור מבַשֶּׁלֶת, לסעֻדות-נשואין או לסעֻדות-מצוה. מלכיור היה עוצם עיניו מהביט במעשיה, כי הדבר הזה היה פוגע בכבודו; אבל לא היה מתרעם, שעשתה זאת שלא מדעתו. לכריסטוף הקטן לא היה עוד כל מֻשג מעמל-החיים ומצוקותיהם; הוא לא ידע עוד כל גבולים וגדרים לרצונו, מלבד רצון הוריו, שגם הוא לא העיק עליו ביותר, כי על-פי רֹב היו עוזבים אותו לנפשו והוא גדל חפשי, כאשר יגדל הצמח. אך שאיפה אחת שלטה בלבו: לגדל ולהיות לאיש, למען יוכל לעשות ככל העולה על רוחו. הוא לא שִׁוה לנגדו כלל כל המון המכשולים והמעצורים, שהאדם נתקל בהם בחייו על כל צעד וצעד, וביחוד לא פלל כלל, שהוריו אינם אדונים חפשים לנפשם. באותו היום, שבו נתגלה לעיניו ראשונה, כי יש בעולם אנשים מושלים ושליטים ויש אנשים הנכנעים להם וסרים למשמעתם. וכי הוריו לא נמנו אל בני הכת הראשונה — ביום זה התגעשה והתקוממה כל ישותו; זה היה המשבר הראשון שעבר עליו בחייו.

באחד הימים, אחר הצהרים, הלבישה אותו אמו את בגדיו „החמודות", שהשכילה לתפור לו ברֹב-עמל מן הבגדים הישנים שנתנו לה במתנה. כריסטוף הלך, כמו שנדברו מראש, אל הבית, שבו עבדה אמו. לבו פחד לרעיון, כי עליו להִכָּנס לבדו. על-יד השער התהלך לו משרת. הוא צוה לילד לעמד וישאלהו בקול של פַּטרון, מה חפצו פה. כריסטוף התאדם כֻּלו וגמגם, כי בא לראות את הגברת קְרַפַּט, כי כן יעצו לו לאמר.

— הגברת קְרַפַּט? למה לך „הגברת" קרפט? — הוסיף המשרת

לשאל, בהדגישו בדרך התול את המלה „גברת". — הזאת אמך? לך לך ישר: שמה, בחדר־המבשלים, בקצה המסדרון, תמצא את לואיזה.

הוא הלך ולחייו הוסיפו להתאדם. הוא נכלם, בשמעו את המשרת קורא את אמו „לואיזה", כאלו לבו גס בה. הרעיון הזה דכא אותו. חפץ היה להמלט אל נפשו, לרוץ אל הנהר הביב־רותי, תחת חסות הבכאים, אל המקום אשר שם היה מספר לעצמו את מעשיותיו. במטבח כתרוהו המון משרתים ויקדמו פניו בקולות המלה. במעמקי החדר, אצל הכירה עמדה אמו ותחיך לו משם בחבה ובקצת מבוכה. הוא רץ אליה ויסתתר בשפולי־שמלתה. היא היתה לבושה סנר לבן ובידה כף־עץ. מבוכתו גדלה עוד בצוותה עליו שירים את סנטרו בשביל שהמסבים יראו את פניו ושיושיט את ידו לכל אחד מהם ויאמר להם שלום. הילד סרב; הוא הסב פניו אל הקיר ויסתר ראשו בין זרועותיו. אך לאט לאט הרפה מבוכתו וימצא עז בלבו להעיף בהם ממחבואו מבט אלכסוני מבריק וצוחק; ואולם כמעט נתנו עיניו בו היה חוזר ומסתיר פניו. הוא הסתכל בסתר בכל אחד ואחד מן האנשים הסובבים אותו. פני אמו היו רציניים וטרודים; פנים כאלה לא היו לה עד הנה; היא התהלכה מאלפס לאלפס, טועמת מכל תבשיל ותבשיל, מחוה את דעתה עליהם ומבארת בקול בטוח את מתכנות התבשילים. המבשלת הפשוטה הקשיבה לדבריה ביראת־הכבוד. לבו של הילד נתמלא גאון, בראותו כמה מוקירים פה את ערכה של אמו, ומה חשוב התפקיד שהיא ממלאה פה, בחדר יפה זה המקשט בכלי־זהב נהדרים וכלי־נחשת מבריקים.

פתאם נפסקו כל השיחות. הדלת נפתחה. אל החדר נכנסה אשה, בקול רשרוש שמלות, ותבט סביבה בעיני־חשד. היא לא היתה צעירה לימים, ובכל־זאת לבשה שמלה צחורה רחבת־שרוולים, שורת פרח־העדף החזיקה בידה, שלא יתמעך. אבל בכל־זאת לא נמנעה מגשת אל הכירה, להסתכל בתבשילים ולטעם מכל מאכל ומאכל. כשהניפה את ידה, היה שרולה צונח למטה וידה נחשפה עד המרפק, מה שנחשב בעיני כריסטוף כמכער ולא מן הנמוס. מה עז וזועף היה

קולה בדברה אל אמו! ובאיזו הכנעה היתה לואיזה משיבה לה! כריסטוף נדהם, הוא התחבא בקרן־זוית, שלא ירגישו בו, — אך לשוא. האשה שאלה, למי הנער הזה. לואיזה מהרה להחזיק בו ולהציגו לפניה; היא אחזה בידו, לבל יוכל להסתיר את פניו; ואף שחפץ היה בכל לבו להתחמק ממנה ולהמלט על נפשו, בכל־זאת הרגיש עתה בחוש טבעי, כי הפעם אין הוא רשאי להתנגד. האשה הביטה בפניו הנבהלים של הילד. בראשונה התעוררו בה רגשי־אם ותחיך לו בחבה. אבל מיד נמלכה ותלבש גאות כדרכה, ותערך אליו שאלות משֻנות: איך הוא מתנהג, ההולך הוא לבית התפלה, וכדומה. הילד לא השיב לה מאומה. אחרי־כן התבוננה אל בגדיו ותאבה לדעת, אם הולמים הם אותו כראוי; לואיזה מהרה להראות לה, כי מצֻינים הם. היא שֻרבבה את חֻלצתו, בשביל לפשט את קפוליה. כריסטוף חפץ לצעק, כי בגדיו העיקו עליו ככבלים. הוא לא הבין, למה זה אמו מביעה את תודתה לאשה.

האשה אחזה בידו ותאמר, כי רוצה היא להוליכו אל ילדיה. כריסטוף הביט אל אמו בתחנונים, אבל היא חִיכה אל גברתה בפנים נכנעים כל־כך, עד שהבין, כי אין לו כל תקוה ממנה. אז הלך אחרי האשה, כשה לטבח יובל.

הם נכנסו אל גן, אשר בו עמדו שני ילדים, נער ונערה, בני־גילו של כריסטוף, ופניהם הזועפים העידו, שהתקוטטו זה עתה. בואו של כריסטוף עורר את תשומת־לבם והשכיחם את ריבם. הם נגשו ויסתכלו בפנים החדשות שבאו לכאן. האשה עזבה את כריסטוף לבדו ותלך לה, והוא נשאר עומד בתוך השדרה, בלי זוז ממקומו ובלי העז להרים עין. שני הילדים עמדו במרחק צעדים אחדים ממנו, סקרו אותו מראשו ועד רגליו, דחפו במרפק זה את זה ויגחכו. סוף סוף מצאו עֹז בלבב, פתחו פיהם וישאלו אותו, מי הוא, מאין בא ומה מלאכתו של אביו. כריסטוף לא ענה כלום, כאלו נקפא. הוא נבוך עלו וחפץ לבכות, ביחוד בלבלה את רוחו הילדה, שמחלפות־ראשה צהֻבות היו, שמלתה קצרה וברכיה חשופות.

הם החלו לשחק באיזה משחק; כריסטוף כבר נרגע מעט, — אך

הנה התיצב הבורגני הקטן ישר למולו, מִשֵׁשׁ את בגדיו ויאמר:

– הלא זה שלי!

כריסטוף לא הבין מאומה. מענה זו הרעימה אותו; הנה בא אחד ומעז לאמר, כי בגדו איננו שלו! הוא הניע ראשו לאות הכחשה.

– כלום לא אכירהו? – קרא הקטן – הלא זה מעילי הבלוי הישן; הנה הרְבָב שעליו. והוא שָׂם אצבעו על המקום. אחרי־כן הוסיף לבדק אותו, הציון ברגליו של כריסטוף וישאלהו, במה הטליאו את מנעליו. כריסטוף התאדם כשָׁני. הילדה עִותה שפתיה ותלחש לאחיה – דבריה הגיעו עד אזני כריסטוף – כי קַבצן קטן הוא. על זאת לא יכל עוד כריסטוף לעבֹר בשתיקה. הוא דִמה, כי יצליח על נקלה להסיר מעליו את חשדם המעליב, בגַמגמו בקול מְרסק, כי הוא – בנו של מלכיור קרפט, ואמו היא לואיזה המבשלת. בעיניו היה תֹאר זה נכבד ויפה ככל תֹאר אחר, ולאמִתו של דבר, צָדק במשפטו. אבל שני הילדים, שחָדשה זו אמנם עִנינה אותם הרבה, כנראה היתה להם דעה אחרת בענין זה. המה לבשו צורה של פטרון וישאלוהו, מה הוא אומר לעשות כאשר יגדל, היהיה לטבח או לרכב. כריסטוף נאלם דֹם, לבו נהפך לקרח בקרבו.

שתיקתו זו הביאה עֹז בנפשם. בלִבם של בני־העשירים האלה התלקחה פִתאם כלפי הילד האביון הזה אותה המשׂטֵמה האכזרית והמחֻסרת כל טעם ויסוד, המתעוררת לפעמים בנפש ילדים, והם בקשו להם תֹאנות שונות להתעַלל בו ולעַנותו. באכזריות יתרה התנפלה עליו הילדה. היא ראתה, כי לכריסטוף קשה לרוץ, מפני בגדיו הצרים, והמצאה נפלאה הבריקה במוחה – לשים לפניו מכשולים, שיִפסח עליהם, ראשית כֹל הקימו לפניו חַיִץ, שרַפרַפים שגִבבו זה על גב זה, וידרשו מאת כריסטוף, שידלג עליהם. הילד האֻמלל בוש לגלות לפניהם את הסבה האמִתית, המפריעה בעדו מלדלג. הוא הגר את כל כֹחותיו, קפץ – וישתטח מלא קומתו ארצה. הילדים נתנו קולם בצחוק. עליו היה לנסות מחדש. עיניו מלאו דמעות, ומתוך יאוש אִמץ את כל כֹחותיו. הפעם הצליח לקפֹץ בשלום, אבל דעתם של הילדים האכזרים לא נתקררה בזה. הם החליטו, שהחַיִץ שהקימו איננו גבוה כל צרכו,

ויוסיפו עליו עוד כלים חדשים, עד שהיה בו כדי לשבור את מפרקתו של הקיפץ. כריסטוף נסה למחות; הוא הודיע, כי בשום אופן לא יקפץ. אז קראה לו הילדה מוג־לב ואמרה, שהוא מפחד. סבלנותו של כריסטוף פקעה. הוא ידע אל־נכון, כי יכשל בקפצו — ובכל־זאת קפץ — ויפל. רגליו נתקלו במכשולים שלפניו, וכל הבנין אשר הקימו התמוטט ויפל אתו יחד: ידיו נגרדו, וכמעט רֻצצה גֻלגלתו. ולתגברת־אסונו נקרע מלבושו בברכיו ועוד במקומות אחרים. הבושה אכלתהו. הוא שמע את הילדים רוקדים משמחה סביביו. ענוייו היו נוראים. הוא הרגיש, כי הם בזים לו, כי הם שוטמים אותו. מדוע? על מה זה? הוא שאל את נפשו למות. אין מכאוב, שידמה למכאוב־הילד, כשמתגלה לעיניו בפעם הראשונה רֹע־לבבם של בני־האדם; נדמה לו אז, כי כל העולם רודף אותו באף, ואפס משען ותומך אשר יעודדהו. כלום לא נשאר — הכל אבד לו! כריסטוף נסה לקום, אך הבורגני הקטן הדף אותו ויפילהו שוב והילדה בעטה בו ברגלה. הוא נסה שוב לקום מן הארץ, אך שניהם התנפלו עליו יחד, ישבו רכובים על ערפו, ואת פניו כבשו בקרקע. אז התלהטה בקרבו חֵמה עזה: סאת צרותיו נתמלאה! ידיו אשר כאבו לו, בגדיו החמודות שנקרעו — הלא זה חֻרבן גמור בשבילו — החרפה, הצער, ההתקוממות הפנימית נגד העָול — כל הצרות שבאו עליו נתכו בו עתה לחמת־שגעון. הוא התרומם מעט מן הארץ על ידיו ועל ברכיו וינער בכֹח את מעניו, ככלב המנער את האבק שדבק בו. הם שבו להשתער עליו, אך הוא התנפל עליהם, בראש מורד, כשור נגח, סטר את הילדה, ואת הנער הפיל במכת־אגרוף אחת על ערוגת פרחים.

ותהי יללה גדולה. הילדים נמלטו הביתה בקולי־קולות. נשמע קול הגפת־דלתות וגערות ונזיפות. הגבירה נחפזה לבוא באותה המהירות, שהִרשה לה סרח־שמלתה. כריסטוף ראה, כי נגֶשת היא אליו, אך לא נסה כלל לנוס. הוא נבהל ונרעש בזכרו את כל אשר עשה: זה היה מעשה אשר לא נשמע כמוהו, זה היה עון פלילי. אך הוא לא התחרט על מעשהו. הוא עמד והמתין. אפסה כל תקוה. גם זו לטובה! היאוש עודד את רוחו.

האשה התנפלה עליו. הוא הרגיש את המכות הניתכות עליו. הוא שמע אותה מדברת בחמה, ממטירה עליו מבול של דברים, אבל לא הבחין מאומה. שני אויביו הקטנים שָבו הֵנה, בשביל לראות בו בשעת קלקלתו, וישיחו יחד בקול רם. גם המשרתים היו כאן, המון קולות התערבו יחד. ולהגדיש את צרותיו באה גם לואיזה, כי קראו לה האנשים; ותחת היות למגן לו, החֵלה גם היא להכותו, בטרם ותדע פשר־דבר, וגם דרשה ממנו בחזקה, שיבקש סליחה. אבל הוא סרב לה בחֵמה. אז טִלטלה אותו בכֹח, אחזה בידו ותכחֵהו לפני האשה והילדים, ותצוֵהו לכרֹע ולהשתחוות לפניהם. אך הוא בעט ברגליו, שאג, נשך את ידי אמו, ולאחרונה נס וימלט לקול צחוק המשרתים הנאספים.

הוא הלך משם בלב מלא צער ובפנים צורבים מרֹב כעס ומן המהלֻמות אשר קבל. הוא התאמץ לבלתי חשֹב כל מחשבות, יַרחב צעדיו, כי לא חפץ לבכות ברחוב. חֵפץ אחד היה לו — לשוב הביתה, כי שמה יבכה די־שבעו. בגרונו חש מחנק, זרם דם שטף אל ראשו. הוא עלה במרוצה במעלות הישנות והאפלות, עד שהגיע לבוך שבגזוזטרת־החלון, הצופה אל פני הנהר. שמה התנפל בלי כֹח ונשימתו קְצרה. מבול־דמעות שטף מעיניו. הוא לא ידע אל־נכון, למה זה ועל מה־זה הוא בוכה. הוא הרגיש רק אחת — כי נחוץ לו לבכות; ואחרי ששטף ועבר זרם־הדמעות הראשון, הוסיף לבכות עוד, כי נפשו נכספה לבכות. זה היה מין מרי־נפש מיֻחד, הוא חפץ להרבות את מכאובי־נפשו, כאלו באותה שעה שהוא מעַנה את עצמו הוא נפרע גם מן האחרים. אחרי־כן עלה על לבו, כי עוד מעט ישוב אביו הביתה ואמו תספר לו הכל — ואז לא יהיה קץ ליסוריו. הסאה לא מלאה עוד, כי עוד הדשות נצפנו לו. הוא החליט לברֹח לאשר יברח ולבלתי שוב עד עולם הביתה.

אך באותו רגע שירד מן המדרגות נתקל באביו השָב הביתה.

— מה אתה עושה פה, פוחז? אנה תלך?

הוא לא ענה כלום.

— ודאי עולַלת איזה דבר אשר לא כן. מה זה עשית?

כריסטוף שתק בקשי־עֹרף.

– מה זה עשית? – שב ושאל מלכיור – התאבה לענות לי או לא?

הילד התפרץ בבכי. מלכיור ענה לו בקול צעקה, ושניהם הרימו קולם יותר ויותר, עד שנשמע קול צעדיה המהירים של לואיזה בעלותה במעלות. היא נכנסה בעֵדה נרגשה מכל המאורע. ראשית כל החלה להמטיר תוכחות נוראות על ראש הילד, ויחד עם זה חלקה לו סטירות־לחי חדשות; בא מלכיור והוסיף עליהן ממתנת ידו – אחר שנודע לו גוף־המעשה, ויוכל היות גם קדם שנודע לו – מכות שיש בהן כדי להמית שור־פר. הם צעקו שניהם. הילד ילל. סוף סוף החלו ההורים להתקוטט, בעוד חמתם בוערת בם. מלכיור, בעודו מכה את בנו, אמר, כי הילד צדק במעשיו, כי כל זה פרי־שֵׂרותה בבית־אדונים זרים, החושבים, שהכל שרוי, הכל מֻתר להם, מפני שיש להם הרבה כסף. ולואיזה, בעודה סוטרת את הילד, צעקה על בעלה ואמרה, שהוא אדם גס, כי לא תתן לו לנגֹע בילד, כי הוא פצע אותו. אמנם, מחָטמו של כריסטוף זב דם. אבל הוא לא שָׂם לבו כלל לדבר הזה, ולא ההזיק טובה כלל לאמו על שפָּקקה את הָטמו בסמרטוט לח, אחרי שהוסיפה לגער־בו כבראשונה. סוף סוף דחפו אותו לתוך קרן־זוית אפלה ואת הדלת סגרו אחריו, וישאירוהו בלי אֲרֻחת־ערב. הוא שמע את הוריו נִצים ומתקוטטים, ולא ידע, את מי מהם היא שונא יותר. נדמה לו, כי הוא שוטם יותר את אמו; כי לא כלל מעולם, שלבה רע לו ככה. כל הצרות שחלפו עליו ביום הזה דכאו עתה את רוחו: כל ענוייו ומכאוביו, העָול אשר עשו לו הילדים, העָול אשר עשתה לו הגברת, העָול מצד הוריו, ונוסף על כל אלה עוד ענוי אחר: הוא הרגיש אותו – כפצע שותת דם היה בקרבו, אף שלבררו לעצמו אל־נכון לא ידע – זה היה התרפסות־הוריו, אשר כל כך התגאה בהם עד הֵנה, לפני אנשים רעים ונבזים אלה! מֹרֶך־לב כזה, שעתה בפעם הראשונה הרגיש אותו בהרגשה בלתי־ברורה, היה בעיניו נמאס ומנֻוָל ביותר. הכל התמוטט והתרופף עתה בקרבו: ההערצה שהיה מעריץ את הוריו, מין חרדת קדש ורטט דתי שהיה מרגיש אליהם, הצֹרך התמים לאהֹב את הבריות ולהיות נאהב על־

ידם, אמונתו העִוֶרת והמחַלֶפת בבת המוגמר – הכל אבד יחד, וזה היה חֻרבן גמור. איזה כֹח גם דכא אותו וכחו קצר להגן על עצמו או להמָלט ממנו. הרגש הזה שָׂם מחנק לנפשו, הוא חשב, כי הולך הוא למות. הוא התקומם בכל ישותו ונפשו במחאה נואשה. הוא קטַן אגרופיו, רקע ברגליו, הטיח ראשו בכֹתל, שִׁוע, התפַּוֵן והתפַּתל בהעויות משֻׁנות, ולאחרונה נפל ארצה ונחבל בכלי הבית.

הוריו נחפזו אליו ויקחו אותו על זרועותיהם. זאת היתה מין התחרות ביניהם – כל אחד התאמץ להראות לו חבה יותר מחברו. אמו הפשיטה אותו את בגדיו, נשאה אותו אל ערשו והֵשב למראשותיו ולא זזה ממנו עד שנרגע רוחו. אבל הוא לא התפַּיס עיה, הוא לא סלח לה מאומה; הוא עשה את עצמו כיָשֵׁן, בשביל שלא יצטרך לחבק אותה. אמו היתה עתה בעיניו אשה רעה ומוגת-לב. הוא לא ידע את כל יגיעה ועמלה וכל מה שהיא טורחת בשביל ביתה ובשבילו; הוא לא יכֹל לדעת, כמה קשה היה לה להתיצב כצר נגדו.

לאחר שהורק אוצר הדמעות הכביר, הנמצא בעיני ילד, עד הטפה האחרונה, הרגיש, כי רֻוַח לו מעט. הוא היה עָיֵף ויגע; אבל עצביו היו נרגזים יותר מדי, שיוכל לישן. תמונות-היום התחילו מרחפות לפניו מתוך קפאונו. ביחוד התיצבה לפניו פעם בפעם תמונת-הילדה, עיניה המבריקות, חָטמה הקטן המתעקם בבוז, שערותיה היורדות לה על כתפיה, רגליה החשופות וְדִבורה הילָדותי, המתהדר. הוא רעד, כי נדמה לו, שהוא שב ושומע את קולה. הוא נזכר, כי כתינוק שוטה התנהג לפניה, ושנאה עזה אליה להטה בקרבו. הוא לא יכֹל לסלֹח לה את אשר בָּזָה לו ואשר השפילה את כבודו; תשוקה עזה בערה בקרבו – להשיב לה כגמולה ולהשפילה עמֹק עמֹק, למען תרבה לבכות. מהפש היה תחבֻלות להפָּרע ממנה ולנקֹם נקמתו ולא מצא. ובאמת, לא היה מקום לחשב, שבזמן מן הזמנים תשוב להתענין בו. אבל בבקשו להתנחם מצערו, צִיר לו בדמיונו, כי כל שאיפותיו ותקוותיו תבואנה. ולכן, ראשית כל הוא מחליט, שהוא נעשה לאדם גדול, מפֻרסם ושגיא-כֹח, ועם זה הוא גומר בלבו, שהיא תתלבט אליו באהבה... והוא מתחיל מספר לעצמו אחת ממעשיותיו

הדמיוניות, שהיו חביבות עליו ושהיה נוטה סוף־סוף להאמין בהן יותר משהאמין במציאות עצמה.

היא חולת־אהבה, אבל הוא יבז לה בלבו. בעברו על פתח ביתה, היא מביטה עליו בחשאי, כשהיא מסתתרת מאחרי הוילון. הוא מרגיש בהבטה זו, אבל עושה את עצמו כאינו משגיח בכך ומוסיף לשוחח בעליצות בשביל להרבות את צערה. הוא גם עוזב את הארץ ונוסע למדינות רחוקות. שם הוא עושה מעשי־גבורה נפלאים. כאן הוא מכניס לתוך ספורו קטעים נבחרים מספורי־הגבורים של סבא. בינתים היא נופלת למשכב מרֹב צער. אמה, הגברת הגאיונה, באה ומתחננת לפניו: „בתי האֻמללה הולכת למות, אנא בוא־נא". הוא בא. היא שוכבת במטתה, פניה חִורים ודלים. היא מושיטה לו ידה. אין היא יכלה לדַבּר, אך בידיו תֹאחז ותִשק להן בבכי. אז יתרצה אליה, יביט אליה במבט רך ובטוב־לב. הוא מבטיח לה שתתרַפא, הוא מַרשה לה לאהֹב אותו. כשהוא מגיע בספורו למקום זה, הוא חוזר ומשנן כמה פעמים אותן המלים והתנועות עצמן, בשביל להתענג עליהן הרבה — עד שתוקפת אותו השֵנה. הוא התנחם מיגונו, הוא מתנַמנם, ושנתו ערבה לו.

אך בהקיצו משנתו — והנה האיר היום; ויום זה לא הבריק לפניו באותה השלוה של יום אתמול: איזו תמורה התחוללה בעולם. לעיני כריסטוף נגלה העָול שבחיים.

לפרקים היה המחסור בבית גדול מאד. מקרים כאלה התחילו מתמידים יותר ויותר. באותם הימים היו נזונים בלחם צר ומים לחץ. כריסטוף הרגיש בכך יותר מכל אנשי־הבית. אבא לא ידע ולא ראה מאומה. הוא היה נוטל את חלקו ראשונה, ולצרכו הספיקה הקערה תמיד. הוא היה מדבר בשאון, ולרגעים צחק בקול רם על הלצותיו. הוא לא שם לב למבט האלכסוני של אשתו, שהעיפה בו בסעדו את לבו, ולצחוקה המעֻשה. אחרי גמרו לאכל, היה האלפס ריק למחצה. אז שמה לואיזה לאכל לפני הקטנים: שני תפוחי־אדמה לכל אחד. בהגיע תורו של כריסטוף, נשארו על הקערה אך שלשה תפוחי־אדמה. והלא אמו גם היא לא נגשה עוד לאכל. הוא ידע את הדבר מראש, הוא מנה את מספרם בטרם נתנו לו את חלקו. אז היה מאסף את כל אֹמץ־רוחו ואומר בבטחה:

– די לי באחד, אמא.

דבריו הרעישו אותה קצת.

– לא, כי שנים תקח, כאשר לקחו אחרים...

– לא – בבקשה ממך אמא, אך אחד תני לי.

– האם אינך רעֵב?

– לא, אינני רעב ביותר.

אבל היא נטלה לה גם־כן אך אחד. הם קלפו אותו בזהירות, אחרי־כן פתתו אותו לפתותים דקים, ויאכלו אותו לאט לאט. אמו הביטה עליו. אחרי גמרו לאכל, אומרת היא לו:

– ובכן, קח את השני.

– לא, אמא.

– האם חולה אתה?

– אינני חולה, אך כבר אכלתי די־שָׂבעי.

לפעמים היה אבא מוכיח אותו ואומר לו, שהוא מתנהג כילד מפֻנק, והיה נוטל לעצמו את התפוח הנותר. אך כריסטוף למד להזָהר ממנו: היה מניח את התפוח על קערתו ומשאיר אותו בשביל אֶרנסט, אחיו הקטן. זה היה רעַבתן מאד, וכל העת, מתחִלת הארוחה, היה מסתכל בו במבט אלכסוני, ולאחרונה היה שואל אותו בפה מלא:

– האינך אוכל אותו, כריסטוף? תנהו לי, בבקשה ממך, כריסטוף!

הו! כמה טינה היה בלבו של כריסטוף על אביו, כמה היה מתרעם עליו על שאיננו דואג להם, על שאין הוא מרגיש כלל, שהוא גוזל מהם את חלקם, את פרוסתם האחרונה! הוא סבל כל־כך מהרעב עד ששָׂנא את אביו בגלל זה וחָפץ היה להגיד לו את אשר בלבו עליו. אבל מיד נמלך ובגאותו חשב, כי אין לו עדַין כל זכות לכך, כל זמן שאין הוא בעצמו מרויח כסף. אותו הלחם, שאבא נטל ממנו, הלא אבא הרויח וקנה אותו, אבא נתן ואבא לקח. הוא בעצמו לא יצלח עדַין למאומה, למשא הוא לכֻלם, אין לו כל זכות לפתֹח פיו. כן, יבואו ימים, הוא ידבר – כן, אז ידבר, אם אך יחיה ויגיע לזמן ההוא. הוי! הוא ימות ברעב מקדם...

הוא סבל מן התעניות האכזריות האלה יותר משהיה סובל כל ילד אחר. קיבתו המְצקה התכַּוְצה ותכאב לו מאד; לפעמים היה רועד כֻּלו, וראשו כאב עליו; כמו נקב היה בחזֵהו, נקב ההולך ומתרחב, כאלו רוצעים אותו במקדח. אך הוא לא התאונן על מכאוביו. הוא הרגיש, כי אמו צופיה הליכותיו בדאגה, ולכן לבש צורה של שויון־נפש. לואיזה היתה מרגישה בהרגשה בלתי־ברורה, כי בנה הקטן מרעיב עצמו, בשביל להשאיר לבני־משפחתו, ולבה התכַּוֵּץ מצער. היא התאמצה להסיח דעתה מרעיון טורד זה; אבל הוא היה שב ומנקר במוחה. היא לא ערבה את לבה לשאל את פי כריסטוף, אם אמת הדבר; שהרי אם אמת הדבר, מה תוכל להושיע? היא עצמה מימי־ילדותה רגילה היתה בעֹני ובמחסור. ומה

יתאונן אדם, אם קצר כחו למצא לו תשועה? אמנם, היא לא התבוננה, כי היא, שמצב בריאותה היה רופף וצרכיה מעטים, לא הרבתה לסבול כאשר סבל הילד. היא לא אמרה לו מאומה. אך לפעמים, בשעה שכל האנשים יצאו מן הבית: הילדים צחקו ברחוב ומלבוזר טרוד היה בעסקיו, אז היתה מבקשת את בנה הבכור להשאר אתה בבית ולהיות לה לעזור מעט. כריכטיף אחז באלפס, בשעה שהיא היתה מוריקה אותו, אך פתאם – והיא משליכה את כליה, חובקת אותו, מושיבה אותו על ברכיה – אף שמשקלו היה כבד למדי, מאמצת אותו אל לבה למול חזה, והוא גם הוא לופת את צוארה באהבה עזה. אז יתחבקו זה את זה ויתנו קולם בבכי־תמרורים:

– ילדי האמלל!

– אמא, אמא יקירתי!

המה לא דברו עוד דבר, אך הם הבינו איש לרעהו...

הרבה זמן עבר עד אשר נודע לכריסטוף כי אביו שותה לשכרה, תאוה זו, שהתמכר לה מלכיור, לא עברה גבול ידוע, לכל הפחות בעת הראשונה. כל גסות לא היתה בה. שכרותו התגלתה רק כחֶדוה וריצה נפרזה, שהיתה תוקפת אותו אחרי שתותו לרְויה. אומר היה דברי שטות, שָר בקול רם שעות רצופות ומתופף באגרופיו על השלחן; לפעמים היה דורש בחָזקה, שלואיזה וילדיה יֵצאו אתו במחול. כריסטוף ראה היטב, כי פני אמו נוגים הם; היא התבודדה בפנָתה, הורידה עיניה על מלאכת ידיה, ותמנע מהביט בבעלה השִכור. וכשהיה מוצא מפיו דבר־גסות, היתה מתאדֶמת ומשתדֶלת להשתיקו. אך כריסטוף לא הבין כלום; הוא צמא כל־כך לשמחה, עד שעליצותו הפרועה של אביו בשובו הביתה, היתה לו תמיד לשעת חג ומועד. הבית היה תמיד שרוי בעצבות, ורגעי משובה אלה היו מבַדרים אותו קצת מרתוגתו. בכל לבו היה צוחק להעויות המשֻנות ולהלצות התפֵלות שהוציא מלכיור מפיו. הוא שר ורקד אתו בחפץ־לב, וכשאמו היתה גוערת בו בנזיפה ומצַוה לו לשתֹק, היה רע בעיניו הדבר מאד. איך אפשר, שמעשהו יהיה רע, אם אבא עושה כן? אמנם, עינו הצופיה וההודרת בכל הנעשה סביביו הרגישה במעשי אביו ותהלוכותיו דברים אשר לא כן, שהתנגדו לדרישת הצדק החזקה, הערה בלבו של הילד שלא מדעתו, אבל בכל־זאת לא חדל להעריצו. צֹרך זה הוא גדול וכביר כל־כך בלב הילד! בלי ספק, זו אחת הצורות של אהבת־עצמו הנצחית של האדם. אם רואה האדם, כי רפה־אונים הוא וידו קצרה לגשם בחייו הוא את מאוייו ושאיפותיו ולרוות את צמאון נפשו הגאה, אז הוא מטיל את שאיפותיו ותקוותיו על הנפשות הקרובות לו ביותר: כשהוא ילד – על הוריו; וכשהוא גדול וכֹחו בשל

במלחמת החיים, – אז על בניו רוֹאֶה, הם הֵנָּם, או הֹיוֹ יהיו כל מה שהוא חלם להיות: לוחמיו, נוקמי־נקמתו. כאן האדם מסתלק מן ה„אני" שלו ברגש־גאון לטובת אחרים; וברגש זה האהבה והאנֹכיות מתמַזגות יחד בקסם מרהיב ומשכר. לפיכך היה שוכח כריסטוף את כל הטינה שהיתה בלבו על אביו, ומשתדל למצוא בו צדדים לשבח, שבגללם הוא ראוי להערצה. הוא העריץ את גֹבה־קומתו, את כֹח־ידיו, את קולו האדיר, את צחוקו ואת עליצותו; וכששמע מפי אחרים תשבחות לכשרון־המנגינה של אביו, או כשמלכיור בעצמו היה מספר על־אודותן ועוד הוסיף עליהן והרחיבן מפרי דמיונו, אז היו פני הילד מזהירים. הוא האמין בהתפארותו של אביו. נדמה לו, כי אביו גאון הוא, אחד הגבורים אנשי־השם מספורי סבא.

באחד הערבים, קרוב לשעה השביעית, ישב לבדו בבית. אֶחיו הקטנים הלכו לטַיל עם יַ'ן מיכאל. לואיזה כבסה לבָנים על שפת הנהר. הדלת נפתחה, ומלכיור התפרץ אל החדר בראש גלוי ובבגדים פרומים; בבואו רקד מין רִקוד משֻׁנה, ופִתאם צנח על הכסא שעמד לפני השלחן. בראשונה נתן כריסטוף קולו בצחוק, בחשבו שאבא חמד לו לצון, כדרכו תמיד, ויקרב לגשת אליו. אבל בגשתו אליו, מיד אבד לו כל חפץ לצחוק. מלכיור ישב לו בידים מדֻלדלות והביט נִכחו בעינים מְצֻמצמות, מבלי ראות כלום; פניו היו אדֻמים כתולע, פיו פעור ולפרקים השמיע קול צחוק אוילי. כריסטוף נִדהם. בראשונה השב, כי שחוק עשה לו אבא; אך בראותו, שאביו שוכב בלי־תנועה, אחָזו פחד פתאם.

– אבא, אבא! – קרא בקול.

מלכיור הוסיף לקַרקר כתרנגלת. כריסטוף החזיק בזרועו ויִנער אותו בכל כֹחו, ולבו מלא יאוש.

– אבא, אבא יקירי, ענֵני, בבקשה ממך!

גופו של מלכיור התנועע הֵנה והֵנה כעִסה רכה ויחשב לנפֹל מעל הכסא. ראשו נטה למול ראש כריסטוף; הוא הביט בו ויְגמגם אי־אלה הבָרות משֻׁנות שאין להן שחר. וכשנתקלו עיני כריסטוף במבטו המבֻלבל – תקפה זועה אִימה את הילד. הוא נמלט לירכתי החדר. כרע על ברכיו לפני מטתו ויַסתר פניו בשמיכה. זמן רב שהה במצב

זה. מלכיור הוסיף להתנודד הנה והנה על כסאו ויגחך בקול. כריסטוף אטם אזניו משמע ובלו רעד. אי־אפשר לבטא כלל מה שהתחולל עתה בנפשו: זאת היתה מהפכה נוראה, איומה חשכה, אבל כבדה, כאלו מתה עליו נפש יקרה ונערצה מאד...

איש לא בא החדרה. הם נשארו שניהם לבדם. אתא לילה ופחד כריסטוף הלך הלוך ורב מרגע לרגע. אזנו קלטה את קול אביו בעל־כרחו, ודמו קפא בקרבו לשמע הקול המוזר אשר חדל מלהכירו; בדומיה אשר מסביב היה הקול מבעית ביותר; והשעון הלם בקול צרוד לפי קצב גחוכו האוילי. הוא לא יכול עוד להתאפק ויחפץ להמלט על נפשו; אך בכדי לצאת מן החדר צריך היה לעבר על פני אביו, ולרעיון, שעליו לפגש שוב את מבט עיניו, התחלחל כלו; נדמה לו, כי מות ימות בראיה זו. אז נסה לזחל על ידיו ועל רגליו עד אשר יגיע לפתח החדר. הוא נמנע מנשם, נמנע מהבט, ולכל תנועה ותנועה של מלכיור, אשר רגליו נראו תחת השלחן, היה מתעכב ועומד. רגלו האחת של השכור רעדה. כריסטוף הגיע עד הפתח. ביד בלתי־חזקה אחז בכף המנעול, אך מרב מבוכתו נשמטה מידו והדלת נסגרה בשאון. מלכיור הפך פניו להביט בו. הכסא אשר התנודד עליו התמוטט, ומלכיור נפל ארצה בהמלה. כריסטוף הנבהל לא מצא די־און בנפשו להמלט. הוא נשאר מרתק אל הקיר ומביט על אביו, שהשתטח מלא־קומתו לפניו ויקרא לעזרה.

נפילתו של מלכיור הפיגה מעט את שכרותו. בראשונה חרף וגדף כנפשו שבעו וימטר מהלמות על הכסא שעולל לו תעלול כזה. אחרי אשר כל מאמצי כחו לקום מן הרצפה נשארו מעל, התחזק וישב על הקרקע וערפו נשען אל השלחן, ויחל להתבונן בכל אשר סביבו. בראותו את כריסטוף בוכה, קרא אותו אליו. כריסטוף חפץ לנוס, אך לא יכול למוש ממקומו. מלכיור קרא לו עוד פעם וכאשר מאן הילד לגשת, גער בו בחמה. אז נגש אליו כריסטוף, כשכל אבריו רועדים. מלכיור אמצהו אליו ויושיבנו על ברכיו. ראשית כל, צבט אזניו ויטף לו מוסר בשפת־עלגים, ויבאר לו את מצות כבוד־אב שהבן חיב בה. אחרי־כן חלף פתאם במוחו רעיון חדש, ויצו על הילד לרקד בין

זרועותיו, וידבר על אזנו דברי הבל ושטות, וכלו התבתל מצחוק. אך לפתע פתאם, התעוררו בו מחשבות־תוגה. רחמיו נכמרו על הילד ועל עצמו. הוא לחץ אותו בכל כחו, עד שכמעט שם טרנק לנפשו. הֶעתיר עליו נשיקות ודמעות, וסוף כל סוף החל לַישנו, בשירו לו את "De profundis" (ממעמקים). כריסטוף לא זז ממקומו אף כל־שהוא ולא נסה בלל להשתמט מזרועותיו, כי כֻלו קפא מפחד. הוא נחנק כמעט בין זרועות אביו, על פניו הרגיש את גשימתו של השכור, שריח יין נודף הימנה, ואת גהוקיו; הוא היה רטֹב מנשיקותיו ודמעותיו המעוררות געל־נפש, ולבו יצא מחמת מאוס ופחד. הוא חָפץ לצעֹק, אך כל הֶגה לא יכול לצאת מפיו. כך שהה במצב כזה זמן רב, – נדמה לו, כי יובל שנים עבר עליו – עד שנפתחה הדלת, ולואיזה באה וסל־לבָנים על זרועה. צעָקה התמלטה מגרונה. הסל נשמט מידה ונפל, והיא מִהרה אל כריסטוף, ביד חזקה ובזרוע נטויה – שאי־אפשר היה כלל לשער שהיא מֻכשֶׁרת לכך – חטפה אותו מבין זרועותיו של מלכיור.

– הוי, שכור נבזה – קראה ועיניה להטו מכעס.

כריסטוף דִמה, שאביו ימית אותה. אך מלכיור היה נִדהם כל־כך על ידי כניסתה המאֻימת של אשתו, שלא ענה כלום, ויתן קולו בבכי. הוא התגולל על הרצפה, חבט ראשו בכלי־הבית, והצדיק עליו את דינה, באמרו, כי שכור הוא, כי בשֶׁלו כל הצרות שבאו על בני ביתו, כי מקַפח הוא את גוזָליו, – וישאל נפשו למות. לואיזה פנתה אליו עֹרף בבוז, ותשא את כריסטוף אל החדר הסמוך, ושם התאמצה להרגיע רוחו. הילד הוסיף לרעד, ולא ענה כלום על שאלות אמו; אחרי־כן התפרץ בבכי. לואיזה רחצה פניו במים, ותחבקהו, ותדבר על לבו רכות ודברי־נִחומים, ותֵבך אִתו. סוף סוף – נלאו שניהם לבכות וירגעו. היא כרעה על ברכיה, ותַברך אותו למולה. הם התפללו שניהם לאלהים, שירפא בחסדו את אבא מתאותו המתֹעבה, למען ישוב להיות אדם ישר וטוב כמקֶדם. לואיזה השכיבה את הילד בערשו. הוא בִקש אותה להשָׁאר על־יד ערשו ולאחז בידו. במשך אשמֹרת־לילה ישבה לואיזה למַראשותיו של כריסטוף, שהקַדחת אחזַתו. קול נחרתו של השכור נשמע מעל הרצפה.

בעבֹר איזה זמן – וכריסטוף היה בבית־הספר. שם היה מבלה את עתותיו, בהסתכלו בזבובים שעל הספון ובחלקו מהלֻמות לשכניו, בכדי להפילם מעל הספסל. המורה היה מביט עליו בעין רעה, מפני שהיה תמיד מתנועע, מפני שכל היום נשמע קול־צחוקו ולא חפץ ללמד מאומה. באחד הימים, אחרי שכריסטוף השתובב קצת, רמז המורה רמז מבֹער, באמרו לו, כי כנראה רוצה הוא ללכת בדיוק בעקבותיו של איש אחד, הידוע היטב בעיר. כל הילדים התפרצו בצחוק, אחדים מהם לקחו על עצמם את הטֹרח לבאר את הרמז, לתת לו הֶסבר נפלא ומאיר־עינים. כריסטוף קם ממקומו, כֻּלו אדם מבלֻמה, חטף את הקֻלמר שלו ויזרקהו בכל־כֹחו על ראש אחד הילדים השוחקים. המורה התנפל עליו וימטר עליו מהלֻמות. את כריסטוף הִלקו, הציגוהו על ברכיו ויטילו עליו עֹנש חמור.

הוא שב הביתה, פניו חָורו, וחֵמה כבושה תססה בלבו. הוא הודיע בקרירות, כי לא יוסיף עוד ללכת אל בית־הספר. אל דבריו לא שמו לב. בבֹקר, כשהזכירה לו אמו, כי עת ללכת, ענה במנוחה: „הלא אמרתי, כי לא אלך עוד שמה". לשוא התחננה לפניו לואיזה, לשוא צעקה ותאַים עליו. לא הועיל כלום. הוא נשאר יושב בקרן־זוית, בקשיות־עֹרף. מלכיור הפליא את מכותיו – הוא יִלל בקול; אבל אחרי כל המכות אשר הֻכה, אחרי כל המוסר אשר שחרוהו, היה חוזר ואומר בחמה: „לא". הוריו דרשו ממנו, שיבאר להם לכל הפחות את הסבה: הוא הִשיך את שִניו וימאן לענות. אז אחז בו מלכיור וישאָהו לבית־הספר ויציגֵהו לפני המורה. אך בשבתו על ספסלו התחיל שובר כל מה שנמצא בשכנותו, בזה אחר זה: את הקֻלמר, את קולמוסו, קרע את מחברתו ואת ספרו, ואת מעשהו עשה לעיני־כל, ויבט ישר על מורו, כאלו מתגרה הוא בו. אז כלאו אותו בכלה אפֵלה. כעבֹר זמן־מה כאשר נכנס אליו המורה, ראה, והנה מטפחתו קשורה מסביב לצוארו, והוא מושך בשני קצותיה אילך ואילך. הוא נסה לאבד עצמו לדעת.

אז הֻכרחו לשלחו הביתה.

כריסטוף ידע לסבל מכאובים באֹמץ־לב. הוא נחל מאביו ומאבי־אביו את חֹסן־גֵוָם. בני משפחה זו לא היו מפֻנקים כלל. בין שהיו חולים ובין שהיו בריאים – על מצב גופם לא התאוננו מעולם; ושום דבר לא יכול להטות את שני הקרַפטים, האב והבן, אף כחוט־השערה מהרגליהם התמידיים. הם היו יוצאים לטַיל מבלי להשגיח על האויר בקיץ ובחֹרף, שעות רצופות היו מבַלים במטר או בשרב הלוהט, לפעמים בראש גלוי ובבגדים פרומים, משום רשלנות או משום שחפצו להתפאר בכֹחם; הולכים היו כמה פרסאות מבלי שייעפו, ובחמלה מהולה בבוז הביטו על לואיזה האֻמללה ההולכת אִתם, שלא דִברה כלום, אך לפרקים נאלצה לעמד, כשפניה חִורים, רגליה בצֵקות, לִבה הולם בכֹח ומחשב להִשָבר. כריסטוף לא נמנע גם הוא כמעט מהשתתף ברגשי הבוז, אשר רחשו והגו האנשים לאמו. הוא לא הבין, כיצד אפשר לאדם להיות חולה ורפה־אונים; אם היה נופל, או חובל בגופו, או נוקף אצבעו, או נִכוה, לא היה בוכה, אלא שחרה אפו על העצם אשר אשם בחבלָתו. הגסות של אביו ושל חבריו הקטנים, הנערים הפוחזים שברחוב, שהיה בא עמהם לפרקים לידי תגרות וקטטות – חִשלו אותו כראוי. הוא לא ידע כל פחד מפני מהלֻמות; לא אחת היה שב הביתה וחָטמו זב דם ומצחו מלא חבורות. פעם אחת מֻכרחים היו להוציאו ביד חזקה מתִגרה אכזריה כזו: איש־מלחמתו הפילו והיה חובט ראשו באבני המרצֶפת, עד שכמעט חשב להִשָבר. אבל הוא לא התפעל כלל, והדבר נראה טבעי בעיניו, והיה נכון לשלם לאנשי־ריבו כגמול ידיהם.

ובכל זאת היו הרבה דברים, שהטילו עליו אימה. ואף שאיש לא ידע כלום מן הנעשה בלבו – הוא היה גֵאה מאד ומסתיר בחֻבו –

שום דבר לא הסב לו יסורים נוראים כל־כך כתמונות־זועה אלו, שהיו מתעוררות בו פעם בפעם במשך תקופה שלמה בימי ילדותו, ביחוד היו מרבות לרחש ולפעם בקרבו שתים או שלש שנים, ויהיו במחלה אנושה.

ירא היה מפני הכח המסתורי והכמוס המקנן בעלטה, מפני הרוחות הרעות, שכמו תארבנה לחיים, מהמון ברואים אימתנים, שכל ילד נושא אותם במחו בפחד, ובכל אשר תראה עינו מגלה הוא שמץ מהם. בלי־ספק אלה הם שארית הפלטה של מערכת בעלי־חיים שנגוזה ונעלמה, הם יצירי דמיון של ימי־הויה ראשונים, בעוד האדם עומד על שפת האפס; הם ילדי התנומה הראשונה, תרדמת־העֻבּר בבטן אמו, בשעה שהשפיר מתעורר ראשונה לחיים מתוך גבבי־החֹמר.

מפחד היה מפני פתח המזוָה, פתח זה היה פונה לנֹכח הסֻלם ובמעט תמיד היה פתוח למחצה, ובשעה שנצרך לעבֹר עליו, היה לבו הולם בחָזקה; אז היה מתאזר עֹז וקופץ קפיצה גסה, טבלי להביט סביביו; נדמה לו, כי שם מאחרי הדלת אורב איזה יציר או איזה דבר. באותם הימים, שהדלת היתה סגורה על מסגר, היתה אזנו מבחינה בעד הפשפש הפתוח איזה רחש מאחרי הדלת. כל פלא לא היה בדבר – שהרי עכברים גדולים שרצו שם. אבל הוא יצר לו בדמיונו איזו בריה אימתנית, שעצמיה מפֹרקות ורצוצות, בשרה כבלואי סחבות, עם ראש־סוס ועינים, שיש במבּטן כדי להמית, וכל אברֶיה אי־מתאימים ומשֻרבבים. הוא התאמץ להסיח דעתו מתמונה זו, אך למרות רצונו היתה רודפת אותו. הוא היה בודק את בריח־הדלת, בשביל להוָכח, כי סגורה היא היטב; ובכל־זאת לא נמנע מלשוב ולהביט בה בדאגה פעם בפעם ברִדתו מן המעלות.

ירא היה מפחד בלילות, באֹפל־הרחוב. הרבה פעמים אירע לו להשָאר בבית זקֵנו, או שהוריו שלחו אותו שמה בערב איזו שליחות. קרפט הזקן התגורר מחוץ לעיר, בבית האחרון שעל הדרך העולה לקולוניה. בין בית זה ובין החלונות המוארים של בתי העיר הראשונים נמצא רֶוח של מאתים או שלש מאות צעדים; אבל לכריכטוף נדמה רֶוח זה גדול פי שלשה. במקומות אחדים היתה הדרך מתעקמת, ושם

אי־אפשר היה לראות מאומה. השדה היה שומם באופל־בין־השמשות. האדמה היתה שחורה, והשמים חורים חורון מבעית. בצאתו מן השיחים שהקיפו את הדרך ובעלותו על הגבעה, עוד אפשר היה להבחין נגה צהבהב בקצה האופק, אבל נגה זה לא היה מפיץ אור, הוא דכא את הרוח עוד יותר מהאופל; כי לאורו נדמתה האפלה שמסביב יותר חשכה ועמֻקה, זה היה אור־קֶרה, אור־קפאון. העבים השפילו לשוט, כאלו נוגעות הן בארץ, השיחים גדלו ונראו כענקים והתנועעו. שלדי העצים נדמו כזקנים כשדים. האבנים שבצדי הדרכים הזהירו בזהר־עפרת של לבָנים. האפלה היתה רוחשת. ועופים ישבו בגומות, אורות מתעים נראו בין העשב, קול משק־כנפים מבהיל נשמע באויר, קול צרוד ומנסר של רמשים וחרגולים, אשר לא נודע מאין יבא. כריסטוף היה מצפה תמיד בחרדה לאי־אלה תעלולים אימים, שיתעלל בו הטבע. הוא רץ בכל־כחו, ולבו הלם בחזהו. כשהיה רואה את האור בחדר זקנו, שבה אליו רוחו. אבל רָא עָקא – הרבה פעמים היה קרפט הזקן מאחר לשוב הביתה. אז היה הפחד גדול עוד יותר.

בית ישן זה, העומד בדד בתוך השדה, היה מטיל אימה על הילד גם לאור־צהרָים. כל זמן שאבי־אביו הישיש היה אתו בבית, לא ידע כל פחד. אך לפעמים היה זקנו עוזבו לנפשו ויוצא מן הבית, מבלי הגיד לו. כריסטוף לא הרגיש ביציאתו. שקט היה בחדר. כל החפצים העומדים פה – קרובים וחביבים לו. מטה מרוָחה עשויה עץ לבן, נמצאה פה; למראשותי המטה – ביבליה גדולה מֻנחת על גבי גזוזטרה; פרחים מלאכותיים עמדו על האָח; יחד עמהם נמצאו תמונות של שתי הנשים ואחד עשר הילדים, ותחת כל תמונה ותמונה רשום בכתב־ידו של הזקן יום־הלֵדה ויום־המיתה של כל אחד ואחת. על הכתלים – פתגמים מֻקפים מסגרות, תמונות גרועות של מוצַרט ובֶטהובן. פּיַנו קטן עמד בקרן־זוית, בפִנה אחרת ויולונצֶ'לו תלוי. שורות שורות של ספרים מעֹרכים בלי סדר עמדו יחד, מקטָרות תלויות בקיר, ועל החלון עציצי גֶרניוות. הנהו פה כמו במסִבה של ידידים. צעדי הזקן בחדר הסמוך היו מתקרבים ותוזרים ומתרחקים חליפות; הוא מכה שם בפטיש, מקציע במעצד, הוא משוחח עם עצמו או שָר בקולו העב איזו תערובה

משְׁנה של קטעים משירי תפלה, של „זמירות" סנטימנטליות, מרשי־מלחמה ונגינות שותי־שֵׁכר. כאן הנך מרגיש, כי מַחסה וסתרה תמצא לראשך. כריסטוף ישב בכְרסה גדולה על־יד החלון, וספר מֻנח לו על ברכיו. הוא גחן על התמונות ומבטו השתקע בהן. היום פנה לערב, עיניו תועות ומשוטטות, הוא יחדל להבחין את הנעשה סביביו, הזיה נעימה תוקפת אותו. גלגל־עגלה חורק מרחוק על הדרך, פעמוני העיר, לְאִים ומתנמנמים, מצלצלים לתפלת ערבית. מאויים במוסים עולים בנשמה, רגשות אפלים מתעוררים בלב הילד החולם.

פתאם ייקץ כריסטוף מחלומותיו ודאגה חרישית תתקפהו. הוא מֵעיף מבטו: לילה. הוא מקשיב: דממה... סבא יצא מן הבית. רטט עובר בגופו. הוא מביט אל החלון, אולי יראה עוד את סבא בלכתו, אבל הדרך שוממה ואין איש. כל החפצים לובשים לעיניו צורה חדשה, ופניהם נעשים נזעמים ומבעיתים. רבונו של עולם! שמא תבא ה י א... מי זה יבא? אין הוא יודע. ז ה, אותו הדבר הנעלם, המבעית, המעורר זועה. הדלתות אינן נסגרות כראוי, מדרגות העץ חורקות, כאלו פוסעים עליהן. הילד קופץ ממקומו, גורר את הכֻרסה ועוד שני כסאות ושלחן אל הפנה היותר חבויה שבחדר. מכלי־הבית האלה הקים לו חַיִץ: את הכֻרסה סמך אל הקיר וישם כסא מימינה וכסא משמאלה, ואת השלחן הציב לפניה. בתוך שָׁם סֻלם כפול וַיֵשב לו על ראשו, ובידו ספר ועוד מחברות אחדות, למען יהיו לו „צידה למקרא", אם ימשך המצור. פה ישאף רוח במלא־חָזֵהוּ, כי בטוח הוא, שבל אויב לא יהין לבוא הֵנה, כי רשות לא נתנה למשחית לעבֹר את החַיִץ אשר הקים.

אבל האויב ארב לו מתוך הספר עצמו... בין הספרים שקנה סבא במקרה היו כפרים עם ציורים, שעשו רֹשם עמֹק בנפש הילד. הם משכו את לבו, ויחד עם זה הבעיתו אותו. היו שם תמונות פנטַסטיות של הנסיונות, שנתנסה בהם אנטוניוס הקדוש; שם נמצאו שלדי צפרים מטילים גללים לתוך כוסות, רבבות ביצים שורצות כתולעים במעי צפרדעים רטושות, או גלגלות הולכות על כפים, אחורים מחֻצצרים בחצוצרות, כלי־בית ופגרי בעלי־חיים צועדים בחשיבות,

מְעֻטפים סדינים זהבים, ומשתחוים ומַחוים קידות כנשים זקנות מְנֻמסות. כריסטוף נפחד מהם — ובכל זאת היה שב ומביט בהם, גֹעל־נפשו משכו אליהם בכֹח, ומן רב זויה מסתכל בהם, ולפרקים הֵעִיף מבט תשאי סביביו, לראות, מה זע ונע בין קפּלי הוילון. ביחוד היתה מאוסה עליו תמונת אדם מְגֻיָד, שנמצאה בספר של אנטומיה. כשהיה מעלעל בו ומגיע לאותו המקום, שבו נמצאה התמונה, היתה ידו רועדת. הציורים הגרועים הללו השפיעו עליו השפעה כבירה. כשרון־היצירה הנטוע עמֹק בלב הילד, היה ממלא בכֹח־דמיונו את המגרעות שבתאור. הוא לא הבחין בין דברי־הבאי אלה ובין חיי־המעשה. התמונות הללו פעלו על חלומותיו בלילה הרבה יותר מתמונות המציאות, שחלפו עליו ביום...

ירא היה מפני השֵנה. כמה שנים היו חלומות־זְוָעה מרעילים את מנוחתו על משכבו. בחלומו — והוא תועה במערות ובעד האשנב נכנס המְגֻיד, והוא מתעַוה העויות משֻנות. הוא נמצא לבדו בחדר, והנה קול צעדים במסדרון. הוא רץ אל הדלת ומבקש לסגֹר אותה על מסגר, אוחז בכף המנעול — והנה מבחוץ מושכים אותה בכֹח, ולא יוכל לנעֹל את הדלת. כחותיו עוזבים אותו, הוא קורא לעזרה: כי יודע הוא היטב, מי זה אורב לו שם מאחרי הדלת. או חלום אחר יחלֹם: הוא נמצא בין בני־משפחתו. פתאום משתנים פניהם לעיניו, הם משתגעים. הוא קורא בספר במנוחה והנה בריה שאינה נראה נגשת אליו ומתיַצבת למולו. חָפֵץ הוא לברֹח, אך רגליו אסורות; חפץ הוא לצעֹק — וכל הגה לא יֵצא מפיו. איזו יד, שמגֻעָה מסאב ומעורר גֹעל־נפש, לוחצת גרונו. אז יקיץ מִשנתו ורוחו קצרה, ושניו זו לזו נוקשות, וגם אחרי הקיצו משנתו עוד יוסיף לרעד זמן רב ופחדו לא יפוג.

החדר, אשר ישן בו, היה כִלה קטנה בלי חלונות ודלתים; מסך ישן, התלוי על־גבי אונקלא מעל לבִאה, היה חוצץ בינו ובין חדר הוריו. האויר הכבוש היה מחניק אותו: אָחיו, אשר שכבו אתו במטה אחת, היו בועטים בו. ראשו היה בוער, ונפשו היתה טרף לדמיונות מבהילים ומבעיתים. בהם השתקפו הטרָדות והדאָגות אשר חלפו עליו ביום, אלא שתָפחו וגדלו עתה עד לאין תכלית. במצב זה,

בהיות עצביו מתוחים עד מאד, וקרוב היה ביותר לשקע בדמיון־זועה, — ברגעים אלה כל רשרוש, כל תנועה קלה היה מכאיב לו. שריקת הרצפה הבעיתה אותו; נחרת אביו נשמעה לאזניו כקול־רעש פנטסטי: זו לא היתה עוד נשימת אדם, איזו חיה רעה רבצה פה. הלילה דכא את נפשו. נדמה, כי קץ לא יהיה לו, כי לנצח יהיה אך לילה, לילה... נדמה, כי חדשים כבר חלפו, והוא עודנו שוכב פה. הוא שואף רוח, יושב לו במטתו, זוקף קומתו ומנגב בשרולי כתנתו את פניו הרטבים מזעה. לפעמים הוא דוחף את רודולף אחיו, כדי להעירו משנתו, אבל זה נוחר למולו, מושך עליו את שארית השמיכה, חוזר ונרדם ושנתו ערבה לו.

כך היה שוכב אחוז־פחד קדחתני, עד שהופיע קו חור על הרצפה, מבעד לוילון. נגה חור ובישני של השחר הרחוק היה מביא כרגע שלום ומנוחה לנשמתו. הוא הרגיש באורו, המתחיל משתפך בחדר, בשעה שהעין אינה מבחינה עדין מאומה באפלה. מיד קדחתו סרה מעליו, דמו שוקט בקרבו, כנהר השב אל מקומו, אחרי שטפו ועברו על גדותיו. חמימות מתונה שוטפת בגופו, ועיניו אכולות־הנדודים נעצמות.

בערב, בראותו את שעת השנה ממשמשת ובאה, היה מלא פחד. הוא היה מחליט להתגבר ולהבליג על השנה, להיות ער כל הלילה, מיראתו את חלומות־הזועה. אך סוף סוף היתה הלאות תוקפת אותו, והנה פתאם שבו תמונות־בלהות להרגיזו — דוקא בשעה שהסיח דעתו מהן לגמרי.

לילה! מה נעים הוא לרב הילדים, ומה נורא לאחדים מהם! ירא היה לישן, וירא היה גם שלא לישן, בחלום או בהקיץ — תמיד יאפפוהו תמונות־זועה, ילדי־רוחו, אלה הרוחות המרחפות בדמדומי בין־השמשות של הילדות, כמו בחצי־האפלולית של מחלת־קדחת.

אבל כל אלה הפחדים המדמים גם יחד נמחו ונסוגו אחור, כאלו באה הזועה הגדולה, האמתית, המציאותית, זו הזועה המכרסמת את האנושיות כלה ואין ממנה מפלט, ולשוא יתאמצו חכמים להסיח דעתם ממנה או לכפר במציאותה. הלא היא — המות.

באחד הימים, בחטטו בארון־הקיר, נתקל בחפצים שונים, שלא היו ידועים לו עד הֵנה: בשמלת־ילד ובשבים בָּרד, ויָבא אותם אל אמו, ופניו שמחים, כמי שמצא שלל רב. אבל תחת להַיְן־לו בחִבה, לבשו פני האם קדרות, ותצוֵהו להשיב את החפצים למקומם. ואולם הוא לא מִהר לעשות את מצוָתה, בבקשו להתחקות על שׁרש־הדבר; אז חטפה אותם מידו ותצפנם על גזוזטרה, שידו קצרה מלהגיע אליה. דבר זה עורר את סקרנותו, והוא הקיף אותה בשאלות.

סוף סוף גלתה לו, שהבגדים האלה שיָכים היו לאחיו הקטן, שמֵת קדם שיצא הוא – כריסטוף – לאויר העולם. חדשה זו הבעיתה אותו: עד כֹּה לא שמע כלל, שידברו על־אודות אחיו זה. רגע אחד עמד מחריש משתאה; אחרי־כן נסה לחקר ולדרש עוד. אמו, כנראה, היתה פזורת־הנפש קצת. בכל־זאת ספרה לו, שגם האח ההוא נקרא כריסטוף כמוהו, אלא שהיה פִּקח ממנו ומקשיב להוריו. אז ערך לה עוד שאלות אחרות, אך היא מאנה להשיב: היא הגידה לו אך דבר אחד: כי עתה נמצא אחיו ברקיע, ושם הוא מתפלל לשלום כֻּלם. יותר לא עלתה בידו להציל מפיה. היא צותה לו לשתק ולבלתי הפריעה מעבודתה. ובאמת נדמה הדבר, כי שקועה היא בתפירתה; אך על פניה שכנה ענוה, והיא לא הרימה עיניה. רק כעבֹר רגעי־מספר הביטה אל פִּנָתו, אשר התבודד בה בזַעפּו, ותאֶר לו פניה ותצַו לו בחִבה ללכת החוצה לשחק.

השיחה הקטועה הזאת הרעישה את נפש כריסטוף עד היסוד. הנה נודע לו, כי היה בעולם ילד, נער קטן לאמו, ממש כמוהו, ככריסטוף: גם שמו נקרא עליו, גם בכל הפרטים כמעט דומה היה לו – והוא מת! הוא לא ידע אל־נכון מה זה „מת". איזה דבר נורא, כנראה. ומעולם

לא דברו על אותו כריסטוף אחר: הוא נשכח לגמרי מן הלב! וכאשר תגיע שעתו שלו למות יהיה כן גם גורלו הוא? מחשבה זו הוסיפה להעסיק אותו גם בערב, בשבתו אל השלחן יחד עם כל משפחתו ובראותו אותם צוחקים ומדברים בעניינים של מה־בכך. ובכן, אפשר היה להם לשמח גם אחרי ש ז ה מת! הה, הוא לא פלל כלל, שאמו היא „אנכית" כל־כך, שתוכל למלא צחוק פיה אחרי מות נערה הקטן! הוא תעב אותם כֻּלם; — חָפֵץ הוא עתה לבכות את מותו הוא, להספיד עצמו למפרֵע. יחד עם זה התאוה מאד לערֹך להם המון שאלות, אבל לא מצא די־עֹז בנפשו: הוא נזכר בקול הזועם, שבו השתיקה אותו אמו. אך סוף סוף לא יכול להתאפק עוד. וכשהלך לישן, ולואיזה חבקה אותו, שאל אותה:

— אמא, ההיה שוכב בערשי?

האשה האֻמללה התפַלצה לקול דבריו, אבל התאמצה להבליג על רוחה ולדַבר בשויון־נפש:

— מי?

— הילד הקטן — אשר מת — אמר כריסטוף בלחש.

פתאם לפתו אותו ידי אמו.

— שתֹק, בני, שתֹק.

קולה רעד. כריסטוף, אשר סמך ראשו אל חזה, שמע את הַלמות לִבה. רגע קטן שררה דומיה בינידם. אחרי־כן אמרה:

— אין צֹרך לנגֹע עוד לעולם בדבר זה, יקירי... נומה, בני, בשלוה. לא, הערש הזאת איננה שלו.

היא חבקה אותו. נדמה לו, כי מרגיש הוא שלֵחיה רטֻבה. חָפֵץ היה להוָכח, אם אמת הדבר; עתה רָוח לו מעט: שהרי הצטערה על אבדתה. אך כעבֹר רגע חזר הספק לתסס בקרבו, בשמעו אותה מדברת בחדר הסמוך בקול שָלו ושוקט, באותו הקול שהיה לה בכל יום ויום. איה איפה האמת? בהנהגתה עכשו או בהנהגתה לפני רגע? זמן רב התהפך בערשו מצד אל צד, מבלי מצֹא מענֶה על שאלתו. חָפֵץ היה לראות בצערה של אמו: לא מפני שלא הרגיש כל באב לרעיון, שאמו מתעצֶבת אל לבה, אלא שבכל זאת היה מוצא לו

אז קֹרת־רוח, הוא לא היה אז כה בדד וגלמוד. אך הנה תקפה אותו שֵׁנה, וביום המחרת הסיח דעתו מן הדבר.

עברו שבועות אחדים. אחד הנערים, שהיה רגיל לצחק עמו ברחוב, לא בא בשעה הרגילה. אחד מחבורת הילדים סִפֵּר, כי חולה הוא. ובכן כבר התרגלו לכך, שמקומו נפקד במשחק; סִבַּת הדבר ידועה. הכל פשוט בתכלית הפשטות. ויהי הערב וכריסטוף שכב לישון. השעה היתה מְקֻדמת. מן הכֻּלה, אשר בה עמדה ערשו, היה רואה את האור בחדר הוריו. קול דופק בדלת. שכֵנה באה לשוחח. הוא שמע את דבריה מתוך פִּזּוּר־נפש, כי באותה שעה היה מספר לעצמו מעשיה כדרכו, ורק את קצתם קלטה אזנו. פתאם, והנה הוא שומע את שכֶנתו אומרת: „הוא מת”. דמו קפא בקרבו, כי הבין, במי הם מדברים. הוא עצר בעד נשימתו וכֻלו קשב.

מפי הוריו התמַלטה קריאה. מלכיור פנה אליו בקולו ההומה:

– כריסטוף, השמעת? פְריץ האֻמלל מת.

כריסטוף הבליג על רוחו, ויען במנוחה:

– כן, אבא.

לבו התכַּוֵּץ בקרבו, כאלו נלחץ בצבת.

מלכיור המשיך את השיחה.

– „כן, אבא”, חִקה אותו – זהו כל מה שמצאת להגיד? אינך מצטער כלל על זה?

לואיזה, שהבינה לְרֵעַ הילד, אמרה:

– הס! הנח לו לישן.

הם הוסיפו לדַבר בלחש. אך כריסטוף שם אזנו כאפרכֶּסת ויקלט את כל פרטי הדברים: המחלה, מין טִיפוס, אמבטאות צוננות, דברי־הזיה מתוך קדחת, אֵבל הוריו. הוא לא יכול לשאֹף רוח; איזה גוש עלה בגרונו וישם מחנק לנפשו; הוא התחַלחל; כל הדברים האיֻמים האלה נֶחרתו במֹחו. ביחוד שמר בלבו את העֻבדה, כי המחלה מתדבֶּקת היא, כלומר, גם הוא יכול למות באֹפן כזה! ובזכרו כי בפעם האחרונה כשראה את פרִיץ, הושיט לו ידו, ובאותו היום עבר על־פני ביתו – קפא כֻלו מפחד. בכל זאת לא הוציא מפיו

אף הגה, לבל יצטרך לענות על שאלותיהם של הוריו. וכששאל אותו אביו, אחרי שהלכה לה השכנה: „כריסטוף, הישן אתה?", לא ענה כלום. אז שמע את מלכיור אומר אל לואיזה: „ילד זה אין לו לב".

לואיזה לא השיבה דבר; אך כעבר רגע באה החדרה בלט, הרימה את המסך ותשקף על הערש הקטנה. כריסטוף מהר כרגע לעצם עיניו ולנשם בנשימה שלוה ואטית, כמו ששמע את אחיו נושמים כשהם ישנים. לואיזה הלכה לה על בהונות רגליה. ובכל זאת – מה נכספה נפשו לעצר אותה, מה כלתה נפשו להגיד לה, כמה הוא ירא, לבקש ממנה שתצילהו, שתרגיעו לכל הפחות! אבל ירא היה פן ילגלגו עליו, פן יחשבוהו למוג-לב, ומלבד זה ידע כבר היטב, כי כל מה שיאמרו לו להרגעתו – לא יועיל כלום. במשך שעות שלמות שכב באימה ופחד: נדמה לו, שהוא מרגיש, איך המחלה מתגנבת אל קרבו; ראשו כואב עליו, לבו מתכוץ, והוא הושב בזועה: „חסל – נחליתי, הנני הולך למות – למות אני הולך". פעם אחת התרומם וישב במטתו ויקרא לאמו בלחש; אבל הוריו היו ישנים, והוא לא העז לעורר אותם.

מן היום ההוא והלאה היה רעיון המות מרעיל את ילדותו. עצביו הנרגזים התמכרו לכל מיני מכאובים ומחושים קלים, הבאים בלי כל סבה: רגשות של רוח-נכאה, של התעוררות והתרגזות, של קצר-נשימה ומחנק לנפש. כח-דמיונו נבעת והשתולל מפני המכאובים הללו: בכל אחד מהם ראה את חית-הטרף, הבאה לטל ממנו את חייו. כמה פעמים היתה נפשו יוצאת כמעט מרב יסוריו; אך פסיעות אחדות מבדילות אותו מאמו, היושבת על ידו, והיא איננה מרגישה בזה כלל. למרות כל מרך-לבו, היה מוצא בנפשו די-און להסתיר את פחדיו בקרבו. תערובה משנה של רגשות שונים גרמה לזה: היה כאן רגש-הגאון, אי-החפץ להזקק לעזרת אחרים; הבושה, שבוש מפחדנותו; הרבה עשתה גם נפשו האוהבת, שהיתה מדקדקת ונזהרת לבלתי הסב דאגה לאחרים. אבל בלבו פנימה היה מנקר הרעיון בלי-הרף: „הפעם חולה הנני, חולה אנוש. הנה אסכרה מתחילה". שם זה של אסכרה נקלט במקרה בזכרונו. אנא אלהים! רק לא הפעם הזאת!

יש שרעיונות דתיים התעוררו בקרבו. הוא האמין בחפץ־לב לדברי אמו, כי אחרי המות עולה הנשמה למעלה ומתיַצבת לפני כסא רבונה, ואם נשמת צדיק היא, אזי היא נכנסת לגן־עדן. אבל מסע זה של הנשמה הפחידו יותר משמָשך את לבו. הוא לא קִנא כלל באותם הילדים, אשר לפי דברי אמו, גומל אלהים להם חסד ולוקח אותם אליו מתוך תרדמָתם והם מתים מיתת־נשיקה בלי יסורים. ותמיד לפני הֵרָדמו היה נרעש ונפחד, פן תעלה על דעתו של הקב"ה לעשות אתו את החסד הזה. הדבר הזה ודאי נורא הוא – להרגיש, כי פתאם חוטפים אותך מן הערש החמה וסוחבים אותך בתוך החלל הריק להתיצב לפני אלהים. את האלהים צִיֵר לו בתור שֶׁמש ענקי, המדבר בקול־רעם. וזה בודאי מכאיב מאד: בודאי, היו העינים נצרבות, האזנים אכולות־אש, וכל הנשמה נשרפת עד היסוד! וחוץ מזה – הרי לפעמים יענש אלהים קשה, אי־אפשר לאדם לדעת מראש את משפטו... ואמנם כל זה לא המעיט את יתר הבלהות, שלא היו ידועות לו אל־נכון, אבל מתוך שיחתם של האנשים היו מתגלות לפניו: הגוף מונח בקֻפסה, טמון הוא לבדו בבור עמֹק, גלמוד ועזוב באיזה בית־עלמין מתֹעב, אשר שמה היו מוליכים את כריסטוף להתפלל. רבונו של עולם! מה מעציב הדבר.

ובכל־זאת – גם בחיים לא היה כל דבר משמח ביותר: להתענות ברעב, לראות את אבא שותה לשכרה, להיות מֻכה ומעֻנה כל הימים, לסבֹל כל מיני יסורים – מרֹע לִבם ותעלוליהם של ילדים בני־גילו, מן החמלה המעליבה של הגדולים, להרגיש, כי איש לא יבין לרוחו, ואפילו אמו זרה לו. כל בני האדם יתעַמרו בו; איש לא יאהב אותו, הוא עזוב וגלמוד, וְערכו כֹה קטן ופעוט! כן. אבל דוקא דבר זה עורר בו חפץ לחיות. הוא הרגיש בקרבו מקור של כעס רותח, זה היה כֹח משֻנה! לפי שעה לא פעל כֹח זה כל פעלה; הוא היה רחוק עוד ממנו, כלוא ועצור, כבוש ומֻדכא; הוא לא יכול עדַין לצַיר לעצמו בכלל את מהותו ומגמָתו, את אשר יהיה כֹחו זה באחרית הימים, אבל כֹח זה שכן בקרבו; לבו היה סמוך בטוח בו; הוא היה רוחש בו ומפעמו. כן – מהר, מחר יִקום את נקמתו מהם! צמאון עז ובוער, חפץ עקשני

היה בו לחיות – למען התנקם על כל הרעה, על כל העָול שעשו לו, לענש את בני הבליעל, לפעֹל גדולות ונצורות... הה, לו עלתה בידו לחיות (כאן היה מהרהר קצת) עד – עד שמֹנה־עשרה שנה! לפעמים היה מוסיף על שנותיו עד עשרים ואחת. זה היה כבר תהום שאיפותיו האחרון. נדמה לו, כי שנים אלה תספֵּקנה לו בשביל שיוכל לכבש את כל העולם. על לבו עלו גבוריו יקירי־נפשו – נפוליון, והגבור האחר, אשר היה רחוק ממנו יותר, ועוד יותר חביב היה לרוחו: אלכסַנדר מוקדון. בודאי, הוא ישכיל להיות כמוהם, אם אך יחיה עוד שתים־עשרה – עוד עשר שנה. הוא לא נד לאלה שמֵתו בני שלשים. אלה הספיקו ליהָנות מן החיים, ואם חייהם עברו עליהם בלי תועלת – בהם האָשם. אבל למות עכשו – מה נורא הדבר! זה אסון גדול מאד – לעבֹר מן העולם בעודנו בשחר־טל ילדותו, להשָאר לנצח בזכרון האנשים כקטן, שלכל אחד ואחד יש רשות להוכיחו ולגער־בו! הוא בכה בנפש מרה, כאלו באמת כבר מת.

פחד המות הֵמר את כל שנות ילדותו, אלא שנוסף עליו עוד געל־נפש להיים – יגון חיו.

והנה מתוך המחשכים ועב־הערפל, אשר רבץ סביביו, בתוך האפל, אשר שם מחנק לנפשו וילך הלוך והתגבר, הלוך ורב – פתאם בקע אור; נגה חדש הבריק לעיניו, ככוכב אובד במרחקים אפלים, נגה, שעתיד היה להאיר את כל חייו להבא: זאת היתה המוסיקה בת־אלים...

סבא נתן במתנה לבניו פסַנתר ישן, אשר קבל מאחד ממכריו, שבקש להפָטר משבר־כלי זה. אך סבא השכיל בכֹּח המצאתו וסבלנותו לתקן אותו ולעשות ממנו כלי אשר יצלח לנגינה. בראשונה לא נתקַבלה מתנתו בסבר־פנים יפות, לואיזה מצאה, שהחדר קטן מאד, ואין צֹרך לגבב בו חפצים חדשים. מלכיור אמר, שאבא ז״ן מיכאל לא הפסיד כלום במתנתו זו: הפסנתר ראוי להסקה. רק כריסטוף הקטן לבדו שמח, מבלי דעת מדוע, לקראת הפנים החדשות שבאו לכאן. נדמה לו, כי תֵבת־קסמים לפניו, המלאה אגדות נפלאות, כאשר יסֻפר באותו הפֶרק של אלף לילה ולילה, אשר ממנו היה סבא קורא לפרקים דפים אחדים, שהרהיבו את לב שניהם. הוא שמע את אביו, שבא לבדֹק אותו ולנגן עליו, — והנה הוא מרעיף מן הפסנתר המון צלילים דקים, הדומים לאותם הרביבים, אשר תַשיר נשיבת רוח חַמה מענפי היער, הרטֻבים אחרי הגשם. כריסטוף מחא כף ויקרא: „עוד!“. אבל מלכיור סגר את הפסנתר בבוז באמרו, שאיננו שוה כלום. כריסטוף לא פצר בו; אך מן היום ההוא והלאה היה סובב הולך כל היום מסביב לפסנתר. ואך פנו הגדולים אליו עֹרף, היה מֵרים את מכסהו ולוחץ בלָט במַנענע, כאלו נוגע הוא באצבעו בערפו של איזה רֶמש גדול; חָפֵץ היה להוציא משם את החיה הכלואה בו. לפעמים מתוך חפזון היה נוקש בכֹּח, וקולו נשמע. אז היתה אמו גוערת בו: „מדוע לא תשב במנוחה? אל תגע בכל החפצים!“ גם יש שהיה נוקף אצבעו, בסגרו את הפסנתר. אז היו פניו מתעַוּתים בהעויה של בכיָנות, במצצו את אצבעו הכואבה.

עתה גדולה שמחתו, בשעה שאמו הולכת לכל היום לשרת בבית־זרים, או שהיא יוצאת השוקה. הנה הוא שומע קול צעדיה

היורדים מן המדרֵגות; הִנָם נשמעים מן הרחוב – המטה הולכים ומתרחקים; הוא נשאר לבדו. הוא פותח את הפסנתר, מציג לפניו כסא ויושב עליו. כתפיו מגיעות אז עד לגבה המנַענעים; זה מספיק לו בשביל למלא חפצו. מדוע זה מהפכה הוא לאיתם הרגעים שהיא נשאר לבדו? הן לא היו אוסרים עליו לנגן בכל שעה, אם אך לא יעורר שאון יותר מדי? אך הוא בוש מן האחרים – אין הוא מעֵז בפניהם. ומלבד זה המטה משוחחים, מתנועעים – כל זה פוגם את העֹנג. – יפה יותר שלא בערך, כשהוא נשאר לבדו. כריכטוף עוצר בעד נשימתו, בשביל שתגדל הדומיה, ועוד מפני שהוא נרגש קצת, כאלו הוא בא לירות מתוך כלי־תותח. לבו הולם בחָזקה, בנגעו במנַענע; לפעמים, אחר שנגע נגיעה קלה במנענע אחד, הוא מסלק אצבעו ממני ומניחה על מנענע אחר. האפשר לדעת מראש איזה קול יֵצא ממנענע זה – ובמה ישתנה מן הקול הראשון? פִּתאם – והנה צליל בוקע ועולה: יש כאן צלילים עמֻקים ויש חֲדים, יש קולות מצלצלים ויש קולות מתמַרמרים ורוגנים. הילד מקשיב להם זמן רב. והִנם הולכים ועוממים, הולכים וגועים. הם מתנודדים באויר כפעמונים, בשעה שאתה עומד בתוך השדה והרוח תביא בכנפיה את קולם – ושוב תשא אותם הלאה, תקָרבם ותרַחקם חליפות; ואחרי־כן כאשר תקשיב רב־קשב, אז תבחין במרחק המון קולות שונים, המתערבים יחד וסובבים במחול כעדת זבובים עפָים. נדמה הדבר, שהם קוראים ומושכים למרחקים... למרחק, למרחק, אל מחבואות מסתוריים, אשר שמה ינוסו, שמה ישקעו ויעָלמו... והנה נגוזו ועברו כֻלם... לא! הם יהמו עוד... משק־כנפים תרישי... מה מוזר כל זה! אין זאת אלא רוחות תועות... אך אי־אפשר להבין, מדוע הן נכנעות כל־כך וסרות למשמעתי, מדוע הן נשארות כלואות בתֵבה ישָנה זו ולא תתחמֵקנה להן!

אך מענֵין ביותר לשים שתי אצבעות על שני מנענעים בבת אחת. לעולם אי־אפשר לדעת מראש, מה יֵצא מתחת ידך. לפעמים שתי הרוחות צוררות הן זו את זו, הן מתרגשות, הן נִצות זו בזו, עוינות זו את זו, מזַמזמות בקול נרגז; והנה קולן הולך ועולה, שועָתן תשמע. לפעמים הן מלאות חמה, ולפעמים תענינה רכות.

כריסטוף מעריץ משחק זה: נדמה לו, כי חיות אימתניות לפניו, האסורות בנחשתים – נושכות הן את כבליהם ומתחבטות בקתלי־כלובם. נדמה, שעוד מעט – ושברו אותם, והתפרצו החוצה, כאותן הרוחות שעל־אודותן ידבר בספרי־האגדות, אלה הרוחות הכלואות בארגזים ערביים, החתומים בטבעתו של שלמה המלך. ויש קולות אחרים המלטפים אותך, ובחבה יתרפקו עליך; אך באמת מרמה בפיהם – אין נפשם רק לנשך – הקדחת תקפתם. אין כריסטוף יודע את אשר בלבם. הם מלבבים אותו וממלאים אותו מבוכה, כמעט שלחייו יאדימו למשמע אזניו... ועוד יש צלילים אחרים, אשר יאהבו איש את אחיו. הם חבוקים ידבוקים יחד, כדרך שבני אדם חובקים בזרועותיהם כשהם נושקים זה לזה, מלאי חן המה ונעימים. אלה הם רוחות טובות; פניהם מאירים בבת־צחוק וטהורים הם מכל קמט. הם אוהבים את כריסטוף הקטן, וכריסטוף אוהב אותם גם הוא. ובהקשיבו להם – זולגות עיניו דמעות, והוא שב ומעורר אותם פעם בפעם בזכרונו, ונפשו לא תדע שבעה. אלה הם ידידיו, יקירי־נפשו האהובים...

ככה תועה הילד ביער הצלילים, מרגיש הוא אלפי כחות כמוסים הומים סביביו, אורבים לו וקוראים אליו, שואפים ללטפו ולהתרפק עליו, או לבלעו חי ולהשמידו...

באחד הימים מצא אותו מלכיור כשהוא יושב ומנגן. כשמע כריסטוף את קולו הגס, התחלחל ויָרֵא. הוא השב עצמו לחַיב, ומהר להסתיר אזניו בין כפיו, בשביל להָגן עליהם מסטירות איֻמות. אך נפלא הדבר – הפעם לא גער בו מלכיור, כדרכו תמיד. מצב־רוחו היה טוב עליו, הוא צחק לו:

– ובכן, פוחז, דבר זה מעַנין אותך? – פנה אליו בשאלה, ויטפח על ראשו בחִבה – רצונך שאלמֶדך לנגן?

אם הוא רוצה בכך? הוא גמגם את תשובתו „הן" – ופניו נהרו. אז ישבו שניהם לפני הפסנתר. כריסטוף ישב הפעם על חבילת [illegible]ים כרכניים. בתשומת־לב מרֻבה קלטה אזנו את שעורו הראשון. ראשית־כל נודע לו, שהרוחות ההומיות הללו [illegible] מוזיקה, [illegible] שמות סיניים, המכילים רק הברה אחת ולפעמים רק אות אחת.

הדבר הזה הפליא אותו, הוא בעצמו היה מצַירם לעצמו בתמונה אחרת: הוא בדה להם שמות יפים, מלטפים, כאלה אשר לבני־המלכים באגדות־הקסמים. בעיניו לא מצאה חן אותה הפשטות, שבה דבר אביו על־אודותם, כאדם שלבו גם בהם. אמנם, כשהלכו היה קורא להם לבוא, לא התיַצבו לפניו אותם היצירים הנחמדים אשר אהב: בצאתם מתחת אצבעות מלביור, לבשו צורה של שיין־רוח. ובכל־זאת היה כריכטוף שבע־רצון, בהוָדע לו היחוסים שביניהם, „שלשלת היוחסים והמדרֵגות" שלהם, ה„גַמ׳ת" הדומות למלך, המפקד את צבאותיו או לגדוד כושים, הצועדים ורגל ישרה. הוא השתומם בראותו, כי כל חַיָל וכושי יוכל להגיע למדרגת מלך ולהתיצב בראש גדוד; ולא ע״ד, אלא שאפשר לברא במליונים שלֵמים, לתת להם הויה ומהלכים בעולם, ברדת אצבעותיו במנענעי־הפסנתר או בעליתם. הוא השתעשע, באחזו בחוט, שהביא את כֻּלם לידי תנועה, בהיותו הממציא והמביא להם. אבל כל זה היה עתה יותר פעוט מאשר פִּלל: יער־הקסמים הנפלא נגוז ונעלם ולא מצאהו עוד. ובכל־זאת למד בחפץ־לב, כי הלֶקח לא היה משַעמם, וסבלנות אביו הפליאה אותו: מלביור צִוהו לנגן דבר אחד כמה פעמים, מבלי שייעף וייגע. כריכטוף לא הבין, למה זה כל הטֹרח שטרח אביו. אם כן — יאהבֵהו אביו באמת? כמה טוב לבו! והוא למד בשקידה, ולבו רחש תודה לאביו.

אלו ידע את הרעיונות, שצצו בלב מורֵהו, אפשר ששקידתו והתלהבותו היתה מצטֶנֶנת במדה מרֻבה.

מן היום ההוא והלאה היה מלכיור לוקח אותו אִתו אל בית שכֵנו, ששָם היו עורכים נשפי־מוסיקה פרטיים, שלש פעמים בשבוע. מלכיור היה שם המנגן הראשון בכנור, ז'ן מיכאל היה תופש ויולונצ'ילו. משני האחרים היה האחד פקיד בבַנק והשני מוכר־שעונים זקן מרחוב־שילר. לפעמים נספח למקהֵלתם גם הרוקח והלילו בידו. באים היו בחמש שעות ושוהים עד תשע. בין מנגינה למנגינה היו שותים שכר. שכנים היו יוצאים ובאים ומקשיבים למנגינה בלי אֹמר ודברים. עומדים היו כמוך לכֹתל, מניעים ראש ומוללים ברגליהם לפי קצב־הזִמרה, מעשנים וממלאים את החדר ענני־טבק, קטעים באו אחר קטעים, מנגינות אחרי מנגינות חלפו, והמנגנים לא ידעו שָבעה. הם עמדו קמוטי־מצח, ומרוב עיונם לא יכלו להוציא אף הגה, ולפעמים היו נוחרים מרֹב עֹנג. באמת לא היו מסֻגלים כלל לא רק לבטא את יפי־המנגינה, כי אם גם להרגיש אותו כראוי לא יכלו. הם נגנו בלי דַיקנות מספיקה ובלי קצב מתאים; אך מעולם לא נטו מן המסִלה, ובאמונה היו מוסרים את כל הפרטים, הרשומים בספרי־התוים. הם רכשו להם אותה החריצות המסתפֶּקת במועט, אותה השלֵמות של הבינוני, השכיחה למדי בבני אותו הגזע, המתימַר להיות „היותר מוסיקלי שבעולם”. היתה להם גם אותה הרעבתָנות, שאינה מדקדֶקת באיכות הנגון ודורשת לה אך כמות מרֻבה, אותו התֵאָבון הכביר אשר לו „כל מוסיקה טובה היא”, וכל מה שהמנגינה הוא יותר „ממשית”, כן יוסיף לאהֹב אותה; אין הוא מבדיל בין ברַמס לבֶּטהובן – הכל יפה לו, וביצירותו של אמן אחד איננו מבחין בין קונצ'רטו רֵיק ובין סונטה מרעישה לבבות, – כי מחֹמר אחד קֹרצו כֻּלם.

כריסטוף התבודד בקרן־זוית, בפִּנה שברר לו מאחרי הפסנתר,

שם לא היה מפריע אותו איש, כי בשביל להכנס שמה צריך היה לזחל על גחונו. שם היה חשך, והילד מצא שם מקום בצמצום בשביל לשכב על הרצפה. כשהוא מתכונן ונדחק, עשן הטבק חדר לתוך עיניו וגרונו, גם אבק היה כאן – שכבת אבק עבה, הדומה לתלתלי כבשים. אך הוא לא שם לב לכל זה. הוא הקשיב בכבד־ראש, ישב לו על ברכיו דרך ישיבה ישמעאלית, ובאצבעותיו הקטנות המלוכלכות הרחיב את הנקבים במכסה־הפסנתר. לא כל מנגינותיהם היו מוצאות חן בעיניו, אך שעמום לא היה מרגיש נעלם בשעת הנגינה, והוא נמנע מחוות את דעתו, בחשבו, שהוא עודנו קטן וחסר תבונה. יש שהמוסיקה הפילה שנה עליו, ויש שעוררה אותו משנתו. אך מעולם לא היתה לו למורת־רוח. מנגינות יפות היו כמעט תמיד מרעישות לבבו שלא מדעתו. ובדעתו אל־נכון, כי אין איש רואה אותו, היה מענה פניו בהעויות משנות: מקמט את מצחו, מהדק את שניו, שולח לשון, מעמיד עינים נזעמות או כמהות, מולל בידיו ורגליו, ופניו לובשים גאות וגבורה: חפץ הוא ללכת, להכות ולנקם, לזרות את כל העולם כלו לאבק. הוא הרבה להשתובב כל־כך, עד שסוף סוף היה גוחן עליו איזה ראש מעל לפסנתר וגוער בו בחמה: – שובב, האם יצאת מדעתך? התתן מנוחה לפסנתר? משך את ידך ממנו, ואם לא – אצבט אזנך". הוא היה נבוך ונזעם. מדוע זה ירעילו תמיד את תענוגיו? הלא כל רעה לא עשה להם – והם רודפים אותו בלי־חשך! אביו נלוה גם הוא אל קהל הגוערים בו, ויוכיח אותו על אשר יעורר שאון, על שאיננו אוהב את הזמרה. סוף סוף, היה גם מאמין לדבריהם. ודאי היה גדול מאד תמהונם של הפקידים האלה, שהתאספו הנה להעלות גרה מוסיקאית, אלו הגד להם, שהיחידי ביניהם המרגיש באמת את הזמרה הוא הנער הקטן הזה.

אם חפצים הם שישב במנוחה, מדוע זה מנגנים הם לו זמירות המעוררות לרקד, לצאת במחול? בין דפי־המוסיקה האלה יש סוסים מזינים ודוהרים, להט־חרבות, קולות מלחמה ותרועת־נצחון; והנה באים ודורשים, שישאר דומם כמותם ורק הנע יניע את ראשו ויכה את הקצב ברגליו! אם רצונם בכך – אז עליהם לנגן לפניו הלימות

שאננים או קְטעים פטפטָניים, המַרבים לַהג ואינם אומרים כלום. הלא יש רבים כהמה במוסיקה. הנה, למשל קטע זה של גולדמַרק, מוכרי־השעונים הזקן הביע עליו זה־עתה דעתו בבת צחוק מזהירה: „הנה דבר יפה; אין פה כל חדודים — הכל מעֻגל ומְקֻזל״. אז באמת שָׁלו ושוקט הוא הקטן, התנוטה התקפֵהו. אין הוא יודע מה המה מנגנים, ולאחרונה אין הוא גם שומע כלום; לֵאות מתוקה נמסכת לתוך אבָריו, הוא מאֻשר, הוא חולם והוזה.

חלומותיו אלה לא היו מעשיות משתלשלות על־פי סדר: כל ראשית ואחרית, מֻקדם ומאֻחר, לא היה בהן. אך לפעמים רחוקות תופיע לנגד עיניו תמונה מסֻיֶּמת: אמו אופה עֻגה וגוררת בסכין את הבצק, שנדבק בין אצבעותיה; עַכבר־מים, אשר ראה אותו אתמול, כשהוא שט בנהר; שוט, אשר חפץ להכין מענַף־צפצפה... אלהים יודע, מדוע דוקא עַכשו צפו ועלו לפניו זכרונות אלה! אבל על־פי רֹב לא ראה כל תמונה, ובכל־זאת ירגיש המון דברים אין־מספר. נדמה לו, כאלו לפניו המון דברים נכבדים וחשובים למאד, שאין הפה יכול להגידם — ואין צֹרך בכלל להגידם, כי היטב ידע אותם, כי כן היה והיה תמיד — מימות־עולם, היו שם דברים מלאים תוגה, מעציבים עד מות. אך היגון איננו מכאיב, כאשר יכאיב בפגשו בו בחיים. אין הם מבֹערים ומתעֹבים, כאשר יהיו במציאות, בשעה שכריסטוף סופג סטירות־לחי מאביו, או כשהוא מהרהר בעלבון שהעליבו אותו ולבו כואב מרוב כלְמה: הם ממלאים את הרוח שלות־תוגה. ויש שהיו מלאים זֹהר, מתוכם יפַכו מעיני־שמחה... וכריסטוף אמר אל לבו: „כן - ככה הדבר — גם אני אעשה ככה, אחרי־כן״. הוא לא ידע, מה זה „ככה״, ולא ידע, למה זה הוא אומר דברים אלה. אך מרגיש היה, שהוא צריך להגידם — הדבר ברור כשמש בעיניו. שומע הוא שאון־ים, והוא קרוב אליו, אך ערמות־חול חוצצות בינו ובין הים. כריסטוף לא ידע בכלל, מה טיבו של ים זה, ומה הוא דורש ממנו. אך ברור היה לו, כי הוא יעבֹר מעל למחיצה זו — ואז, אז ייטב לו, אז יהיה מאֻשר לבלי־חק. עליו רק לשמֹע את קולו האדיר — מיד כל הצרות הקטנות והבזיונות הקטנים ישכו וידֹמו; העצב עוד נשאר שמור בקרבו, אך

עַתָּה לא יכאיבו ולא יעליבו עוד – הכל הוא טבעי, יפה ונעים כמנגינה.

הרבה פעמים היו גם מנגינות גרועות נוכבות עליו שפרון כזה. מחבריהם היו אנשים ריקים ועלובים, שכל כוָנתם היתה – להרויח בכסף, או למלא את ריקנות חייהם, והיו מצרפים על־יד על־יד תוי־זמרה על־פי הנוסחאות המקֻבלות, או – אם התאמצו להיות מקוריים – צרפו אותם בכונה נגד הנוסחאות. אך כֹּח החיים שבצלילים כֹּה רב הוא, עד שגם אם ככל מנהל אותם, הם מְכשרים בכל־זאת לעורר סער בלב תמים, לב צעיר. מי יודע? אולי אלה החלומות, אשר יעוררו הפתאים, הם יותר מסתוריים וחפשים מן הרגשות, אשר תמסך בקרבנו אישיות כבירה, אשר תמשך ותשַעבד את האדם בכֹח: כי פזמון נבוב זה איננו נוטל מן האדם את חרותו, איננו מפריע את התפתחותו העצמית...

ככה יֵשב לו הילד, נשכח מכל האנשים אשר סביביו ומסיח דעתו מכֻּלם, בקרן־זוית מאחרי הפסנתר – עד שהיה מרגיש כנטלים רוחשות ברגליו. אז נזכר, כי הוא עודנו ילד קטן, שצפרניו שחורות, וכי הוא משפשף את חטמו בקיר, כשרגליו חבוקות בין ידיו.

באחד הימים, כשנכנס מלכיור החדרה בלט על בהונית רגליו, מצא את כריסטוף יושב לפני הפסנתר, שהיה גבוה מעט ממנו, ויסתכל בו בעין בוחנת, ופתאם נצנץ רעיון חדש במחו: הלא זה „עלוי" קטן, ילד־פלאים! איך לא עלה הדבר על דעתו עד הנה? הלא זה אוצר יקר למשפחה! אמנם במעמקי לבו בטוח היה, שאין הילד אלא בור והדיוט קטן, כאמו; אבל מה יפסיד, אם יעשה נסיון? הלא זה יהיה אשר להם! הוא יכע אתו ממקום למקום באשכנז, אולי יצא גם לחוץ־לארץ, החיים יהיו אז מלאים שמחה. ומלבד זה, הלא יש נדיבות במטרה זו! מלכיור אהב לבקש בכל מעשיו איזו נדיבות מסתרת, ואף במעט תמיד היה מוצא אותה, אחרי התבוננות מועטה.

מיד אחרי ארוחת־הערב, עוד בטרם יבלע את הלגימה האחרונה, מהר לגשם את החלטתו. הוא הושיב עוד פעם את הילד לפני הפסנתר ויצו עליו לשנן את שעורו של היום, ולא הרפה ממנו עד שנעצמו עיניו מרב עיפות. אחרי־כן, ביום המחרת עבר אתו על שעורו שלש פעמים, וכן גם ביום השלישי, וכן עשה בכל יום ויום.

נפשו של כריסטוף בחלה במהרה בלמודיו, הם היו משעממים אותו באפן נורא. סוף סוף נלאה כלכל, וינס להתקומם ולמחות. כל אשר צווהו לעשות, מחסר היה כל־טעם. דורשים היו ממנו אך לנקש במהירות ובחריצות על המנענעים, צריך היה לכפף את אגודלו ולפשט את הקמיצה, עד שהיתה תלויה כאבר מדלדל בין חברותיה. אצבעותיו כאבו לו, וכל יפי לא מצא בזה. נדמו צלילי־הקסם, על חיות־הפלאים אשר לו בא הקרץ. כל עולם־החלומות, אשר עלה לפניו כרגע – נגוז ונעלם... עתה חלפו לפניו רק תרגילים וגמות, יבשים, מונוטוניים ותפלים, עוד יותר תפלים מן השיחות, אשר נשמעו מסביב

לשלחן, השיחות על המאכלים והתבשילים, תמיד על אותם התבשילים עצמם. הילד החל להתיחס לשעורי אביו בפזור־נפש ואחרי אשר קבל נזיפה, נכנע לקול אביו, אך לא בלבב שלם. אז החל אביו להמטיר עליו מהלומות, שהמרו את רוחו עוד יותר. ההתמרמרותו עלתה עד מרום קצה, בשמעו באחד הלילות את מלכיור מגלה לפני בני־ביתו את מגמותיו ומאוייו. אכן נודע לו, כי חפצים המה להתעטר בו, כאשר יתעטרו בקוף מלמד! משום זה מתעללים בו, משום זה מצוים עליו לתופף כל היום על גזרי־השן! לא היה לו פנאי עתה אף לבקר את הנהר, חביב־רוחו. מדוע זה חברו עליו יחד, מה הם חפצים ממנו?

הוא היה מלא חמה; רוחו הגאה נעלבה, חרותו עמדה בסכנה. אז החליט, שלא יוסיף עוד לנגן לעולם או שינגן באופן רע מאד, עד שיתיאש ממנו אביו ויעזבהו לנפשו. אמנם, זה היה אכזרי קצת, אך מה לעשות? עליו להציל את חרותו.

תכף בשעור הבא נסה להוציא את מחשבתו אל הפעל. הוא השתדל לנקש במזיד על המנענעים, שקולם לא היה צריך להשמע, נכשל על כל תו ותו והרבה בשגיאות. מלכיור גער בו; אחרי־כן שאג ונהם, וממטר־מהלמות ירד על הילד. סרגל חזק היה בידי מלכיור ועל כל צליל מטעה שיצא מתחת יד הילד, היה מכה בו על אצבעותיו; מלבד זה תקע באזניו בקול מרעים עד להחריש. כריסטוף התפוין מכאב, נשך את שפתיו, בכדי להתאפק מבכי, ובאמץ־לב הוסיף להרבות בשגיאות. ועל כל מהלומה ומהלומה השתדל להכניס ראשו בין כתפיו, אבל במהרה נוכח, שהשיטה אשר אחז בה לא תצלח למאומה. מלכיור היה קשה־עורף כמוהו, וישבע, כי גם אם יצטרך לשבת אתו ימים ולילות רצופים, לא ימוש מזה ולא ירפה ממנו עד אשר ילמדהו לנגן בדיוק – ואף על שגיאה אחת לא יותר לו. מלבד זה נכר היה, כי כריסטוף מתכוין בצדיה לנגן שלא כהוגן, ומלכיור החל לחשד אותו, כי בערמה הוא עושה, בראותו, כי בכל פעם יד הקטן נשמטת ונוטה הצדה. אז הפליא מלכיור את מכותיו; כריסטוף חדל מהרגיש את אצבעותיו מרב המכות. הוא בכה תמרורים, כבש את

אנחותיו ובלע דמעותיו. אז הבין, כי דרכו אשר בחר הוא ללא־הועיל, ולא נשארה לו אלא תחבולה אחת, שהכרח לאחז־בה מתוך יאוש. הוא משך את ידו פתאם מן הפסנתר, כשכל גופו רועד, כי ראה מראש את הסערה שתתחולל על ראשו; — ויאמר באמץ־לב:

— אבא, אינני חפץ לנגן עוד.

מלכיור נדהם.

— מה זה, מה אמרת? — ויטלטל בכח את זרועו של הקטן, עד שנשמטה כמעט מקנה. כריסטוף הרים את מרפקו, בכדי להגן על פניו מן המהלומות, וירעד עוד יותר.

— אינני חפץ לנגן, — הוסיף לאמר — ראשית מפני שאינני חפץ להיות מכה, והשנית...

אך הוא לא יכול לגמר את דבריו: סטירת־לחי איומה הפסיקה את נשימתו. מלכיור נתן עליו בקולו: „אה, אינך חפץ להיות מכה, אינך חפץ?" זה היה ברד של מהלומות. וכריסטוף גמגם מתוך דמעות:

— ועוד... אינני אוהב את המוסיקה. אינני אוהב את המוסיקה!

הוא צנח מכסאו ארצה. אך מלכיור שב וישיבהו בזרוע, ויחבט את פסות־ידיו בפסנתר. הוא צעק עליו: — אתה תנגן! וכריסטוף ענה בעקשנות: לא, לא! לא אנגן. מלכיור הכרח למשך ידו ממנו. הוא גרש אותו מן החדר ויאמר לו, כי כל היום, כל החדש, לא יתנו לו לאכל מאומה, אם לא ישנן את תרגיליו, בלי החסר אף אחד. הוא הכה אותו שוק על ירך, הדף אותו החוצה ואת הדלת סגר בעדו.

כריסטוף נמצא על המדרגה המלכלכה והאפלה, על שליבותיה הרקובות ואכולות־סס. זרם אויר קר הדהר ובא בעד הזגוגית השבורה של האשנב; על פני הכתלים נזל הטחב. כריסטוף ישב לו על אחת השליבות המרפשות; לבו היה מנתר בחזהו מרב כעס והתרגשות. הוא קלל את אביו בלחש:

— חיה אתה — חיה רעה, אדם גס, חיה טורפת — כן... ואני שנאתי אותך, כן שונא אני אותך... הה, לו מת, לו מת!

חזהו התכוץ, הוא הביט בעין נואשת על הסלם החלקלק על קורי העכביש, שהניע הרוח מעל לזגוגית השבורה, הוא הרגיש את

עצמו גלמוד, בדד ואמלל. הוא הביט אל החלל בעד השבכה. מה יהיה, אם יפיל עצמו למטה, או יקפץ בעד החלון?... כן מה יהיה, אם יאבד עצמו בשביל לענש אותם? כמה ינחמו אז על מעשיהם!... הנה הוא שומע את קול נפלו מעל המדרגות, הדלת אשר למעלה נפתחת בחפזה, קולות נפחדים קוראים: „הוא נפל, נפל!", קול צעדי היורדים במעלות, אביו ואמו משתטחים על גויתו בקול־בכי, אמו בוכה: „אתה סבת בנפשו, אתה המת אותו". היא יספק כפיו, יכרע על ברכיו, יחבט ראשו בכתל, יקרא: „מה אמלל אני, נבל אני, חדל־אישים". מחזה מלבב זה משכיח מעט את יגונו של כריסטוף. הוא נכון כמעט לחמל על האנשים האלה המצבים אותו. אך שוב נמלך עליו לבו, כי כך נאה להם, ראיים הם לענש זה, ונפשו שבעה נקם מהם...

אחרי גמרו את מעשיתו, הסתכל מסביב — והנה הוא יושב כמקדם על הסלם בתוך האפלה. הוא הציץ עוד פעם למטה, וכל חשק להפיל עצמו אבד לו, ולא עוד אלא שרטט קל עבר בגופו, והוא נסוג אחור מקצה השליבות, מיראה פן יפל...

אז הרגיש עצמו אסור, כלוא בבית־סהר, כצפור אמללה בכלובה. כל מוצא אין; נשאר לו אך לרצץ ראשו או להכאיב את נפשו. הוא בכה רב בכי; שפשף עיניו בידיו המלכלכות, עד שברגע התלכלך כל פרצופו. ובעודנו בוכה, הוסיף להסתכל בחפצים אשר מסביב לו. מראה החפצים פדר אותו קצת. הוא חדל רגע אחד לבכות, ויבט בשממית שרחשה בין קוריה. אחרי־כן נתן שוב את קולו בבכי, אבל בקולו לא היה כל־כך בטחון בצדקתו: הוא הקשיב לקול עצמו, וירד בבכי באפן מיכני, מבלי שידע אל־נכון מדוע הוא עושה ככה. הוא קם ממקומו — החלון משך את תשומת־לבו, וישב לו על אדנו הפנימי, אך התאמץ להשען אל הקיר לבל יפל, ויחד עם זה הוסיף להסתכל מן הצד בשממית, שהיתה מענינת אותו, אך גם מעוררת געל־נפשו.

למטה, לרגלי הבית — שטף לו הרינוס. כשהשקיף איש בעד החלון נמצא בין הרקיע ובין הנהר, תלוי מעל לשמי־תכלת המתנועעים במים. כריסטוף אהב להביט בו בכל פעם שהיה יורד בשליבות; אך

מעולם לא ראה אותו ככה, כאשר ראה אותו היום, הצער מחדד את החושים. כפי הנראה, נחריתים המראות עמק יותר בעין, לאחר שהדמעות מחו את העקבות המטשטשים של הזכרונות. הנהר נראה עתה לעיני הילד כאיזה יציר — יציר מסתורי, אך כביר ואדיר מכל הברואים שידע עד הנה. כריסטוף גחן על־גבי החלון, בכדי לראותו היטב, וידבק את פיו וילחץ את חטמו אל הזגוגית. אנה הוא שוטף? לאן הוא הולך? מה מגמתו? כנראה, בטוח הוא בדרכו, ולא יעכּט ארחותיו. שום דבר לא יוכל לעצר את שטפו, ומי יאמר לו: „עד פה תבוא — ולא תוסיף!" בכל עת ובכל שעה, ביום ובלילה, בקיץ או בחרף, בשרב או בגשם — בין שהשמחה במעון בין שעצבת שוררת בו — הוא שוטף, שוטף לו. מרגיש אתה, כי לו אחת היא, כי מכאובים לא ידע, ושפעת כחותיו ישעשעו אותו. מה רב העֹנג להיות כמוהו — לשטף בין ערבות ושדמות, בין ענפי צפצפות, בין חלוקי נחל מבריקים, מבינות לחול הנוצץ, בלי־דאגה בלב, בלי כל נחשתים וכבלים — להיות חפשי, בן־חורין גמור!

הילד הביט והקשיב בתשוקה עזה. נדמה לו, שהנהר יסחפנו, שהוא שוטף ועובר עמו יחד... כשהוא עוצם עיניו, חוזה הוא עתרת גונים: תכלת, ירק, צהב ואדמדם, וצללים ארפים ימוטו, ובהרות־אור... התמונות מתחוורות ומתבלטות לעיניו. הנה ככר רחבה, קנה וסוף, קמה המכה גלים, בנשב בה הרוח, הספוג ריח של דשא רענן ומנתה. פרחים מכל עברים, דגיות, פרגים, סגליות — מה נהדר המראה! מה מתוק האויר! מה טוב להשתטח בין העשב הרך והכיתוש! כריסטוף מרגיש שמחה בלבו, וגם קצת מבוכה, כבאותם ימי־החג, שהיה אביו ממפטף לכוסו מעט יין־רינוס... הנהר חלף הלאה... המקום נשתנה... עתה לפניו עצים נוטים על יבלי־מים; ציציות עליהם מטבלות כידים קטנות פשוטות במים, מתנועעות הנה והנה ושבות ונעלמות בין הגלים. כפר שאנן, העומד בין העצים, משתקף בנהר. קפריסים וצלבי בית־עלמין נראים ממעל לחומה הלבנה, אשר זרם הנהר ילחך רגליה... והנה סלעים, רכסי־הרים, כרמים במורד הגבעה, יער־ארנים קטן, חרבות מגדלים ומצודות... והנה שוב מישור, קמה, צפרים, שמש...

המון מי־הנהר חולף על פניו. אחד הוא הנהר, כרעיון אחד, בלי גלים, כמעט בלי סלסולים, ומימיו ניצצים והלוהים. כריסטוף פוסק מהביט עליו — הוא עוצם עיניו וכלו קשב. הֶמית הנהר התמידית ממלאה את נפשו, ראשו הולך סחרחר. חלום זה, חלום כביר ושלום, מושך אותו, בולעהו אל קרבו. מעל הגלים, מעל לשאון־דכים, ירחפו רתטוסים וקולות, אף יתנשאו בחפזה וגיל. מבין התנועות קול שירה ישמע, עולה הוא ומטפס על הגלים, כגפן המטפסה על הבלינסית; המון פנעני־כסף, כנורות נוגים, קולות חלילים רכים עם צלילים מעגלים...

תמונות־הטבע נעלמו, גם הנהר נגוז ועבר. איזה אויר משנה. אויר חמים ורך של בין־השמשות מרחף מסביב; לב כריסטוף יפחד וירחב. מה זה תראה עינו? האח, התמונות הנחמדות! ילדה שחורת־קוצות, צחקנית ועורגת, קוראה לו... פנים חורים של נער בהיר־עינים מביטים בו בעצב... והנה עוד קולות־צחוק, ועוד עינים — עינים סקרניות המתגרות בו, המאדימות את לחייו, עינים מלאות אהבה וצער, כמבט רך של כלב — ועינים שליטות ומצוות, ועינים מפיקות כאב... והנה פני אשה חורים; שערה שחור, שפתיה קפוצות, עיניה גדולות־גדולות — את חצי פניה תאכל שלהבתן, ומבטן תודר ודוקר... והנה זאת היקרה מכלן, החביבה מכלן, תחיך לו בעיניה האפורות והבהירות, פיה פתוח קצת, שניה מבהיקות... האח, בת־צחוק אוהבת ורבת־סליחה זו! לבו נמוג מרך. מה רכה בת־צחוקה, מה תלטף הלב... חיכי לי עוד, יקירתי, עמדי אתי, אל תלכי מזה...

הוי! היא נגוזה, נמוגה. אך בלב נשאר רך, שאין להביעו במלים... כל מכאוב, כל עצב — שבת ונעלם. כלום לא נשאר... לא נותר בלתי חלום רך, מוסיקה זכה המרחפת ומרטטת בקרן־שמש, כחוטי שלהי קיץ בנגה־אליל. מה זה חלף לפניו? מי אלה התמונות החודרות ללב הילד, הממלאות אותו מבוכה סוערת? מעולם לא ראה אותן; ובכל־זאת הכיר אותן. מאין תבואנה? מאיזו תהום אפלה של היש בצבצו יעלו? מתוך העבר, אשר כבר חלף ונעלם — או ממה שעתיד לבא?

והנה הכל נמוג ואיננו, כל הצורות נמשמשו ועברו. בפעם

האחרונה, כמו בעד מעטה־ערפל. הופיע לפניו ממרחק, כאלו עובר הוא מלמעלה, באלו הוא נִשא רם עמנו – הנהר העובר על כל גדותיו, המֵציף את השדות, הזורם לו בגאון, במתינות שלוה, כמעט בלי כל תנועה. והנה מרחוק, בנֹגה־עֶשֶת בירכתי האֹפק, מישור נוזל רְכסי־גלים רועדים – זה הים. הנהר נחפז למולו, כאלו ממהר לקראותו, ואליו תשוקתו. הים יבלע אותו – בו הוא נמוג ונעלם. המוסיקה סובבת בסופה, רִטמוסי־מחול נהדרים מרחפים באויר – ונדָמים; בסערת־נצחון הם סוחפים הכל ומבלים הכל. הנפש החפשית בוקעת ועולה במרחב, בעדת סגוליות שבורות־אור, המפַלחות את האויר בקולות מטובה. ענג! ענג, אין עוד דֻגמתו. אֹשר בלי־מצָרים.

חלפו שעות. בא הערב. הסָלם שרוי באפלה. מפות־המטר העלו על־פני הנהר עגולים, והזרם סחף אותם במחולו. לפעמים שטה דליה, קלִפה שחורה נסעה בלי־שאון ונעלמה. השממית האכזריה, אחרי ינקה די־שבעה, נסתרה בקרן־זוית אפלה. וכריסטוף עודנו יושב במקֻדם על־יד האשנב, פניו חִורים ומלֻכלכים, ומזהירים מאשר. הוא נרדם.

III.

E la faccia del sol nascere ombrata.

Purg. XXX.

פני השמש בצאתה קדרו.

כריסטוף הֻכרח להכנע. למרות כל התנגדותו והתקוממותו במסירות־נפש – המהלומות גברו עליו סוף־סוף ויכניעו את קשי־ערפו. שלש שעות בכל בֹקר ושלש שעות בכל ערב נאלץ כריסטוף לשבת לפני כלי־מעַנים זה. פניו הרתֻפּוצי מתשומת־לב ושעמום, דמעות מרות זלגו על לחייו וחטמו, והוא מנקש במנענעים השחורים והלבנים בידיו הקטנות האדֻמות, הקפואות לפעָמים מקֹר, תחת תנופת הסרגל, שהיה מכה אותו על כל צליל מֻטעה, שיצא מתחת ידו, ומתוך גַערות מורהו, שהיו שנואות עליו עוד יותר מן המהלומות. הוא חשב בנפשו, כי שונא הוא את המוסיקה תכלית שנאה; ובכל־זאת למד בשקידה עצומה, שיראתו מפני מלביור לבדה לא היתה מספיקה לבארה. מלים אחדות, שלחש לו סבא, עשו עליו רשם כביר. בראות הזקן את נכדו בוכה, בא וידבר אל לבו בכֹבד־ראש, שלא סר ממנו מעולם בשיחו עם הילד. הוא אמר לו, כי כדאי לאדם לסבֹּל מעט יסורים בשביל לרכש לו אמנות זו, היפה והנשגבה מכל אשר נתן אלהים לבני־האדם לנחמם מעָמלם ולעטותם תהלה ותפארת. כריסטוף החזיק טובה לסבא על אשר דִבר עמו כדבר עם גדול; הדברים התמימים של סבא נגעו עד לבו, כי התאימו לַסטוֹאיציסמוס הילדותי שלו ולרגש־הגאוה, שהתחיל מתעורר בקרבו. אך יותר מכל הטעמים והנמוקים פעל עליו הרשם של מנגינות אחדות בעצמן; הן משכו אותו על־כרחו בעבותים חזקים, שִעבדו אותו והטילו עליו לכל ימי־חייו עֻלה של אמנות זו, אשר עתה התאמץ לשוא להתקומם נגדה ולהשתַחרר ממנה.

כמו ברֹב ערי אשכנז נמצא גם בעיר זו תיאטרון, שהיו משחקים בו אופֵּירות של בדיחה, אופֵּרֵיטות, דרַמות, קומידיות ווֹדֶיוִיליב, ובכלל כל מה שאפשר לשחק, מכל המינים ומכל הסגנונים את החזיונות היו

מציגים שלש פעמים בשבוע, מן השעה הששית עד התשיעית בערב. מקומו של ז'ן מיכאל הזקן לא נפקד שם מעולם; במדה אחת היה מתענין בכל החזיונות. פעם אחת לקח אתו את נכדו. עוד ימים רבים לפני המאורע החשוב הזה ספר לו סבא באריכות את תֹכן המחזה. כריסטוף לא הבין כלום מדבריו. אך הוא שמר בלבו את תמצית הדבר, כי שם מתחוללים מעשים נוראים. ובעוד כֻּלו בוער מרֹב תשוקתו לראותם – היה בכל זאת מפחד מהם, אלא שלא ערב את לבו להודות לעצמו על פחדו. הוא ידע, כי שם יתחולל סער, ויָרא היה, שמא יפגעהו הרעם. הוא ידע, כי שם תהיה מלחמה, וחושש היה, שמא יֵהָרג בה. אור ליום החזיון, בשכבו על מטתו, גבר פחדו מאד. וביום המִשחק כמעט שהיה מתפלל, שתבוא פתאם איזו מניעה ותפריע את זקֵנו מלֶכת למקום הסכנה. אך כאשר קרבה שעת המשחק, וזקנו לא בא עדַין, התחיל מצטער מאד, ובכל רגע היה מציץ בעד החלון. לאחרונה בא סבא. הם יצאו יחדו את הבית. לבו הָלַם בחָזהו. לשונו יבשה, ולא יכול להוציא מפיו אף מלה אחת.

הם נגשו אל הבנין המסתורי, אשר על־אודותיו היו בני־ביתו מרבים לדַבר. ליד הפתח פגש ז'ן מיכאל אחדים ממכָּריו. הקטן לחץ ידו בכֹח, כי ירא היה, שמא יאבד לו בין ההמון, ולא יכול להבין, איך אפשר להם לשוחח במנוחה ולמלא צחוק פיהם בשעה כזו.

סבא ישב לו על מקומו הרגיל, בשורה הראשונה לפני האורכֶּסטרון, הוא נשען על השבָכה, ומיד נכנס בשיחה עם הקונטרבַּס, בשיחה ארֻכּה שאין לה סוף. הוא נמצא פה בסביבה שלו, המתיחסה לרוחו; פה הטו אֹזן קשבת לדבריו, בחשבם אותו למֻמחֶה בהלכות־נגינה; והוא היה משתמש בתשומת־לבם זו, ואפשר לאמר, שהיה מתעמר בה. כריסטוף לא הבין כלום בשיחתם. הוא חכה בכליון־עינים להתחלת המחזה. מראה האולם, שנראה לו כה נהדר, וזרם האנשים השוטף, הביאוהו לידי מבוכה נוראה. הוא לא הֵעֵז להסב את ראשו, נדמה לו, שעיני כל הקהל נטויות אליו; הוא לחץ בחזקה לחיצה קונבולסיבית את מגבעתו הקטנה בין ברכיו, ועיניו הפקוחות לרוָחה היו תלויות במסך־הקסמים אשר למולו.

לאחרונה הקישו שלש פעמים בקרנס. סבא גרף את חטמו, הוציא מכיסו את הליברטו; הוא היה נזהר ומדקדק בכל מלה ומלת שבו, עד שלפעמים לא השגיח מפני כך במה שמתחולל על הבימה. האורכסטרון התחיל מנגן. מכיון שנשמעו האקורדים הראשונים, מיד הרגיש כריסטוף, כי מרגוע בא ללבו. בעולם־הצלילים הזה היה כבן־בית. מן הרגע ההוא והלאה, למרות כל הזרות שבמחזה — נראה לו הכל טבעי ומובן.

המסך הורם, ולנגד עיניו נגלו אילנות של קרטון, ובני־אדם, שלא היו טבעיים הרבה יותר מן האילנות. הקטן הביט ופיו פעור מרב ענג. אך המחזה לא הפתיע אותו, אף שהתחולל בארץ־קדם אגדית, אשר כל מזג וציור לא היה לו על אודותיה. הפואימה היתה באמת רקומה כלה מדברי־הבאי מחסרי־טעם, שאפילו לאדם גדול קשה היה למצא בהם את ידיו ואת רגליו. כריסטוף לא הבין מאומה. כל הפרטים התבלבלו אצלו. לפרקים נתחלף לו גבור בגבור; מושך היה בשרוולו של סבא ועורך לו שאלות, שהוכיחו בפרוש, כי לא הכין כלום בכל החזיון, אך בכל־זאת — לא רק שלא הרגיש שעמום, אלא שבכל לבו ונפשו התענין בחזיון. על יסוד הליברטו המחסר טעם בא הוא ובנה לו בכח דמיונו רומן משלו, שלא היה לו כל יחס אל אותם המעשים שנעשו על הבימה; בכל רגע באו המאורעות וטפחו על בנינו וסתרו אותו, וצריך היה לשוב ולהתחיל מחדש; אבל דבר זה לא היה מעורר בו כל מבוכה. מבין הבריות, שהתשוטטו על הבימה והשמיעו קולות משנים, בחר לו אחדים, ולהם הקדיש את חבתו, ובלב חרד היתה עינו צופיה על הליכותיהם וגורלם. ביחוד הרעישה את לבו יפהפיה אחת, לא צעירה ביותר, ששערותיה היו אדמות כלהבה ועיניה לטושות ופקוחות עד לבלי־חק ושצעדה יחפה על הבימה. הסתירות וכל הזרות הבולטות שבהצגת המחזה לא התמיהו אותו כלל. עיניו הבוהנות והחודרות לא השגיחו כלל בכעורם המגחך של השחקנים, המגדלים ומסרבלי־הבשר, בנוולם של משוררי המקהלה, שהיו שונים זה מזה בקומתם ועמדו בשתי שורות, גבה־קומה בצד גוץ, בעירבוביה. הוא לא שם לבו למפשות תנועותיהם, לפיהם, שנתאדמו ונמלאו דם מעצמת שאגותיהם, לפאות הנכריות העבות, לכולים

הגבוהים של הטֶנור ולכחל הגס של אהובתו ולכתֹבת־קעקע, שחָריתו על פניה עִפָּרֹנים מגֻוָּנים. הוא נמצא עתה במצב של אוהב, אשר רִגשו העז אינו מניח לו לראות בעין פקוחה את מומי אהובתו בטו שהם. כֹּח־הדמיון הנפלא הנטוע בלב הילדים עצר בעד רגשות אי־הרצון בטרם יתפרצו ושִׁנה אותם לפי רצונו.

ביחוד הפליאה לעשות המוסיקה. היא הליטה את הדברים באיזה מעטה ערפלי, אשר בו היה הכל יפה ונשגב ונחמד לעינים. היא היתה מעוררת בנפש צמאון עז, תשוקה לוהטת לאהֹב — והיא בעצמה רקמה תמונות־אהבה למלא בהן את החלל הריק אשר כָּרתה. כריסטוף הקטן התרגש מאד. היו כאן מלים, תנועות, פסוקי־זמרה, שהביאו אותו לידי מבוכה. הוא לא הֵעֵז להרים עיניו, היא לא ידע, אם טובים המה או רעים, פניו אדמו וחָורו חליפות. לפרקים התפרצו אגלי־זעה על מצחו, ורועד היה מיראה, פן ירגישו שכניו במבוכתו. כשהגיעה שעתן של הקַטַסטרופות, המחֻיָּבות לחול על ראש הנאהבים והנעימים במערכה הרביעית, כדי לתת מקום לטֶנוֹר ולפרִימַדונה להרים את קולם בשַׁועה בכל יכלתם, — אז חשב הילד להחנק; גרונו כאב לו, כאלו הצטנן; הוא לָפַת את צוארו בזרועותיו, כי לא יכול לבלוע רֻקו; הוא היה כנאד של דמעות; ידיו ורגליו קפאו בקרח. לאשרו, גם סבא התפעל לא פחות ממנו. הוא התענג על החזיון בתמימות של ילד. במקומות הדרמטיים ביותר הוא השתעל בשויון־רוח מעֻשה, כדי להסתיר מבוכתו, אבל כריכטוף הרגיש בו, והיה שמח בדבר. חם היה לו מאד, הלֵאות תקפה אותו, הספסל הקשה הכאיב לו, ובכל־זאת אך מחשבה אחת היתה במוחו: „האם עוד נשאר הרבה? הלואי שלא יִגָּמֵר עוד!".

ופתאם — הסַל, תם ונשלם, והוא לא ידע מדוע. המסך הורד — כל האנשים קמו ממקומותיהם — שָׁבַת הקסם.

הם שבו הביתה בלילה, שני הילדים גם יחד, הזקן והקטן. מה נהדר היה הלילה — מה שָׁלֵו אור הירח! הם החרישו שניהם, והיו מעכלים את זכרונותיהם. לאחרונה, אמר הזקן:

— הנך שבע־רצון, קטן?

כריסטוף לא יכול להשיב דבר; הוא עוד נבוך משפעת רגשותיו ולא חפץ לדַבּר, כי ירא להשבית את הקסם; מְכרה היה להבליג על רוחו, בשביל לאמר בלחש, מתוך אנחה גדולה:

– האח! כן...

הזקן חִיך, כעבֹר זמן מה, חזר ואמר:

– הרואה אתה, מה נפלאה אמנותו של המנגן? ליצֹר ברואים כאלה, החזיונות הנפלאים הללו – היש בעולם דבר יותר נשגב ומפֹאר? הלא זהו – להיות אלהים עלי־אדמות.

הקטן השתומם לשמע אזניו. איך זה? את כל זה יצר בשר־ודם, אדם? והוא לא כן חשב... לו נדמה כמעט, שכל זה נברא מאליו, כי זאת היתה יצירת הטבע... אדם, מנגן – כאשר יהיה גם הוא באחד הימים! האח! להיות כזה אך יום אחד – יום אחד בלבד! ואחרי־כן – יהי אשר יהיה! נכון הוא גם למות, אם כך צריך... והוא שואל:

– מי זה, סבא, מי האיש אשר עשה את אלה?

סבא ספר לו על אודות פרַנץ־מריה הַסלֶר, אמן אשכנזי צעיר, המתגורר בברלין, שהיה מכָּרו לפנים. כריסטוף שמע הכל באזן קשבת. ופתאם אמר:

– ואתה, זקני?

הזקן התחלחל.

– מה זה? – חזר ושאל.

– האם גם אתה יצרת כדברים האלה, גם אתה?

– בודאי – ענה הזקן בקול נרגז.

הוא החריש; וּכאשר עברו פסיעות אחדות, נאנח אנחה מרה. זה היה פצע שותת בנפשו. כל ימיו היה שואף לכתֹב בשביל התיאטרון, אך רוח־השירה היתה בוגדת בו כפעם בפעם. אמנם, בין כתביו נמצאו שנים שלשה אקטים אשר חִבר בעצמו; אך הוא עצמו מִעט כל־כך להאמין בעֶרכם האמנותי, עד שמעולם לא הֵעֵז להגישם לחַוַת־דעתם של מכריו.

הם לא דברו עוד דבר עד שובם הביתה. שנת שניהם נדדה

כל הלילה. הזקן היה מלא צער; הוא לקח את הביבליה לבקש בה תנחומים לנפשו.

כריסטוף, בשכבו במטתו, העביר לנגד עיניו את מאורעות הנשף; הוא נזכר בכל הפרטים; גם העלמה היתפה הופיעה לפניו, ובשעה שהחל להתנמנם צלצל פסוק מוסיקאי אחד בבהירות יתרה, כאלו נגנה והמקהלה אותו לפניו. הוא רעד ויקם מעל הכר, וכלו שכור־זמרה; הוא חשב: יבוא יום, וגם אני אכתב כמוהם, אנכי. הו! היעלה הדבר בידי?

מן היום ההוא משלה בלבו אך שאיפה אחת: לשוב אל התיאטרון; והוא נגש אל למודיו בהתלהבות יתרה, אחרי שהבטיחו לו את התיאטרון בשכר בעד עמלו. כל מעיניו שם בו: חצי השבוע היה מהרהר במחזה שעבר; ובמחציתו השניה חשב על המחזה העתיד לבוא. הוא היה נפחד ונרעש, פן יחלה לעת הצגת המשחק; ומתוך יראתו זו היה בא להרגיש בקרבו כמני מחלות שונות. בבוא יום המועד לא היה אוכל ארחת־הצהרים, נודד היה ממקום למקום, כנשמה בכף־הקלע; מאות פעמים היה מביט על השעון, נדמה לו שהשמש עמד, והערב לא יבוא עד עולם, סוף סוף לא יכל עוד להתאפק, והיה הולך מביתו כשעה לפני פתיחת הקפה, מיראה שמא לא ימצא מקום, ומכיון שהוא בא ראשון והאולם עוד היה ריק, התחילה דאגה תוססת בקרבו. סבא ספר לו, כי פעמים אחדות, כשבאו אל החזיון מתי־מעט, בחר המשחקים לבלתי צאת על הבימה ולהחזיר לבאים את דמי המקומות. הוא מנה את מספר הבאים; וחושב היה: „עשרים ושלשה, עשרים וארבעה, עשרים וחמשה, הה, זה מעט, עד עולם לא יהיה מספרם מספיק”. ובראותו, כי על המעקה או אל הפרטר בא אדם חשוב, אז רוַח לו: באמר אל לבו „הם לא יעזו לשלח ריקם אדם כזה”, אך בטוח לגמרי איננו עדין ורק אחרי שהמנגנים ישבו על מקומותיהם – אז תרגע רוחו. אך עד הרגע האחרון ירא היה, שמא בהעלות המסך יודיעו, כי המחזה נחלף באחר, כאשר קרה באחד הנשפים. הוא הביט בעיניו הקטנות, עיני איה, על עמודו של הבס, בשביל לראות, אם כתוב על המחברת שמו של החזיון, אשר הוא

מחכה לו, ואחרי ראותו - חזר בעוד רגע והציץ שנית. בכדי להוכח, כי לא טעה... המנצח במקהלה עוד לא בא. אין זאת כי אם חולה הוא... מאחרי המסך התרוצצו הנה והנה, נשמע שאון קולות ופסיעות מהירות. האם קרה כאן מקרה, איזה אסון לפתע פתאם... אך הנה שב ונדם הכל: המנצח יושב על מקומו, הכל, כנראה, מוכן ומזומן... ואינם מתחילים! מה זה קרא פה? דמו רותח מקֹצר־רוח. לאחרונה – צלצל הפעמון. לבו הלם בחזקה. האורקֶסטרון החל לנגן את הפתיחה... ובמשך שעות אחדות שחה כריסטוף בים של אֹשר. אשר אך רעיון אחד הרעילו קצת: כי במהרה יבוא לו הקץ...

כעבֹר זמן מה, והנה מאורע חדש, שהתחולל בעולם־הזמרה, הרעיש עוד יותר את לב כריסטוף. מחכים היו לְבוא פרַנץ מרידר הסַלֶר, המחבר של האופֵּירה הראשונה, שעשתה עליו רשם כֹּה כביר. אמרו, שהוא בעצמו ינצח בקונצֶרט של יצירותיו. העיר היתה במרקחה. על־אודות האמן הצעיר הרבו אז להתוַכּח באשכנז; וכל שיחתם והגיונם של בני־העיר במשך שני שבועות לא היו אלא בו. וההתרגשות גדלה עוד יותר כאשר בא העירה. ידידיו של מלכיור ושל יַ'ן מיכאל הזקן היו יוצאים ובאים כל היום, שואלים לחדשות ומביאים מצדם פרטים מפליאים על אוֹדות הרגָליו של האמן ודרכיו המּוזרות.

הילד הקשיב לדבריהם בשימת־לב מְפלאה. הרעיון, שהאדם הגדול נמצא פה בעירו, שהוא דורך על אותן אבני המרצפת אשר עליהן ידרֹך גם הוא, כריסטוף, הביא אותו לידי התפעלות אִלֶּמת. מן העת ההיא אך תקוה אחת מִלאה את חייו – לראות את פניו.

הַסלֶר הואיל לשבת בארמון, כי הדֻּכּס הגדול הציע לפניו להתארח אצלו. הוא לא יצא כמעט מפֶּתח־ביתו החוצה. בלתי אם אל התיאטרון לפקח על הרֶפֶּטיציוֹת, אך שמה לא הרשו לכריסטוף לבוא. ומתוך שהיה עצל גדול, היה יוצא ובא תמיד במרכבתו של הדֻּכּס, ובכן, כמעט שלא מצא כריסטוף שעת־כשר לראות פניו; אך פעם אחת עלתה בידו לראות את אדרת־השֵּׂער שלו, בתוך מרכבתו, בעברו על פניו, לאחרי שחכה לו ברחוב שעות רבות וחִלק באגרופו מהלומות סביביו, מימינו, משמאלו, לפניו ולאחריו. בשביל לכבֹּש לו מקום בשורה הראשונה של הסקרנים ולהחזיק שם מעמד. אך הוא מצא נחומים לנפשו בזה, שהיה עומד בבֹּקר בבֹּקר עד הצהרים לפני הארמון ומציץ לתוך אותם החלונות, שהֻגד לו, כי הם חלונות חדרו

של האמן, על־פי רב לא עלתה בידו לראות אלא את התריסים בלבד; כי הַסַּלֶּר היה קם משנתו בשעה מְאֻחרת, וכמעט כל הבֹּקר נשארו התריסים מוּגָפים. משום־כך היו אומרים האנשים יודעי־דבר, כי הַסַּלֶּר לא יוכל נשֹא את אור־היום, וכי הוא חי רק חיי־לילה...

סוף סוף זכה כריסטוף לראות את פני גבורו. יום הקונצֶרט בא. כל העיר נתאספה שם. הדֻּכס הגדול ובני היכלו ישבו בלוז׳ה הגדולה, המְעֻטרת מלמעלה בנֵזר, אשר שני כרובים מְפֻטמים תומכים אותו בין ברכיהם. התיאטרון לבש מראה חגיגי. הבימה היתה מְקֻשטת בענפי־אלון ובפרחי־הדס. כל המנגנים, שהיה להם ערך פחות או יותר, נטלו לעצמם את הכבוד להשתתף באורקֶסטרון. מלכיור ישב על דוכָנו, ויַן מיכאל היה המנצח על המשוררים.

כאשר הופיע הַסַּלֶּר, עלו מיד קריאות צהלה מכל עברים, והנשים קמו ממקומותיהן בשביל לראותו היטב. כריסטוף בלע אותו בעיניו. פניו של הַסַּלֶּר היו צעירים ועֲגֻמים, אך כבר מתבַּטבטים קצת ומפיקים עֲיפות; רקותיו היו מְחֻסרות שער, וקרחה מְקֻדמת עלתה בגלגלתו בין שערותיו הצהֻבות והמסֹרקות. מבט עיניו, עיני־תכלת, היה תועה ומשֻׁטט. שפמו היה צהֹב ודק, ושפתיו מלאים אֶרֶשת, ורק לפעמים רחוקות עמדו בלי תנועה — כי לרגעים היו מתעַותות ומתפַּתלות באלפי העויות, שאין העין תופסת אותן. קומתו היתה גבוהה, אך עמידתו לא היתה יפה, לא מפני בַישנות, אלא מטום עיפות ושעמום. הוא היה מנצח בעדינות גנדרָנית, וכל גופו המְגֻשם התפתל והתנודד בהַתאם למוסיקה שלו, ותנועות ידיו היו משתנות חליפות — רגע היו מלַטפות ורכות, ורגע נעשו דוקרות ועוקצות. נכר היה, שעצביו נרגזים עד מאד; והמוסיקה שלו החזירה את רוחו כראי נאמן. התרגשות זו וקפיצות מעמדי־רוחו גברו על האפַּתיה הרגילה של האורכֶּסטרון ויעירוהו ויעוררוהו. כריסטוף שאף רוח בכבדות; למרות כל יראתו למשך עליו את שימת־לבם של הנאספים, לא יכל להשאר על מקומו בלי־נוע; הוא התנודד הֵנה והֵנה; היה קם ממקומו לרגעים, תחת השפעת הזמרה היה גופו מתפתל ומתכַּוֵּן בכח לפתע־פתאם, וידיו ורגליו התנודדו גם הן בלי הפוגה, על אפם

ועל חמתם של שכניו, שהיו משתַּמטים ומתרחקים בזהירות מתנועותיו בכל אשר יכלו. אמנם, כל הקהל היה מלא התפעלות, אלא שפרסום המחבר פעל עליו יותר מאשר פעלו היצירות עצמן. לאחרונה פרצה סערה של מחיאות־כפַּים וקריאות התפעלות; מן האורכסטרון עלו תקיעות חצוצרות, כמנהג אשכנז, וקולן נלוה אל תרועות הנצחון, ויברכו יחדו את פני המנצח. כריסטוף רעד מרגש־גאון, כאלו כל היקר הזה נועד לו. הוא התענג בראותו את פני הַסֶּלֶר והנם מוארים בקורת־רוח ילדותית. הנשים זרקו פרחים, האנשים נופפו מגבעותיהם; וכל הקהל התפרץ בשטף אל הבימה. כל אחד ואחד חפץ לחבק ידו של האמן, לעיני כריסטוף אחזה אשה אחת מקהל מעריציו בידו ותשק לה; ועוד אחרת חטפה את המטפַּחת, אשר עזב הַסֶּלֶר על עמודו. גם הוא הפץ לגשת אל הבימה, אף שלא ידע למה; כי אלו היה נמצא ברגע זה אצל הַסֶּלֶר, ודאי היה בורח־לו על נפשו מהתרגשות ומפחד. ובכל־זאת נגח בראשו, כאַיִל, את השמלות ואת הרגלים, אשר חצצו בינו ובין הַסֶּלֶר. אך הוא היה קטן, יותר מדי קטן, ולא עלתה בידו להגיע למחוז־חפצו.

לאשרו, נגש אליו סבא, בצאתם מן הקונצֶרט ויוליך אותו אל המקום, אשר שָׁם ערכו סֶרֶנַדה לכבודו של הַסֶּלֶר. היה לילה; הדליקו לפידים. כל מנגני־המקהלה היו כאן; משוחחים היו אך על־אודות היצירות הנפלאות אשר שמעו זה עתה. הם באו עד לפני הארמון ויתיצבו בלָט מתחת לחלונות חדרו של האמן. כל ההכנות נעשו חרש, בהשאי, אף שגלוי וידוע היה לכל הקהל, וגם להַסֶּלֶר בתוכם, את אשר אמרו לעשות. אז, בדממת־הליל הנהדרה, החלו לנגן קטעים ידועים ומפֻרסמים מיצירותיו של הַסֶּלֶר. הוא הופיע לפני החלון יחד עם הדֻּכּס; הקהל קדם אותם בקול תרועה. הם ברכו שניהם את העם בשלום, משָׁרת בא ויזמין את המנגנים בשם הדֻּכּס אל ההיכל פנימה: המה עברו באולמים שונים, שעל קירותיהם היו משוחות תמונות אנשים עֻרמים חבושי קסדאות; צבע אדמדם היה להם, וכֻלם אומרים גאות ועֹז־נפש. השמים שעל ראשם היו מְכֻסים בעננים כבדים, הדומים לספוגים. היו גם אנשים ונשים חטובי־שיש, לבושי־מגן וצנה. —

הם צעדו על מרבדים רכים, שהבליעו את קול פסיעותיהם, ויבואו אל תוך אולם שהיה מלא אור כמו בצהרים, ובו שלחנות ערוכים ועמוסים משקים וכל מיני מעדנים.

הַכְּנֵס הגדול היה שם, אך כריסטוף לא ראהו, כי רק בהַסֶּלֶר היו עיניו תלויות. הַסֶּלֶר יצא לפני המנגנים ויביע להם את תודתו. הוא בקש לו מלים, נבוך ויסתַּבך בתוך מאמר אחד, ויחָלֵץ מן המֵצר על ידי הלצה בדחנית, שעוררה את צחוקם של הנאספים. ישבו לאכל. מתוך הבאים הבדיל לו הַסֶּלֶר ארבעה והמשה מנגנים ויושיבם אתו לבד, וגם לסבא יחד מקום אצלו, ויאמר לו דברי-שבח אחדים; הוא נזכר, כי יַ֫ן מיכאל היה אחד הראשונים, שהחלו לנגן את יצירותיו; הוא ספר, כי הרבה פעמים שמע מפי אחד טידידיו, שהיה לפנים בין תלמידיו של סבא, את פרשת מפעליו החשובים.

הזקן השתפך בהודאות; הוא הפליג כל-כך בשבחו של הַסֶּלֶר עד שגם הקטן, למרות כל הערָצתו, שהעריץ את הַסֶּלֶר, נכלם מדבריו. אך הסלר, כנראה, מצא את תהלותיו טבעיות ונעימות. לאחרונה, אחרי שנסתבך סבא בנאומו, כדרכו תמיד, אחז בידו של כריסטוף ויציגהו לפני הסלר. הסלר חִיֵּך לכריסטוף וילטף את ראשו כלאחר-יד; אבל כשנודע לו, כי נפש הקטן דבקה במנגינותיו, כי שנתו נדדה זה כמה לילות, בצפּיָתו לראות את פניו, — לקה אותו בין זרועותיו וישאלהו בחבה שאלות שונות. כריסטוף אָדַם מרב ענג, נאלם מהמון הרגשותיו, ולא הֵעֵז להביט בו. אז אחז הסלר בסַנטרו ויאלצהו להרים ראש. כריסטוף הרהיב לבו ויבט — והנה עיני הסלר טובות וצוחקות; אז נתן קולו בצחוק גם הוא. הוא הרגיש עצמו פתאם מאֻשר, מאֻשר לבלי-חֹק בין זרועותיו של האדם הגדול היקר לו, עד שהתפרץ בבכי. אהבה תמימה זו נגעה עד לבו של הסלר; הוא התרגש עוד יותר ויחבק את הילד, וידבר על לבו ברֹך של אֵם. יחד עם זה אמר גם דברי-בדיחות וידַגדג אותו, בשביל לעורר את צחוקו; וכריסטוף לא יכל להתאפק מצחוק בתוך דמעותיו. עד-מהרה התרגל לגמרי, ויען להסלר בלי כל מבוכה, וגם החל לספר לו את שאיפותיו הקטנות, כאלו הוא והסלר ידידים היו מכבר; הוא ספר לו, כי נפשו נכספה

להיות מוסיקאי כהסלר, ליצור דברים יפים כהסלר, להיות לאדם גדול. הוא, שהיה תמיד בַּיְשן, דִבר הפעם בבטחון גמור, הוא לא ידע את אשר הוא מוציא מפיו – הוא נמצא במצב של התפעלות. הסלר צחק לפטפוטו, ויאמר לו:

– כאשר תגדל והיית לאיש, והיית למנגן חרוץ – אז תבוא לראותני בברלין, שם אמצא לך מקום, אשר ייטב לך.

כריסטוף לא יכל להשיב דבר מרֹב חדוה. אז התגרה בו הסלר:

– אינך רוצה?

כריסטוף הניע ראשו חמש־שש תנועות נמרצות, לאמר: רוצה רוצה אני!

– ובכן, נגמר הדבר בינינו?

כריסטוף הוסיף לנענע בראשו.

– חבקני־נא לכל הפחות.

כריסטוף לָפת בזרועותיו את צוארו של הסלר וילחץ אותו בכל כֹחו.

– הנה, שד קטן, אתה מלחלח אותי! הרף! הלא תגרֹף את חָטמך!

הסלר צחק ויקנח בעצמו במטפחתו את חטמו של הילד, שהיה נכלם ומאֻשר. הוא הוריד אותו לארץ, אחז בידו ויעמידהו לפני השלחן, וימלא את כיסי בגדו ממתַקים ומגדנות. אחרי־כן עזב אותו לנפשו ויאמר לו:

– להתראות! זכֹר ואל תשכח את אשר הבטחת לי.

כריסטוף שחה בים של אֹשר. יתר הקהל לא היה כלל במציאות בשבילו. הוא לא זכר עתה מאומה מכל המון המאורעות של אותו הערב. עינו חזרה באהבה רבה אחרי כל השנויים והתנועות, שהתחוללו בכל רגע בפניו של הסלר; אך דבור אחד שלו צרם את אזנו. הסלר אחז הכוס בידו, וישא נאומו, ופניו נַעוו פתאם. הוא אמר:

– השמחה של ימים כאלה אינה צריכה להסיח דעתנו מאויבי־נפשנו. לעולם אל ישכח האדם את אויביו. אמנם, ידם קצרה לרמֹס אותנו ולהשפילנו עד עפר, וגם לא בנו הדבר תלוי – לרמֹס אותם.

לפיכך מֵרים אני כוס זו בכוָנה לאותם האנשים; אשר לחייהם לא נשתה.

כל הקהל מחא כף ויצחק לברכה שאינה מצויה זו. הַסַּפָּר צחק יחד עם כֻּלם ופניו הביעו שוב נחת־רוח. אך כריסטוף נבוך קצת.

אף שלא הֵעֵז לבקר את פעולות גבורו, בכל־זאת לא מצא חן בעיניו מה שהַסַּפָּר מהרהר בדברים מבֹערים כל־כך; שהרי בע״כ זה כל פנים וכל מחשבה צריכים להיות מאירים ומזהירים. אך הרֹשם היה אי־ברור וערפלי; הוא נמחה במהרה על־ידי שפעת שטוחתו, ועל ידי לגימת יין־שמפַּניה, אשר שתה מכוסו של סבא.

בחזירתו היה סבא מדבר עם עצמו בלי־הרף: התשבחות אשר פזר לו הַסַּפָּר נשאו את רוחו עָל; הוא קרא בקול, כי הַסַּפָּר הוא גאון־עולם, כמוהו יוָלדו אך אחד בדור. כריסטוף החריש ויַסתר בחֻבּו את שִׁברון אהבתו: ה ו א חבק אותו! ה ו א לקח אותו בין זרועותיו! כמה ה ו א טוב! כמה ה ו א גדול! האח, חשב בשכבו בעריסתו ובחבקו את כרו מתוך ההרגשות: מה נכספה נפשי למות, למות בעבורו!

כוכב־הנֹגה המבריק, אשר חלף על שמי העיָרה, השפיע השפעה בבירה ומהליטה על רוחו של כריסטוף. כל ימי ילדותו היה לו האיש הזה למופת חי, ואליו נשא את עיניו. אדם קטן זה בן שש השנים החליט אז, כי גם הוא יחבר דברי־מוסיקה כמוהו. האמת נִתּנה להֵאמר, כי הוא היה מחַדש דברי זמרה זה כבר, שלא מדעתו; עוד בטרם יגָלה לו שהוא מחַדש — היה כבר מחבר ויוצר.

בשביל נפש מוסיקאית הכל מלא זמר. כל אשר ירטט ויתנועע, כל אשר ירחש וירעד — גם ימי הקיץ הספוגים אור־שמש, גם הלילות שבהם תהמה הרוח, האור השוטף, נצנוץ הכוכבים, שאון סופה ושירת צפרים, זמזום הרמשים ורשרוש האילנות, קולות נעימים או שנואים, קשקוש העצים על האח, שריקת הדלת, המית הדם הנוזל בורידים בדומִית־הלילה — כל הנמצא וכל היש איננו אלא מוסיקה, אך אֹזן קשובה דרושה לאדם בשביל לקלֹט אותה ולתפסה. כל פרק־השירה הזה, כל מנגינת היצירים מצאה לה הד בלבו של כריסטוף, כל אשר תראה עינו, כל אשר ירגיש לבו — הכל נהפך בקרבו למוסיקה, הוא היה כנחיל של דבורים רוחש ומזמזם. אבל איש לא הרגיש בזה. וגם הוא לא שם לבו לדָבר.

הוא היה שר שירים בלי־הרף, כדרך הילדים. בכל שעה ושעה ביום, על כל מעשה שהיה עושה — בין שהיה מטַיל ברחוב ורוקד על רגל אחת, או שהיה מתגולל על הרצפה בחדַר זקנו, מסתיר ראשו בין ידיו ומעַין בכפַר־תמונות, או שישב לו על ספסלו בפִנה אפלה בחדר־הבשול, חולם והוזה בערֹב היום, וכל מחשבה אין בלבו — תמיד תשָמע הֶמית חצוצרתו הקטנה: פֶה בָלום, לחַיים נפוחות, כשהוא תוקע בשפתיו. ככה היה נמשך הדבר שעות רצופות ונפשו

לא ידעה שבעה; אמו לא שמה עליו לב מתחלה; אך יש שהיה עליה לטרח, ואז תגער בו פתאם בנזיפה.

אך יש שנפשו תבהל במצב זה של נמנום והזיה, ואז ירגיש צרך להתנועע ולעורר שאון. אז יבדה מלבו נגינות ושר אותן בקול רם. בשביל כל מקרה ומקרה בחייו המציא לו נגינה מיחדת. היתה לו נגינה קבועה לאותה השעה, שהיה משכשך גופו בכפל המים בבן־אוז קטן. עוד אחרת היה שר בעלותו על הספסל לפני הפסנתר, לפני כלי־הזמרה, שנוא־נפשו; ושירה מיחדת נועדה לשעת רדתו ממנו (נגון זה היה עליו ונהדר הרבה יותר מן הראשון). שירה היתה לו לאותה השעה, שהגישה אמו את המרק אל השלחן; הוא הלך אז לפניה בתקע־שופר. מנגן היה לעצמו מרשים של נצחון, בשעה שהיה הולך מחדר־האכל לחדר־משכבו. לפעמים היה עורך במקרים כאלה תהלוכות בסך – בלוית אחיו הקטנים: שלשתם צעדו בכבד־ראש, זה אחר זה, וכל אחד היה לו מרש מיחד. אך כריסטוף השאיר לעצמו את היפה מכלם, כי כך שורת־הדין נותנת. כל אחת מן המנגינות מקדשת היתה דוקא למקרה מיחד, ומעולם לא נתחלף לכריסטוף בין נגון לנגון; אחר תחתיו ודאי שהיה טועה; אך אזנו הבחינה אף את חצאי־הצלילים היותר דקים בדיוק נפלא.

פעם אחת היה מתרוצץ בחדר, בבית זקנו, כשהוא מכה בעקביו לפי הטקט, כרסו לפניו וראשו מטה לאחריו, והוא סובב סובב עד שראשו הלך סחרחר, ומזמר לו אחת מיצירותיו. סבא, אשר עשה זקנו באותה שעה, הפסיק בתגלחתו, ויפן אליו בפרצוף משוח קצף בבורית, ויאמר:

– מה זה אתה שר, פוחז?

כריסטוף ענה, כי אין הוא יודע בעצמו.

– החל מחדש, אמר ז'ן מיכאל.

כריסטוף נסה לחזור על נגונו, אך בשום אפן לא יכל למצא אותו. הוא התגאה בשימת־לבו של זקנו, ויאמר להפליאו, בהשמיעו לאזניו את קולו הערב, וישר לו על פי דרכו קטע מאופירה. אך לא זאת שאל ממנו סבא. ז'ן מיכאל החריש, וכנראה הסיח דעתו ממנו. אבל

את דלת חדרו פתח למחצה, כל עת שהילד השתעשע לבדו בחדר הסמוך.

עברו ימים אחדים, וכריסטוף התכונן לשחק קומידיה מוסיקאית, אשר חִבר מן הקטעים, שנשתמרו בזכרונו מבקוריו בתיאטרון. בתור קהל שִמשה לו קבוצה של כסאות, אשר הציג לו מסביב כחצי־גֹרן עֻגלה. הוא שר בכֹבד־ראש מרְבּה איזה מֶינוּאֶט, והיה מכרכר ורוקד ומַהוה קִדּוֹת לנֹכח תמונתו של בֶטהובן התלויה מעל השלחן, כי כן ראה אחרים עושים. ובהִפנותו שכמו לצֹרך הרקוד — ראה בעד הדלת הפתוחה למחצה את ראש זקנו, שהיה מסתכל בו. הוא חשב, שהזקן ילעג לו, ויְכַלם, ויַפסק את משֹחקו כרגע, וירץ אל החלון ויסמֹך פניו אל הזכוכית, כאִלו הוא משקיף על דבר מעַנין מאד. אך הזקן נגש אליו ויחבקהו בלי אֹמר ודברים; אז ראה כריסטוף, כי סבא שבע־רצון ממנו. רגש האהבה העצמית של הקטן עוררהו להתחקות על שרשי המאורע הזה: הוא היה נבוך למדי בכדי להרגיש, שהוקירו את ערכו, אלא שלא ידע אל־נכון, על מה התפלא בו סבא ביותר: על כשרונותיו של משַחק דרמַטי, או של מנגן, או של משורר, או של מחולל? לבו נטה לחשב, כי הכשרונות הנקובים באחרונה הם הם שעוררו התפעלותו של סבא; כי גם הוא בעצמו יַחס להם ערך.

עבר שבוע ימים, והוא כבר שכח את כל המאורע. והנה הודיע אותו סבא ברמזים של סודות ורזים, כי יש לו להראותו דבר־מה. הוא פתח את הארגז, הוציא משם חוברת מוסיקאית וישם אותה על העמוד לפני הפסנתר, ויצו על הילד לנגן אותה. כריסטוף, אשר חשק מאד לדעת פשר דבר, קרא לאט לאט את התוים. החוברת היתה כתובה בכתב־ידו המגֻשם של סבא, אשר כנראה לא חס הפעם על עמלו; ראשי התבות היו מעֻטרים בתגים וזֵרים. כעבֹר רגע שאל סבא, אשר ישב על־יד כריסטוף והיה מעַלעל לו את הדַפים — של מי המוסיקה הזאת? כריסטוף היה יותר מדי שקוע בזמרה, שידע להבחין, מה הוא מנגן, ויען, כי איננו יודע.

—פקח אֹזן! האֻמנם לא תכיר?

כן, נדמה לו שהוא מכיר את הנגינה, אבל אין הוא יודע איפה שמע אותה... סבא צחק: „חפש...“

כריסטוף הניע ראשו:

– אינני יודע.

האמת נִתנה להאָמר, כי במוחו הבריק רעיון; נדמה לו, שהנגונים הללו הם... אך לא, הוא לא הֵעֵז... הוא לא חפץ להכירם...

– סבא, אינני יודע.

לְחָייו אדמו.

– הו, שוטה קטן. הטרם תראה שהנגונים שלך הם?

הוא היה כבר בטוח בזה. אך בשמעו את הדברים יוצאים מפי אחר, הלם לבו.

– הה, סבא...

הזקן בֵּאר לו את פרשת החוברת כשפניו מזהירים.

– הנה: „אַרְיָה". את זו שַׁרתָּ ביום השני, כשהיית משתטח על הרצפה. – „מַרש". אותו בקשתי ממך לשיר לפני בשבוע שעבר, ואתה נלאית למצאו. „מינוּאֶט" – אותו רַקדת לפני כסאי. הבט!...

על מעטפת החוברת כתוב היה באותיות גוטיות נהדרות למראה:

„שעשועי הילדות – אריות, מינוּאֶטים, וַלסים, מַרשים – קֹבֶץ ראשון מיצירותיו של יַ'ן כריסטוף קְרַפט".

כריסטוף השתומם, בראותו את שמו – את הכתֹבת היפה, את החוברת העבה – והיא יצירתו! הוא הוסיף לגמגם:

– האח, סבא, סבא.

הזקן אמצָהו אל לבו, כריסטוף צנח על ברכיו ויַסתר ראשו בתוֹ‍ֹהו של יַ'ן מיכאל, פניו אדמו מגיל ונחת־רוח. הזקן, שהיה מאֻשר עוד יותר ממנו, התאמץ לדַבּר בשויון־רוח – כי הרגיש, שלבבו הולם ונרעש:

– כן, כמובן, אני הוספתי את האקוֹמפַּנימֶנט, את ההַרמוניות לפי רוח השירה, ועוד (הוא השתעל קצת) הוספתי „טְרִיוֹ" אל המינוּאֶט, מפני... מפני שכך נוהגים... ומלבד זה... סוף סוף, חושב אני, כי זה לא יזיק...

הוא נגן אותו. כריסטוף התגאה בראותו, כי נעשה שֻׁתּף לזקנו ביצירתו.

– אבל אם כן, סבא, צריך ששמך יקרא עליו.

– לא, אין הדבר כדאי. אין צורך שאנשים זולתך ידעו את הדבר. אך (וכאן רעד קולו) אך כאשר יעברו הימים, ואני לא אהיה עוד בין החיים, אז יעלה זה על לבך את זכר זקנך – האין זאת? הן אתה לא תשכחני?

הזקן המסכן לא גלה לפניו את הכל. הוא לא יכול לכבש את יצרו להמנע מן העונג, התמים למדי, – להכניס לתוך יצירת נכדו אחת ממנגינותיו העלובות, כי מרגיש היה, שיצירת נכדו תאריך ימים אחריו; אך שאיפתו להשתתף, בתהלתו המדמה של נכדו, היתה צנועה ולבבית למדי, כי הוא הסתפק בזה, שהכניס שמה בהעלמת שמו קטע מרעיונו – לבל יכחד כליל מעל־פני האדמה ולמען השאר שריד לנפשו...

כריסטוף היה נרגש מאד ויכס את פניו בנשיקות. הזקן, שהיה הולך ומתרגש ולבו התרפך מאד, לטף את שערו:

– הלא תזכרני, האין זאת? ימים רבים יעברו – והיית למוסיקאי מצין, לאמן גדול, לתהלה ולתפארת למשפחתך, לאמנותך, למולדתך, והיית מפרסם – הלא תזכור את זקנך הישיש, אשר גלה ראשונה את כשרונך ויחזה לך גדולות ונצורות?

עיניו זלגו דמעות בשמעו את דברי עצמו. אך הוא לא חפץ, שיראו אחרים סמני חלשתו אלה. לכן עשה עצמו כמשתעל, לבש מורה זועפה וישלח את הקטן לנפשו, ואת כתב־היד להץ אל לבו כחפץ יקר.

כריסטוף שב הביתה, שָׁבוּר משמחה. אבני המרצפת רקדו סביבו. אך קבלת־הפנים, שֶׁבָּה נגשו אותו הוריו, הפיגה מעט את שכרונו. הוא מהר, כמובן, לספר להם בגאון את רֹב מפעליו במוסיקה, אך הוריו נתנו עליו בקולם. אמו לעגה לו, ומלכיור אמר, כי הזקן הוא שוטה, ומוטב שידאג לנפשו מלהוליך כחרחר את ראש הילד ולהשלותו בתקוות כאלה; ואשר לכריסטוף – מוטב שיעזֹב את כל הדברים הבטלים הללו ויֵשב אל הפסנתר וינגן תרגילים ארבע שעות רצופות; בקומפוזיציה עוד יספיק לעסֹק לאחר זמן, אם לא ימצא לו עסק עדיף טוה.

באמת, לא דאג כלל מלכיור להגן על נפש הילד, לבל תתעורר בו התפעלות מסֻכנת וגאוה מֻקדמת, כמו שאפשר היה לחשֹב על־פי דבריו הנבונים. מעשיו הוכיחו במהרה את ההֵפך. אך מפני שהוא עצמו לא אירע לו מעולם לבטא איזה רעיון במוסיקה, וגם לא הרגיש כל צֹרך בדבר, לכן היה מביט על הקומפוזיציה בצרות המבט של וירטואוז, כעל דבר טפל וקל־ערך, שאך חריצות המנגן נותנת לה ערך ומשקל. כמובן, לא התיַחס בשויון־נפש אל היקר והגדולה שנפלו בגורלם של המחַדשים הגדולים, כהסלר בשעתו; לבו רחש להם יראת־הכבוד, כמו שרכש לכל אדם שהשעה משחקת לו, אלא שרגש זה מהול היה בקורטוב של קנאה; כי נדמה לו, שכל אותות ההתפעלות ומחיאות־הכפַּים האלה כאלו נגזלו ממני. אבל הוא ידע על־פי הנסיון, כי הכבוד אשר ינחלו הוִירטואוזים הגדולים אינו נופל בכל אֹפן מכבוד המחברים, ואולי עוד עולה הוא עליהם בזהרו ובתוצאותיו הממשיות. למראית־עין היה מעריץ את כשרונם של גאוני המוסיקה; אבל היה מספר בענג אנֶיקדוטות מגֻחכות, שדרשו

לגנאי את כחותיהם השכליים ואת מדותיהם ודרכי חייהם. המנגן, לפי דעתו, עומד על המדרגה העליונה של הסֻלם האמנותי; כי ידוע, הוא – כך היה אומר – שהלשון היא האֵבר היותר נעלה שבגוף. ומה היא המחשבה מבלעדי המלה? ומה היתה המוסיקה בלי במויה?

אמנם, אם גם הנמוק האמתי של המוסר, אשר המיף לכריסטוף לא היה נקי מכל מחשבה זרה, בכל־זאת הביא מוסר זה תועלת ידועה, כי הפיג קצת את השברון, אשר נספו עליו תשבחות זקנו, אבל גם זה לא היה מספיק. כריסטוף מהר להחליט, כי זקנו חכם הרבה מאביו, ואם ישב אל הפסנתר ועשה את תרגיליו בלי כל פקפוק – הרי זה לא מפני שנכנע לפקודת אביו, אלא מפני שבשעה זו, כשאצבעותיו פסו באופן מיכַני על המנענעים, יכול היה להתמכר לחלומותיו ולהזיותיו כנפשו שבעו, כאשר אהב תמיד, ובנגנו את התרגילים הארוכים עד בלי תכלית, היה שומע קול פנימי הקורא בקרבו בגאון: „אני – קומפוזיטור, קומפוזיטור גדול".

מן היום ההוא והלאה, מכיון שחשב עצמו לקומפוזיטור, התחיל עוסק בחבור נגונים. בטרם ידע לכתוב כהֹגן היה מתאמץ לשרטט תָוים שחורים על פסות־נְיָר, שהיה תולש מספרי־החשבונות שבבית. אך בהרבה עמל עלה בידו לברר לעצמו את אשר חשב ולהעלות מחשבותיו על הכתב, עד שסוף סוף חדלו הרעיונות מלפעמו, מלבד הרעיון, שהוא רוצה לחשב דבר־מה. ובכל־זאת לא חדל לבנות מבמאים מוסיקליים בקשיות־עֹרף; ומתוך שהיה מוסיקאי מטבעו, היה חפצו מצליח בידו פחות או יותר, אלא שיצירותיו לא היו מביעות עוד כלום. אז היה מביא אותם בתרועת־נצחון אל זקנו, שהיה בוכה משמחה – לעת זקנתו נעשה בעל־בכי – והיה אומר לו, כי מצֻיָּנים הם.

בתשבחות הללו אפשר היה להשחיתו לגמרי. אך לאֻשרו הצילו השכל המבעי הבריא שלו, בעזרת השפעתו של אדם אחד, אדם אשר לא פִלל לעולם להשפיע על שום איש, ולפי דעת הבריות היה בעצמו רחוק מאד מן השכל הבריא. זה היה אחיה של לואיזה.

הוא היה איש גוץ, דל־בשר ורפה־כֹח כאחותו. וגבו שחות קצת.

אי־אפשר היה לדעת אל־נבון את שנותיו. באמת עוד לא מלאו לו ארבעים שנה, אך נראה היה כבן חמשים ויותר. פניו היו קטנים, קמוטים ואדמדמים, ועיניו — עיני־תכלת טובות ובהירות, קצת שנבלו מעט. כשהיה מסיר את כובעו, מה שאירע לפעמים רחוקות, כי בכלל היה ירא לגלות ראשו מפני הצנה — אז נראתה גלגלת קרחת, אדמונית וסגלגלה, ששמשה למקור של בדיחות ועוגה לכריסטוף ולאחיו. היא היתה למטרה לחצי לעגם תמיד, ונפשם לא ידעה שבעה; שואלים היו אותו, מה עשה בשערו? ומאימים, כי ילקו את גלגלתו בשוטים — על פי הלצותיו הגסות של מלכיור. הוא היה צוחק ראשון להלצותיהם והיה נושא בסבלנות את לעגם. הוא היה רוכל מחזיר מכפר לכפר, ועל שכמו קֻפה מלאה „כל טוב“; מחטים וצנוריות, כבריות, מטפחות, עניבות, מנעלים, קונסרבים, לוחות, ספרי־שירים, סמי־רפואה. הרבה פעמים נסו לפתותו להשתקע באיזה מקום, לקנות לו שם בית או חנות קטנה. אך הוא לא יכול להסתגל לישיבת־קבע במקום אחד: באחד הלילות היה קם ממקומו, נועל את הדלת, מניח את המפתח על כף־המנעול והולך לו לנוע עם קֻפתו. במשך הרבה חדשים היה מתעלם מן העין. אחרי־כן היה חוזר ומופיע: באחד הערבים נשמע פתאם קול חטוט בפתח. הדלת נפתחת, ובה נראה ראשו הקרח והסגלגל, אשר גלה מפני הנמוס, מבט־עיניו הטוב ובת־הצחוק הביישנית שעל פניו. טרם יכנס היה מנקה ומשפשף את נעליו בזהירות יתרה, אומר „ערב טוב לכל החבורה כלה“, אחרי־כן דורש בשלום כל אחד ואחד — החל בגדול וכלה בקטן — ויושב לו בפנה היותר צנועה שבחדר. שם היה מעלה אש במקטרתו, כופף את גבו ומחכה במנוחה, עד שיחדל מטר הבדיחות אשר ימטירו עליו.

שני הקרפטים — סבא ואבא — היו רוחשים לו רגשי־בוז. ה„נפל“ הזה היה נלעג בעיניהם; ומצבו השפל של רוכל העליב את רגש גאותם. הם היו מראים לו בגלוי את אשר הגו בלבם; אך הוא, כנראה, לא היה מרגיש בדבר, והיה מהדר פניהם ומכבדם כל־כך, עד שהיו מתפיסים על־כרחם, ביחוד הזקן, שתשומת־הלב שהקדישו לו אחרים היתה פועלת עליו תמיד. הם הסתפקו בזה, שהמטירו עליו

את בריותיהם הגבות, שהאדימו לפרקים את פניה של לואיזה. היא, שהיתה רגילה להכָנע בלי טענות וִיכוחים מפני שאֲרתה ורוממותה של משפחת הקרפטים, לא היתה מסֻפקת כלל, שהצֶדק עם אשה והֲמיה. אבל היא אהבה את אחיה בכל נפשה, וגם הוא העריץ אותה הערצה שתקנית. מכל משפחתם נשארו אך שניהם בחיים; שניהם היו נכי־רוח ונדכאים מתגרת יד החיים; החמלה שרחשו זה לזה, היסורים המשֻתפים אשר סבלו בסתר, חברו אותם בעבותות אהבה, המלאה עצב רך. בין הקרפטים החסונים, ההומים, הגסים, שעל פי מבנה גֵים החזק נועדו לכתחלה לחיות – לחיות חיים של שמחה – נמצאו שני היצירים החלשים וטובי־הלב הללו, שעמדו, אם אפשר לאמר כך, מחוץ למערכה – מחוץ לחיים או מן הצד; הם הבינו איש לרוח רעֵהו והיו חומלים זה על זה ומתאוננים זה לזה בלי אֹמר ודברים.

כריסטוף לא נמנע גם הוא להשתתף, מתוך קלות־הדעת האכזריה של הילדים, ברגשי הבוז אשר רחשו אביו וזקני לרוכל הקטן. הוא היה משתעשע בו, כהשתעשע בצעצוע מגֻחך, והיה מתקַלס בו בהלצות אויליות; אך גוטפריד דודו היה מקבל אותן בשלות־רוח יתֵרה. כריסטוף אהב אותו בכל זאת, מבלי שיברר לעצמו את הדבר. בראשונה אהב אותו כצעצוע מסור לרשותו, שאפשר לעשות בו כל מה שלבו חפץ. הוא אהב אותו גם מפני שמעולם לא בא אליהם בידים ריקניות: תמיד היה מביא איזה מיני־מתיקה, תמונה, צעצוע מבדח. חזרתו של אדם זה הביתה היתה יום־חג לילדים, כי תמיד היה מפתיע אותם באיזו תשורה חדשה; כי אף שעני היה מאד, היה מוצא בכל זה תמיד אמצעים להביא מתנה לכל ילד וילד, ומעולם לא היה שוכח את ימי הגנוסיָה של כל אחד ואחד מבני־המשפחה. הוא בא בדיוק בכל יום מועד וחג, והיה מוציא מכיסו איזו תשורה נאה, אשר בחר בטעם יפה. כל־כך התרגלו למתנותיו, עד שכבר חשבו למותר להביע לו תודה עליהן, כי נדמה להם, שכך צריך להיות על־פי טבע הדברים. וכנראה, העֹנג, אשר שבע בתתו להם את מתנותיו, היה לו שכר מספיק. אך כריסטוף, אשר שנתו נדדה לפרקים והיה

חוזר אז ומעביר לפני עיניו את מאורעות היום, חשב לפעמים כי דודו הוא איש טוב מאד; ויש שהיה לבו מתמלא אז רגשי תודה עמֻקה לאדם עלוב זה. אך מעולם לא יצאו הרגשות האלה לידי גלוי; כי ביום היה משתדל אך לשטות וללגלג בו. ואף גם היה קטן יותר מדי, שידע להוקיר כראוי את ערכו של לב טוב. בלשון הילדים טוב־לב ופתיות הם כמעט שמות נרדפים; והדוד גוטפריד היה כמופת חי לדעה זו.

פעם אחת בערב הלך מלכיור לאכל ארוחתו בעיר, וגוטפריד נשאר לבדו בדירה התחתונה, בעת שלואיזה השכיבה לישן את שני התינוקות. הוא יצא וישב לו על שפת הנהר, הרחק צעדים אחדים מן הבית. כריסטוף, שהלך בטל באותה שעה, נגרר אחריו; ובלכתו היה מתגרה בו כדרכו ומתנפל עליו, כגור־כלב טרחן, עד שקצרה רוחו וייעף; אז השתטח על העשב לרגליו. הוא שכב על כרסו ואת חטמו נעץ בדשא. כאשר שב אליו רוחו, היה מהרהר ומבקש איזו בדיחה חדשה בשביל גוטפריד; ולאחרי שנמצאה לו, הגיד אותה בקול רם ויתפתל מצחוק, בעוד פניו כבושים בקרקע. אך לא קבל כל תשובה. שתיקה זו התמיהה אותו; אז הרים ראשו ויתכונן לחזור ולאמר את ה„חכמה" שלו.

מבטו נתקל בפני גוטפריד, שהיו מוארים באחרוני־הנגהות של השמש, אשר שקעה בין ערפלי־פז. מלתו נשארה כבושה בגרונו. גוטפריד היה מחיך, כשעיניו עצומות למחצה ופיו פתוח קצת; ופניו הדוים הפיקו רצינות ותוגה, אשר בטוי אין לה. כריסטוף נשען על מרפקי־ידיו — ויסתכל בו.

אתא ערב; פני גוטפריד נטשטשו ונעלמו לאט לאט. דמיה שררה. לב כריסטוף נתמלא גם הוא אותה הכמהות המסתורית, שהשתקפה על פני גוטפריד. הוא קפא כֻלו. האדמה היתה שקועה באפל, ובשמים היתה אורה: הכוכבים נולדו. גלי־הנהר הקלים היו מטפחים על החוף, לאות תקפה את הילד... הוא לעס, שלא מדעת, גבעולי־עשב. חרגול פצח רנה בקרבתו. הוא חשב להתנמנם... פתאם, והנה מתוך האפלה קול שירה ישמע. גוטפריד פתח בשיר. הוא שר בקול חלש,

מעֻמם, כאלו מתוך לבו עלה הקול. במ־חק עשרים צעדים לא נשמע עוד הקול. אך היתה בו איזה לבָביות מעוררת; אפשר היה לאמר, שהוא מהרהר בקול רם, וכי בעד זמרה כזו אפשר לקרֹא את כל החָרות במעמקי הלב, בנבכי־צפוניו, כמו בעד שכבת מים זכים ובהירים. מעולם לא שמע כריסטוף שֶׁשירו ככה; ומעודו לא שמע שירה כזאת. אִטית היתה, פשוטה וילדותית; מתהלכת היתה בכבֵדות, בקצת מונוטוניות, מבלי שתחיש צעדיה אף לרגע; יש ששתיקה ממֻשכה היתה מפסיקה אותה – אך הנה היא שמה שוב לדרך פעמיה, מבלי שתחפז להגיע למחוז־חפצה – ופתאם תדֹם ותעָלם בדְמית הליל. בבהירותה הזכה היתה כמוסה קדרות־דאגה; ותחת מעטה השלוה נרדמה תוגת־נצח – געגועי דור דור... כריסטוף כבש נשימתו, לא הֵעֵז לזוז ממקומו, וכאלו קפא משפעת רגשותיו... אחרי שנדַמה השירה, נגש כריסטוף אל גוטפריד, ובקול נחנק אמר כשואל:

– דודי!

גוטפריד לא ענה דבר.

– דודי! – שנה הילד בשימו את ידיו ואת סנטרו על ברכי גוטפריד.

קולו הנרגש של גוטפריד ענה לו בחִבּה:

– ילדי!

– מה זה, דודי, אמֹר? מה זה שַׁרתָּ היום?

– אינני יודע.

– אמֹר מה זה...

– אינני יודע, זה שיר.

– השיר הוא שלך?

– לא, איננו שלי. מה זה עולה על לבך! זה שיר קדמון.

– מי חבר אותו?

– לא נודע.

– מתי?

– לא נודע.

– בילדותך?

– עוד קדם שיצאתי לאויר העולם, עוד לפני הולד אבי, ואבי־אבי, וַאֲבִי זקני, כבר היה לעולמים. הוא קַים מקדמת דְנָא.

– מה מוזר הדבר! איש לא ספר לי על־אודותיו עד הֵנה.

הוא הרהר רגע אחד, ויאמר:

– דודי, התדע עוד שירים אחרים?

– כן.

– שירה נא לי שירה אחרת, התֹאבה?

– למה לך שירה אחרת? גם בשיר אחד די לנו. האדם שר בשעה שהוא מרגיש צֹרך לשיר, בשעה שהוא מֻכרח לשיר... לא טוב לאדם לשיר לשם תענוג בלבד.

– אבל בכל־זאת, כשמחברים מנגינות־מוסיקה?

– זו איננה מוסיקה.

הקטן שקע בהרהורים. דברי דודו לא היו מובנים לו כל־צרכם. ובכל־זאת לא בקש ממנו בֵאור: באמת – זאת לא היתה מוסיקה כאותה מוסיקה של אחרים. הוא הוסיף לשאול:

– דודי, האם אתה חברת?

– מה חברתי?

– זמירות!

– זמירות? איך אוכל לחבר זמירות? דברים כאלו אי־אפשר לחבר.

כריסטוף עמד על דעתו ויוסף לשאול בהגיונו הרגיל:

– אבל, דודי, הלא בזמן מן הזמנים נתחבר שיר זה?

גוטפריד הניע ראשו בעקשנות.

– לא, הוא היה קַים מאז מעולם.

אך הילד לא הִרפה ממנו.

– אבל, דודי, האם אי־אפשר לחבר שירים אחרים, שירים חדשים?

– למה לך לחבר? הלא יש כבר בשביל כל רגע בחיים. יש שירים, אשר תשיר בשעה שהנך עָצב ובשעה שהנך מלא שמחה. כהמה וכהמה תמצא לך בשעה שעיפת בדרכך ועל לבך עלה זכר בית־מולדתך הרחוק, ובשעה שהנך מרגיש בוז לעצמך, כי לחוטא נקלה היית, לתולעת זוחלת על העפר. ויש שירים, שנועדו לאותם הרגעים,

שבהם נפשך נכספה לבכות, מפני שבני־האדם הֵרֵעו לך; ועוד אחרים תמצא לך, בשעה שלבך ירנן בגיל, מפני שהאויר יפה, ועיניך רואות את שמי־אלהים הטובים עליך, המחַיכים לך בחבה... יש שירים בשביל כל מקרה ומקרה... לאיזה צֹרך אחבר עוד חדשים!

— בכדי להיות לאדם גדול — ענה הקטן, אשר זכר היטב את לֶקח זקנו ואת חלומותיו התמימים.

גוטפריד צחק בחבה. כריסטוף, שהתרגז קצת, הוסיף לשאל:

— מה זה תשחק עלי?

גוטפריד ענה:

— אה, אני אינני כלום.

ובלטפו את ראש הילד בחבה:

— ובכן, רצונך להיות לאדם גדול?

— כן, ענה כריסטוף בגאון. הוא דִמה להפליא בזה את גוטפריד ולהביאו לידי התפעלות.

אבל גוטפריד השיב לו:

— לאיזה צֹרך?

שאלה זו הפתיעה את כריסטוף. אחרי הרהור קל ענה:

— בכדי לחבר שירים.

אז זזר גוטפריד ויצחק, באמרו:

— לחבר שירים חפץ אתה, למען תהיה אדם גדול; ולאדם גדול חפץ אתה להיות, למען חבר שירים. דומה הנך לכלב הרודף אחר זנבו. — דבריו העליבו מאד את כריסטוף. בשעה אחרת ודאי שלא היה סובל, כי דודו, אשר היה תמיד למטרה לחִצי לעגו, ילגלג עתה עליו. ומלבד זה, מעולם לא פִּלל, כי דודו זה יש בו די־תבונה בשביל לנצח אותו בסברה. הוא בקש תשובה, חפץ היה לענות לו עזות — ולא מצא מאומה. וגוטפריד הוסיף:

— אף אם תגדל כמקובלֶנץ ועד הנה — גם אז לא תחבר אף שיר אחד חדש.

כריסטוף התקומם: — ואם אחפוץ?

– כל מה שירב חפצך כן תקצר יכלתך. בשביל שתחדש שירים כאלה, עליך להיות כמוהם. הקשב־נא...

ירח עגל ומזהיר עלה מאחרי השדמות. ערפל־כסף רפרף על האדמה ועל המים המבריקים כראי. צפרדעים קרקרו. מעל האחו נשמע קול הקיפָּדות כהמית חלילים. רֶטט קולות ההרגולים כאלו היה עונה לרַעד אור־הכוכבים. רוח חרישית רשרשה בענפי האלמונים. על הגבעות אשר מעבר לנהר התגלגלה שירת זמיר רצוצה.

– איזה צרך יש לך לשיר? – שאל גוטפריד אחרי דְמיה ממֻשכה (אי־אפשר היה לדעת, אם הוא מדבר עם עצמו, או עם כריסטוף). האם לא ייטיבו המה לשיר מכל אשר תחדש אתה?

כריסטוף שמע כמה פעמים עד־הֵנה את רחשי הלילה. אך אף פעם לא תפס בהם אותו הצביון אשר קלטה אזנו עתה. כן, אמת הדבר: איזה צרך היה לשיר? הוא הרגיש, כי לבו מתמלא על כל גדותיו רכרוכית וצער. נפשו נכספה לחבק את האחו ואת הנהר, את השמים ואת הכוכבים היקרים. לבו רחש עתה אהבה לגוטפריד; הוא היה, כפי שנדמה לו, הנבון, הנעלה והנהדר מכל האדם. היא ראה עתה, כמה מעֻקל היה המשפט, אשר חרץ עליו עד הֵנה; והוא חשב, כי דודו מתעצב על עוות־דינו זו, רגשי חרטה מלאו את לבו. הוא הרגיש צרך לקרֹא אליו: „דודי, אל תתעצב עוד! אני לא אהיה עוד נער רע! סלח לי, אני אוהב אותך מאד”. אך הוא לא מצא עֹז בלבו לעשות כן, ופתאם נפל על צוארי גוטפריד, אך לא יכול להוציא את המאמר מפיו; הוא רק חזר על המליצה: „אהבתיך מאד”, ויחבקהו בכל כחו. גוטפריד, משתאה ונרגש, שאל וחזר ושאל: „מה־זה, מה־זה היה?”, ויחבקהו גם־הוא. אחרי־כן קם, אחז בידו ויאמר: עת לשוב הביתה. כריסטוף התעצב על שדודו לא הבין אותו. אך בשובם הביתה אמר לו גוטפריד: „אם חפץ אתה, אז גם בלילות הבאים נלך להקשיב למנגינותיו של הקדוש־ברוך־הוא, ואני אשיר לך שירים אחרים”. אז נוכח כריסטוף, כי דודו הבין אותו, ויחבקהו ויפָּרד ממנו בברכת שלום ולבו מלא רחשי תודה אליו.

מן העת ההיא והלאה היו יוצאים לטַיל בערב לפעמים

קרובות. הולכים היו על־יד הנהר או בין השדות, בלי אֹמר ודברים. גוטפריד עשן לו את מקטרתו לאטו, וכריסטוף אחז בידו, כי ירא היה קצת מפני האֹפל. המה ישבו להם על הדשא, ואחרי רגעי־דְמיה אחדים, החל גוטפריד לספר לו על הכוכבים ועל העננים. הוא הורהו דעת את לחש רזי האדמה, האויר והמים, את קולות השירה והקריאה של אותו העולם הקטן של המעופפים, הרומשים, המנתרים והשטים, ששורץ באפלה. הוא למדהו את אותות השמים, המבשׂרים מטר או אויר צח, ואת כלי־הזמר הרבים לאין־מספר, הנותנים יחד קולם בסִמפונית הלילה. לפעמים שר גוטפריד שירים נוגים או עליזים; אך חותם אחד היה טבוע על כֻּלם; ולבו של כריסטוף נרגש תמיד בהקשיבו להם. מעולם לא היה שר יותר משיר אחד בכל ערב. כריסטוף ראה, שהוא לא שר בחפץ־לב על־פי בקשתו; מחכה היה, שרוח־השירה תבוא אליו מאליה, שהוא בעצמו יתאוה לשיר. יש שֶהֻכרח כריסטוף לחכות זמן רב, בלי אֹמר ודברים; ודוקא באותו הרגע, שכריסטוף התיאש מתוחלתו והיה מחליט: „היום בערב לא ישיר כלל“ — דוקא ברגע זה היה פותח פיו ואומר שירה.

פעם אחת בערב, אחרי שגוטפריד מֵאן בהחלט לשיר, עלתה על דעתו של כריסטוף להרצות לפניו אחת מיצירותיו הקטנות, אשר גרמו לו כל־כך הרבה יגיעה והרגשת גאון. הוא חפץ להראות לו, מה רב כֹּחו באמנות. גוטפריד שמע אותו במנוחה. אחרי־כן אמר:

— מה מכֹעָר שיר זה, כריסטוף העלוב שלי!

כריסטוף נדהם מאד ולא יכול להוציא הגה מפיו. וגוטפריד חזר ואמר בחמלה:

— למה חברת אותו? הוא מכֹעָר כל־כך! והלא איש לא כפה אותך לחברו.

כריסטוף מחה, ופניו אדמו מכעס.

— סבא מוצא, כי המוסיקה שלי מצֻיֶנת היא.

— אח, השיב גוטפריד, מבלי כל התפעלות. בלי ספק, הצדק אתו, בן, זהו אדם מלֻמד. הוא מֻמחה בעניני מוסיקה. אני אינני מבין כלום.

וכעבֹר רגע, הוסיף:

– אבל אני מוצא, כי מבֹער הוא מאד.

הוא הביט בשלוה על פניו של כריסטוף וירא, שהם מביעים מפח־נפש, ויחַיך ויאמר:

– החברת עוד שירים? אפשר שהאחרים ימצאו חן בעיני יותר.

כריסטוף קִוה גם־כן, שהשירים החדשים ימחו את הרֹשם הרע אשר השאיר הראשון. הוא שר את כֻּלם לפניו. גוטפריד לא אמר כלום; הוא חכה עד שיכלה לשיר. אחרי־כן הניע ראשו ויאמר מתוך הכרה מֻחלטת:

– אלה מבֹערים עוד מן הראשון.

כריסטוף קפץ שפתיו וסנטרו רעד; חפץ היה לבכות. גוטפריד נרעש גם כן, ובכל־זאת עמד על דעתו:

– מה מבֹער הוא!

וכריסטוף קרא בקול מלא דמעות.

– אבל – סוף סוף, למה זה אתה אומר, כי מבֹער הוא?

גוטפריד הסתכל בו במבטו הישר.

– מדוע? אינני יודע... חכה־נא... מבֹער הוא, ראשית כל – מפני שהוא טפשי... כן, הוא הדבר אשר אמרתי, טפשי מאד... אין הוא אומר כלום... בשעה שכתבת אותו לא היה לך מה לאמֹר. אם כן, למה זה חברתו?

– אינני יודע – אמר כריסטוף בקול בכיִי. – חפצתי לכתֹב דבר יפה.

– הוא הדבר אשר אמרתי, אתה כתבת – בשביל לחבר, למען תהיה למוסיקאי גדול ולמען יעריצו אותך הבריות. אתה התגאית, אתה כִזבת – ולכן נענשת!... כשהאדם יהיר ודובר־כזב במוסיקה – הוא נענש תמיד. המוסיקה שואפת להיות צנועה ונובעת מעֹמק־הלב. אלמלא כך, הרי איננה אלא הרוּח וגדוּף כלפי הקדוש ברוך הוא, אשר חונן אותנו את מתת הזמרה הנהדרה, למען נביע בה דברי יֹשר ואמת...

הוא הרגיש בצערו של הקטן ויבקש לחבקו. אך כריסטוף השתמט ממנו בחֵמה, והרבה ימים היה רוגז עליו. הוא שנא את גוטפריד. אך

לשוא היה אומר לעצמו פעם בפעם: „הוא חמור, אין הוא מבין כלום; סבא, שעולה עליו הרבה בחכמתו, מוצא, שהמוסיקה שלי נפלאה היא". בסתר לבו היה מרגיש, כי דודו צֹדק במשפטו. ודברי גוטפריד נחרתו עמֹק בנפשו; הוא בוש עתה מן השקר שנמצא במנגינותיו.

ולכן, לפרות שנאתו הכבושה, היה עולה על לבו זֵכר דודו מדי שִׁבתּו לכתֹב דברי מוסיקה. והרבה פעמים היה קורע את יצירתו, כי בוש ממנה, בחשבו את אשר היה אומר עליה גוטפריד. כשהיה מתיר לעצמו לכתֹב איזה זמר, אשר ידע כי לא ממעמקי לבו יצא, היה נזהר מעין־רואים. הוא חרד מפני משפטו של דודו; והוא היה מאֻשר לבלי־חֹק, אם אמר גוטפריד על אחד מקטעיו בפשטותו „זה אינני מכֹער כל־כך. כאלה אהבתי".

לפעמים, בכדי להתנקם בו, היה מערים ומזמר לפניו את יצירותיו של האמנים הגדולים, באמרו לו, כי מתחת ידו יצאו; והוא היה מלא גיל, כשהיה גוטפריד מוצא אותן במקרה גרועות מאד. אך גוטפריד לא הרגיש כל מבוכה, והיה צוחק בכל לבו, בראותו את כריסטוף מוחא כפיו ורוקד בשמחה לְעֻמתו. הוא היה חוזר על טענתו הרגילה: „כל זה אולי כתוב יפה, אבל איננו אומר כלום". הוא נמנע מלבקר את הקוֹנצֶרטים הקטנים שנערכו בבית. כמה שהיה יפה הקטע — הוא היה מפהק ומטתַּעמם. סוף סוף לא יכֹל עוד להתאפק, והיה הולך לו בלָט. הוא אמר אל הקטן:

— התבין? כל אשר תחבר בשבתך בביתך — אין זאת מוסיקה. המוסיקה בבית — כשֶמש בחדר. המוסיקה איננה אלא בחוץ, בשעה שהנך נושם את האויר הצח והחביב תחת שמי־אלהים.

הוא היה מדבר תמיד על־אודות אלהים; כי הוא היה אדוק מאד, להבדיל מן הקרפטים, האב והבן, שהתראו כמשכילים ואפיקורסים, אף שנזהרו מלאכל בשר ביום ו'.

פתאם שִׁנה מלכיור את יחוסו אל הקטן, מבלי שידע איש את הסבה. הוא לא רק שהסכים לדעתו של סבא על כשרונותיו של כריסטוף אלא שהקדיש הרבה לילות להעתקת כתבי־ידו. מה שהיה מפליא מאד את הילד. על כל השאלות, שהיו עורכים לו בנדון זה, היה עונה ביהירות: „המתינו – ותראו”. או שהיה משפשף כפיו בצחוק, מלטף בין זרועותיו את ראשו של הקטן, או מחלק לו מאחוריו סטירות מצלצלות. כריסטוף שנא תכלית שנאה את בדיחותיו הגסות; אך הוא ראה, כי אביו שבע־רצון, ולא ידע מה זה ועל מה זה.

אחרי־כן התחילו מועצות חשאיות בין מלכיור וסבא. באחד הערבים נודע לכריסטוף, לרֹב תמהונו, כי את „תענוגי הילדות” שלו הקדיש הוא, כריסטוף, להוד־רוממותו הדֻכס הגדול ליאופולד. קדם חקר ודרש מלכיור על־אודות יחוסו של הדֻכס אל הדבר; והנה נודע לו, כי הדֻכס ברֹב חסדו נכון לקבל את התשורה שיגישו לכבודו. אז הודיע מלכיור, ופניו בפני מנצח, כי עתה צריך, ראשית כל לערֹך אליו בקשה רשמית, מבלי לאבד אף רגע אחד לבטלה; שנית – להדפיס את היצירה, והשלישית – לערֹך קונצֶרט, למען השמיע את נגינתו ברבים.

מלכיור ויַן מיכאל הרבו עוד להמתיק סוד יחדו. שנים, שלשה ערבים התוַכחו בהתלהבות, ולכל זר לא הרשו להכנס אל חדרם באותה שעה. מלכיור היה כותב ומוחק, והזור וכותב. הזקן דִבר בקול רם כמדַקלם שירים. לפעמים היו מתקצפים ומכים באגרופיהם בשלחן, כי לא מצאו את המלה הדרושה.

אחרי־כן קראו לכריסטוף, העמידוהו לפני השלחן, ותחבו לו קולמוס בין אצבעותיו; אביו עמד מימינו, ואבי־אביו משמאלו, וזה התחיל מקריא לפניו מלים שלא הבין בהן כלום; ראשית כל, הוא

לא התרגל עוד כל־צרכו במלאכת־הכתב; מלבד זה, היה מלכיור תוקע לו באזנו, וסבא מדקלם מליצות נשגבות ונפוחות ומבלבל ברוח את מוחו של הקטן, באופן שהיה שומע אך קול דברים ותכנם נעלם ממנו. הזקן נרגש לא פחות ממנו. הוא לא יכול לשבת במנוחה על מקום אחד, והיה מתרוצץ בחדר הנה והנה, בבארו, שלא במתכון, בהעויות משנות את המליצות העומדות להכתב. לרגעים היה כופף ומעין בגליונו של הקטן; וכריסטוף, אשר הפחידוהו שני הראשים המגשמים שגחנו עליו, הוציא את לשונו ולטש את עיניו בגדל מבוכתו, החסיר ויתר את האותיות והתוים, מחק ללא־צורך, ועטו השתמט מידו. מלכיור צוח וי־ן מיכאל הרעים — ושוב היה צריך להתחיל מחדש. ולבסוף, לאחר שהגיעו בשלום עד הסוף — והנה על הדף הנקי נפל כתם־דיו! אז צרמו את אזניו; הוא התפרץ בבכי; אך גם להוריד דמעות אסרו עליו, לבל יטשטש את המכתב; והנה שוב מקריאים לפניו החל מן השורה הראשונה. הימה הוא, כי כך ימשך הדבר כל ימי חייו...

אך סוף סוף תם ונשלם הכל, וי־ן מיכאל, נשען בגבו אל הכירה, קרא בקול רועד מענג יצירה זו; מלכיור מתפרקד בינתים על כסאו, מביט בספון, מניע סנטרו, ובתור ממחה הוא לועס ומעפל להנאתו את סגנון המכתב הזה:

„הוד מעלתו הרמה והנשאה, אדוני רב־החסד!"

„החל משנת הארבע לימי חיי, עוד בשחר טל־ילדותי, היתה הזמרה לראשית שעשועי. אז, כאשר ירדה אלי בראשונה בת־השירה הנשגבה, אשר עוררה בקרבי מקיר הרמוניות נאצלות, הלך לבי שבי אחריה, וגם היא, אם לא שגיתי, השיבה אהבה אל חיקי. עתה, בהגיעי לשנת השש לימי חיי, באה אלי בת־השירה, וכפעם־בפעם, בנוח עלי הרוח, תלחש עלי אזני: „תדרך נפשך עז! העלה על הגליון את מנגינות רוחך".

„אך בן שש שנים אני! השבתי אנכי, ואיך אעז? מה יאמרו החכמים יודעי־דבר באמנות? פסחתי על שתי הסעפים, יראת

ורעד באו בי. אך בת־השירה צותה במפגיע, ואקשיב לקולה, ואכתֹב...

„ועתה, הוד מעלתך הנִשאה, האערֹב לבי להגיש לפני הדֹם כסאך את ראשית בכורי פרי־עמלי? האהין לקוות, כי אתה ממרום תשפיל להביט בהם ועיניך תשים עליהם כאב רחום?

„האח! הלא כל ימיך היית מגן ומחסה ברוח הכמה למדעים ולאמנית, כגבור נדיב נלחַמת מלהמתם, ובצל כנפיך פרחו הכשרונות כחבצלות.

„לבי מלא אמונה שלמה, טמוך בטוח הנני בך, ולכן אערֹב לבי להגיש לפניך את נסיונות נעורי. קבל ניבי במנחה טהורה, כפרי הערצתי, והואל בטובך —

„הה, רום מעלתך הנִשאה והנעלה!

„לשאת את פניך אליהם ולמחברם הרך בשנים, הכורע ומשתחוה לפני הדֹם רגליך בענוה רבה.

„אני עבדך הנאמן, הנכנע לפני הוד כסאך הרם,

י׳ן כריסטוף קרפט.

כריסטוף לא הבין מאומה; אך מאֻשר היה מאד בגמרו מלאכתו ובהפָטרו ממנה; ומיראה פן יצַוו עליו עוד פעם להתהיל מחדש, ברח לו השדה. לא היה לו כל מֻשג. מה הוא כותב, ולא היה מתעניין כלל בדבר. אך הזקן, אחרי כלותו לקרא, חזר וקרא הכל מתחִלה, כדי לטעֹם יפה את הדברים ולֵיהָנות מהם הנאה שלמה; ואחרי שסַיֵם, חִוו מלכיור ויַ׳ן מיכאל את דעתם, כי זה הפלא ופלא. וכן היתה גם דעתו של הדְפס הגדול, שהגישו לו את המכתב בלְוית העתקה של היצירה המוסיקאית. הוא הואיל לצוות להגיד להם, כי שניהם כתובים בסגנון מלבב. הוא אִשר את פרשת הקוֹנצֶרט ויצו למסֹר לרשותו של מלכיור את האולם של האקדֶמיה לזמרה אשר לו, וגם הואיל להבטיח לקבל באחד הימים הקרובים את האמן הצעיר.

אז התאמץ מלכיור להחיש את עריכת הקונצרט. הוא רכש לו את תמיכתה של „אגדת הזמרה אשר בחצר הדפס”. ואחרי שהוצלחה, שהאירה לו פניה בצעדיו הראשונים, הלהיבה עוד יותר את תאות־הכבוד שלו, לכן החליט להוציא לאור את „תענוגי הילדות” בהוצאה מהדרה. בראשונה חפץ לצייר על המעטפה את תמונתו של כריסטוף, כשהוא יושב לפני הפסנתר ומלכיור עומד על ידו ותופש בכנור. אך סוף סוף מֻכרח היה לותר על שאיפתו זו; ולא מפני יקר המחיר — הוא לא נסוג אחור מהוצאות מרבות — אלא מחסר זמן. הוא הסתפק בתמונה אליגורית זו: עריסת ילד, חצוצרה, תוף, סוס־עץ, המקיפים כנור, שממנו מפצילות קרני שמש. על שער המחברת, יחד עם הקדשה מפורטת, שבה היה שמו של הדפס מהלל ברב תשבחות, נמצאה הערה קצרה, כי „האדון ין כריסטוף קרפט הוא בן שש”. באמת כבר היה בן שבע ומחצה. הציור עלה בדמים מרבים; כדי לשלם מחירה הכרח סבא למכור ארגז עתיק מן המאה הי״ח עם צורות בולטות, אשר עד כה לא חפץ בשום אפן להפרד ממנו, למרות כל הצעותיו של וורמסר, הכוחר בעתיקות. אך מלכיור בטוח היה, שדמי־התתומים ישיבו לו את הוצאות הדפוס, ועוד ישאר עודף עליהן.

שאלה אחרת העסיקה אותו: זאת היתה שאלת מלבושו של כריסטוף בשעת הקונצרט. בנדון זה היתה מועצת־משפחה. מלכיור חפץ היה, שהקטן ילבש שמלה קצרה, ושוקיו יהיו השופים, כיאות לילד בן ארבע. אך כריסטוף היה מגדל למדי בשביל שנותיו וכל אחד מבני־עירו ידע אותו; ואם כן אי־אפשר היה לקוות, שתעלה בידם לעורר אילוזיה אצל מי־שהוא. אז הבריק במוחו של מלכיור רעיון נפלא: הוא החליט להלביש את הילד פרק ורביד לבן. לשוא מחתה לואיזה המובה נגד זה, באמרה, כי ישימו את ילדה האמלל ללעג ולקלס. מלכיור חזה מראש, כי הופעת בבה חיה זו תבדח את הקהל ותרכש לו את חבתו. ככה החליטו והחיט בא לקבע מדה בשביל מלבושו של הקטן. נחוצים היו עוד לבנים משבחים וגרבים ירקים, וכל זה עלה במחיר נורא. כריסטוף כבול היה כאסיר בבגדיו הצרים; וכדי

שיתרגל בכך צוו עליו לשנן את מנגינותיו כמה פעמים, כשהיא לבוש בגדיו החדשים. במשך חדש ימים לא עזב את הספסל שלפני הפסנתר. לִמדו אותו גם קְדות והשתחוָיות. אף רגע חפשי אחד לא השאירו לו. הוא היה מלא כעס, אך להתקומם ולמחות לא הֵעֵז, כי חשב, שהוא עומד לעשות מפעל כביר ונפלא, ולבו התגאה ופחד. מכל משמר שמרו עליו שלא יצטַנן; כרכו את צוָארו בסודרים, חממו את מנעליו, מיראה שמא יעלו טחב, ובשעת הסעודות היו נותנים לו את הפרוסות המשֻבחות.

אתא היום הגדול. הגַלב בא להשגיח בעיני־מֻמחֶה על תִלבָשתו, לסרק אותו ולהלחיץ את בלוריתו הסרבָנית, ולא הִרפה ממנו, עד שראשו עלה תלתלים כצמר־כבש.

כל המשפחה עברה על פניו, ופֶה אחד החליטו כֻלם, כי מהֻדר הוא בתכלית ההִדור. מלכיור בדק וטשש אותו מכל צדדיו, ואחרי־כן לקח פרח גדל ויתחבהו בלֻלאת בגדו של הקטן. אך לואיזה, בהביטה עליו, הרימה זרועותיה בתמהון של צער ותקרא, כי הוא דומה לקוף. דבריה צערו אותו מאד. הוא לא ידע, אם עליו להתפאר או לֵבוש בבגדיו. בחוש אינסטינקטיבי מרגיש היה עלבון. עוד יותר נדכה רוחו בשעת הקונצֶרט, ורגש זה, אשר שלט בו כל אותו היום, נָחרת בלבו לזכרון ימים רבים...

שעת הקונצֶרט הגיעה. האולם עוד היה ריק למחצה, הדְפּס הגדול לא בא. אחד מידידיהם, איש אשר אין דבר נעלם ממנו, מסוג אלה האנשים השכיחים למדי, הודיע אותם, כי בחצר הדְפּס התאספה עתה מוֹעֶצת שרי־הממשלה, והדְפּס הגדול לא יבוא. הוא ידע את הדבר ממקור נאמן. מלכיור נבעת והתרגז, התהלך הֵנה והֵנה, הציץ בחלון. יַ'ן מיכאל הזקן היה נרגז גם הוא. אבל התרגשותו באה מדאגתו לנכדו; הוא הקיף אותו בחבילות של עצות. גם בכריסטוף דבקה הקדחת, שתקפה את בני־משפחתו. הוא לא דאג כלל לנגוניו, אבל נבוך היה בחשבו על־אודות הקִדה וההשתחויה, שעליו לקדם בה את הקהל. וכל מה שהוסיף להרהר בדבר, גברה מבוכתו ותהי לפחד.

סוף סוף צריך היה להתחיל: הקהל התחיל מראה סִמנים של קֹצר־רוח. „אגֻדת הזמרה של בני־ההיכל" התחילה מנגנת את הפתיחה ל„קוֹרְיוֹלַן". הילד לא ידע לא את קוריולַן ולא את בֶּטהוֹבֶן; כי גם אם שמע לפרקים קטעים מיצירותיו של זה האחרון, לא ידע של מי הם; מעולם לא התענין בשמות החבורים אשר שמע: הוא היה קורא להם שמות אשר בדה בעצמו, והיה מחבר בשביל המנגינות מֶקסם משֶׁלו – איזו מעשיה קטנה או תמונת־טבַע. בכלל היה מצרף אותם לשלשה מינים: יסוד־האש, יסוד־האדמה ויסוד־המים, ובכל אחד נמצאו רבבות חצאי־גוָנים. מוֹצַרט שַׁיָך היה ליסוד־המים: הוא היה כערבה על חוף נחל, כערפל שקוף, המרפרף על נהר, כרביבי אביב או כמראה הקשת בענן. בֶּטהוֹבֶן נמנה על יסוד־האש: פעם מדורת־אש כבירת־להבה ומעלה גאות־עשן; פעם – יער אחוז להבה, ענן כבד רובה ברקים; לפעמים – מרחבי־שמים המלאים אורות רוטטים;

אשר בתוכם תראה, מתוך הלמית הלב, כיכב פורש ושוקע וגוע מיתת־נשיקה בליל־אלול נהדר... גם הפעם הזאת אכלתהו ותלהט בו האש הגדולה והכבירה אשר בנפש האדירה ההיא; שטף להבה אפפהו. כל הנשאר נגוז ונעלם. ומה אִכפת לו כל השאר? מלכיור הנרעש, וַין מיכאל הנפחד, כל הקהל העַבוק הזה, הדְפס הגדול — מה לו לכריסטוף הקטן ולכל בני־האדם הללו? איזה יחסים יש בינו וביניהם? הוא נמסר עתה לרשותו של רצון כביר, אשר טלטל אותו וישאהו הלאה. הוא נכנע אליו וילך — ונשימתו קצרה, עיניו מלאו דמעות, רגליו כבדות כעֹפרת וְכֻלו מְכוּץ — מפַס־ידיו עד כף־רגלָיו; דמו הלם ברקותיו וכל אבָריו רעדו. ובעוד הוא מסתתר מאחרי הקלעים ומקשיב לקול הזמרה ועושה אזנו כאפרכֶסת — ופתאם כאלו נתקל באבן־נגף בתוך מרוצתו: האורכֶסטרון הפסיק נגינתו באמצע, וכעבֹר רגע הִכו בתְפים ובצלצלי־שמע ויגנו שירת־מלחמה באותו הנוסח הרשמי הנפוח. המעבר ממנגינה אחת לחברתה היה מפתיע כל־כך, שכריסטוף חרק שִניו ורקע ברגליו מכעס וינף אגרופו למול הקיר, אך מלכיור היה מלא שמחה: כי הנה בא הדְפס, והאורכֶסטרון קדם פניו בהִמנון הלְאֻמי. וַין מיכאל מִהר למסר לנכדו, בקול רועד, את עצותיו והוראותיו האחרונות.

את הפתיחה חחלו לנגן מחדש, והפעם נגנו אותה עד תֻמה. עתה הגיע תורו של מלכיור. מלכיור השכיל לערֹך את תכנית הנשף באֹפן כזה, שתגַלה את וִירטואוזיות הבן ואת חריצות האב גם יחד. ראשית כל נגנו יחד סונַטה של מוצרט בפסנתר ובכנור. בשביל להגביר את הרֹשם הָחלָם, שכריסטוף יופיע על הבמה יחידי, אז הובילו אותו אל בינות לקלעים, הראו לו את הפסנתר העומד באמצע הבימה, בארו לו בפעם האחרונה את אשר עליו לעשות, וידחפוהו אל מחוץ לקלעים.

בראשונה לא נבעת ביותר, כי זה כבר התרגל לאולמי התיאטרון. אך בצאתו לבדו על הבימה ובהרגישו, כי מאות עינים תלויות בו — נפחד פתאם כל־כך, שנרתע לאחוריו רתיעה אינסטינקטיבית, וגם הסב פניו אל הקלעים, בבקשו להסָתר מאחריהם. אך שם עצר אותו אביו,

שרמז וקרץ לו בעינים מזורות־חֵמה. אז מָברת היה ללכת הלאה. מלבד זה כבר הרגיש בו הקהל. מדי צעדו קדימה, קם באולם שאון של קריאות־תמהון: אליהם נלוו קולות־צחוק, שהלכו הלך וחזק.

מלכיור לא טעה בחשבונו: מלבושו המְגחך של הקטן עשה את הרשם המקֻוה: הקהל התפתל מצחוק, בראותו את הקטן ארך־התלתלים ושזוף־הפנים כצועני, צועד בפחדנות בישנית במלבושי נשף־חשק של גֶ'נטלמן מנֻמס. הקהל קם ממקומותיו, בשביל להסתכל בו יפה יפה. הכל צהלו וצחקו; ואף שבצהלה זו לא היה כל רֹע־לב, בכל־זאת היה בה כדי להביא לידי מבוכה אפילו אמן זקן ורגיל. כריסטוף, נבעת ונבוך מקול המצהלות, מהמבטים התלוים בו והלורנֶטים הפונים אליו, חשב עתה אך מחשבה אחת: להגיע מהרה אל הפסנתר, אשר נדמה לו כאי בֹודד בלבבים; ובראש מורד, מבלי הבט לימינו או לשמאלו, עבר בצעדים מהירים לאֹרך הבימה. ומכיון שהגיע לאמצע הבימה, תחת להשתחוות אל הקהל, כמו שדורש הנִמוס — הִפנה אליו עָרפו וישׂם פניו אל הפסנתר. הכסא היה גבוה יותר מדי בשבילו, והוא לא יכול לעלות עליו בלי עזרת אביו; אך תחת חכותו עד שיבוא אביו, החל מתוך מבוכתו, לטפס עליו בברכיו. מעשׂהו זה הגדיל עוד את העליצות באולם. אבל עכשו כבר נִצל כריסטוף מן הסכנה: בפני כלי־הזמרה שלו לא ירא כריכטוף מפני איש.

סוף סוף בא גם מלכיור. רוחו הטוב של הקהל היה לו לתועלת: הוא נתקבל במחיאות־כפים סוערות למדי. התהילה מנגינת הסונַטה. הקטן פרט אותה בבטחון שלו; פיו היה קפוץ מרֹב התרכזותו, עיניו נעוצות במנענעים, ורגליו תלויות באויר לאֹרך הכסא. וככל אשר התפתחה המנגינה, כן הלך בטחונו הלוך ורב; הוא כאלו נמצא במסִבת רֵעיו אשר ידע מכבר. רחש של הבעת־רצון הגיע לאזניו; רגש של קורת־רוח גֵאֶה תקף אותו, בהעלותו על לבו, שכל הקהל הזה מחריש ומקשיב ומשתאה לו. אך מכֵּיון שגמר, מיד שׂב אליו פחדו, ומחיאות־הכפים והקריאות הכלימו אותו יותר משהשביעו ענג. רגש כלִמתו התגבר עוד. כשאחז מלכיור בידו ונִגש אתו אל קצה הבמה ויצוהו להשתחוות אל הקהל, הוא שמע בקולו ויקד אפים ארצה באי־חריצות

מבדחת; אך הוא בוש ונכלם ממעשהו, כאלו עשה דבר מגחך ונבזה.

עוד הפעם הושיבוהו לפני הפסנתר; והוא נגן את „תענוגי הילדות”. התלהבות שובבה אחזה את הקהל. אחרי כל קטע וקטע נשמעו קריאות־התפעלות; דרשו ממנו, שיתחיל שוב מחדש! הוא התגאה בראותו את הנצחון, אשר נפל בחלקו, ועם זה העליבוהו קולות־הרצון האלה, שהיו כפקֻדות. לאחרונה, עמד כל הקהל על רגליו וימחא לו כף; כן רמז להם הדֻכס הגדול, בהניפו את ידו. אבל כריסטוף, בהיותו עתה לבדו על הבימה, לא העֵז למוש מכסאו. הקולות התגברו. הוא הרכין ראשו עוד יותר, כֻּלו אדֹם ונכלם. והוא הסב פניו בעקשנות מהביט על הקהל. מלכיור שב ויחזק בו; הוא לקח אותו בין זרועותיו ויצוהו לשלֹח נשיקה פורחת למול התא של הדֻכּס. כריסטוף היה כלא־שומע. מלכיור אחז בידו ויאים עליו בלָט. אז מִלא את התנועה, אשר דרשו ממנו, באֹפן פַּסיבי; אך לא הביט על איש ולא הרים את עיניו; הוא הוסיף להסב את פניו, הוא הרגיש את עצמו אֻמלל; הוא סבל יסורים ולא ידע מדוע; רגש האהבה העצמית שלו היה נעלב; הוא לא אהב כלל את האנשים אשר נאספו פה. לשוא מחאו לו כף — הוא לא סלח להם, אשר צחקו עליו ואשר היה להם מבוכתו לשעשועים; הוא לא מחל להם על שהם מסתכלים בו, בשעה שהוא נמצא במצב מגֻחך זה, תלוי באויר ומפריח נשיקות מפיו. במעט שהתרעם עליהם בעד מחיאות־כפיהם! ולאחרונה, כאשר הוריד אותו מלכיור ארצה, מִהר וירץ אל הקלעים. אשה אחַת זרקה לו צרור סִגליות, אשר רפרף את פניו בנפלו. אז נבהל וירץ בכל כֹחו, וַיִפֹּל כסא, אשר נתקל בו בדרכו. בכל אשר הוסיף לרוץ, כן גבר הצחוק, וככל אשר גבר הצחוק, כן מהר לרוץ.

סוף סוף התחמק מאחרי הקלעים; גם שם עמד המון אנשים שהסתכלו בו; הוא פרץ לו דרך ביניהם, בנגחו בראשו על ימין ועל שמאל, ויתחבא במעמקי המסדרון. סבא היה מלא גילה ויעתר ברכות על ראשו. מנגני האורכֶסטרון התפרצו בצחוק ויברכו את הקטן, אשר סרב להביט בהם ולהושיט להם יד. מלכיור שמע באֹזן קשובה לקול מחיאות־הכפים, אשר לא חדלו עוד, ואמר לשוב ולהציג את כריסטוף

על הבימה. אך הקטן הקשה ערפו וסרב בחמה עזה, אחז בבגדו של זקנו, ובעט ברגליו בכל האנשים אשר נגשו אליו, ולאחרונה התפרץ בבכי; אז הכרחו לעזבו לנפשו.

דוקא ברגע זה בא אופיצר ויאמר להם, שהדֻכּס הגדול מזמין את המשחקים אל התא שלו. אבל איך אפשר להראות את הילד במצב שכזה? מלכיור חרק בחֵמה; אבל כעסו עוד הגביר את שטף דמעותיו של כריסטוף. אז, בכדי לשים קץ לבכיתו, הבטיח סבא לתת לו טבלה של שוקולדה, על מנת שיחדל לבכות. וכריסטוף, שהיה לקקן, הפסיק את בכיתו באמצע, בלע את דמעותיו וילך בלי התנגדות. אך קדם כל דרש, שישָׁבעו לו בשבועה חמורה, שלא יוציאוהו במרמה על הבימה.

באולם שלפני תא־הנסיך הציגוהו לפני אדון לבוש בגדי־שרד, פניו כפני כלב קטן, שפם מדֻבלל, זקן קצר ומחֻדד, אדם גוץ, אדמוני, מסֻרבל־בשר קצת. הוא לטף אותו בהתקרבות הלצית, צבט את לחייו בידו השמֵנה ויקרא לו: Mozart redivivus (מוֹצַרט ששב לתחיה). זה היה הדֻכּס הגדול. אחרי־כן עבר הילד לידי הדֻכּסית, אל בתה, ואל אנשי־לויתם. אבל מתוך שלא הֵעֵז להרים את מבטו, לא נשאר לו מקבלת־הפנים המזהירה הזאת אלא זכרון יחידי — קבוצת שמלות ובגדי־שרד, אשר נראו לעיניו מן האזור ולמַטה. בשבתו על ברכי בת־הדֻכּס הצעירה, לא הֵעֵז לנוע ואף לא לשאֹף רוח. היא ערכה לו שאלות, ומלכיור השיב עליהן בשפת־חלקות, במליצות של חנֻפּה והכנעה שפלה. אך היא לא שמעה לדברי מלכיור, ותֻקף בשאלות את הקטן. הוא חש, כי פניו הולכים ומתאדמים; ובחשבו, שכל המסֻבים מרגישים באדמומיתו, רצה לבאר את הדבר, ויאמר מתוך אנחה עמֻקה:

— פני אדמו, כי חם לי מאד.

דבריו עוררו את צחוקה של הבת. אך כריסטוף לא התרעם עליה, כאשר התרעם זה לא כבר על הקהל. כי צחוק זה היה נעים לו. היא חבקה אותו; וגם הדבר הזה לא היה רע בעיניו כלל.

ברגע זה ראה במסדרון שלפני התא את סבא; הוא היה מזהיר ונכלם; בודאי חפץ גם הוא להרָאות ולדבר אמרתו, אך לא ערב את

לבו כי איש לא פנה אליו בדברים; הוא התענג מרחוק, בראיתו את גדולת נכדו. שטף של חבה רבה עלה בלבו של כריסטוף; הוא הרגיש צורך כביר ומהלט, שגם לסבא העלוב יגטלו בפעלו, וכי ידעו להוקיר גם את ערכו הוא. לשוגו כאלו הִתרה טכבליה, הוא גחן על אזן ידידתו החדשה וילחש לה:

– אני חפץ לגלות לך סוד.

היא צחקה ותשאל:

– איזה סוד?

– התדעי, הוסיף לדבר, את ה„שלישיה" הנאה אשר ב„מינואֶט" שלי, ב„מינואֶט" אשר נגנתי? (הוא שר אותה בלחש). הנה! סבא חבר אותה, ולא אני. כל יתר השירים הם שלי, אך זוהי היפה מכֻּלם. היא של סבא. סבא איננו חפץ, שידעו את הדבר. הן לא תאמרי לאיש? (ובהראותו את הסבא) הנה הוא, זקני. אני אוהב אותו מאד. הוא טוב לי כל־כך.

מיד צחקה הנסיכה בקול רם, אמרה לו, שהוא ילד נפלא, העתירה עליו נשיקות־פיה ותספר את הדבר לכל המסבים – מה שהטיל בעתה על כריסטוף והזקן. כל המסבים השתתפו גם הם בצחוקה; והדֻּכס הגדול ברך את הזקן הנבוך מאד, אשר נסה לשוא למצא באור למעשהו, והיה מגמגם כפושע שנתגלה עונו. אך כריסטוף לא דבר עוד דבר עם העלמה, למרות כל בדיחותיה; הוא נשאר דומם ועגום; הוא בז לה בלבו על אשר עברה על הבטחתה. אותו המֻשג הנשגב, אשר רקם לו בדמיונו על־אודות הנסיכים, נפגם עתה הרבה, בגלל המעל הזה. מרֹב כעסו לא שמע מאומה מכל אשר דברו סביבו, ואף לא שמע בקרֹא אותו הדֻּכס הגדול בצחוק ה„פיאניסטן הקבוע" שלו ה"Hofmusicus„ שלו.

הוא יצא עם בני־משפחתו – והנה המון אנשים כתרוהו, במסדרונות התיאטרון ועד המבוא; הם הללו אותו, חבקיהו ונשקו לו, מה שהיה לו למֹרת־רוח. כי הוא לא אהב, שינשקו לו, ולא היה מרשה, שישתמשו בו כבבלי־חפץ, שלא מדעתו.

לאחרונה שבו הביתה; ואך סגרו את הדלת, מיד קרא לו

מלכיור „אידיוט קטן", על אשר ספר, שה„שלישיה" איננה שלו. אבל הילד ידע היטב, כי יפה המעשה אשר עשה, כי ראוי הוא לתשבחות ולא לתוכחות, ולכן התקומם ויען עזות. אז כעס מלכיור ויאמר, שאלמלא פרט היום את נגוניו בדיוק מספיק, היה מפליא את מכותיו, אבל את כל הרושם של הקונצֶרט קלקל על־ידי מעשה־השטות שלו. בלבו של כריסטוף קנן רגש־כבוד של ישר. הוא התבודד לו בקרן־זוית ויֶהגן שם; את הכֹּל צרף יחד ברגש־הבוז שלו: את אביו, את הנסיכה, את כל העולם כֻּלו. הוא נעלם גם־כן בבוא שכניו לברך את הוריו ולצחוק עמהם, כאלו הוריו חברו ונגנו את המנגינות, וכאלו הוא היה כלי־חפצם, קנינם הפרטי.

בינתים הביא משָׁרת ההיכל מאת הנסיך שעון יפה של זהב, ומאת בתו הצעירה – קֻפסת סֻכָּריות משֻׁבחות. שתי התשורות גם יחד השביעו עֹנג את לבו של כריסטוף. הוא לא ידע אל־נכון, איזו תענֻגנו יותר; אבל מצב־רוחו היה רע כל־כך, שלא חפץ לגלות את רגשותיו, ויוסף לרגון, בהעיפו מבט אלכסוני בסֻכריות, והיה שואל עצמו, אם כשר הדבר לקבל מתנות מאיש אשר מעל בו. נכון היה כבר לוַתֵּר קצת בנדון זה – והנה צוהו אביו לגשת מיד אל שלחן־הכתיבה ולערֹך בהקראתו מכתב־תודה עם התחלה בנוסח כזה: „אני עבדך הקטן והמנגן של הוד־רוממותך". זה הגדיש את הסאה! אפשר שהתרגזות עצביו מאז הבֹּקר גרמה לכך, שבושה אינסטינקטיבית מנעתהו מהתחיל את המכתב בלשון זו, – אך הוא התפרץ בבכי, ואי־אפשר היה להוציא מפיו מלים. המשרת שהמתין התחיל שוחק בלגלוג. אז הֻכרח מלכיור לערֹך בעצמו את המכתב, ומתוך־כך, כמובן, לא שככה חמתו על כריסטוף. להגדיל את האסון, נפל השעון מיד הילד וישבר לרסיסים. מטר־קללות נתך עליו. מלכיור צעק בחֵמה: „על־כן לא תקבל חלקך בקנוח־סעודה!" וכריסטוף ענה, כי גם הוא רצונו בכך. אז הודיעה לואיזה, בבקשה לענשו, כי ראשית כל תחרים את הסֻכריות שלו. כריסטוף, אשר נפשו מרה עליו, הודיע, כי אין לה רשות לכך, כי הקֻפסה היא שלו, שלו, ואין לאחרים כל חלק בה, איש לא יגזל אותה ממנו! הוא ספג סטירת־לחי, על זה בערה כאש חמתו,

הוא חטף את הקֻפסה מיד אמו, השליך אותה ארצה וידרֹס עליה. אז הלקו אותו, הביאו אותו אל חדרו, פשטו את בגדיו וישכיבוהו במטתו.

בערב שמע את הוריו אוכלים עם ידידיהם את הסעודה המֻשבחת, אשר הכינו זה כשבוע ימים, לכבוד הקוֹנצֶרט. הוא פקע כמעט מכעס בשכבו על הכר, ובהשבו על־אודות העָוֶל הזה. שם צחקו בקול רם והשיקו כוסותיהם זו בזו. לאורחים אמרו, כי הילד עָיֵף ויגע. איש לא דאג לו. אך אחרי הסעודה, כשהחלו הקרואים להִפָּטר, שמע קול פסיעות כבדות מתקרבות אל חדרו; ז'ן מיכאל הזקן גחן על ערשו ויחבק אותו בחִבה, ויאמר לו: „כריסטוף הטוב, הקטן שלי”. אחרי־כן, כאלו נכלם מדבריו, התחמק וילך לו, מבלי אמֹר עוד דבר, אחרי שתחב לידו מגדנות אחדות, אשר הוציא מכיסו.

זה היה נעים לכריסטוף. אבל הוא יגע כל־כך מעמל היום, שלא היה לו כֹח אפילו לנגֹע במטעמים, אשר נתן לו סבא. הלֵאות שברה את כל גופו, וכמעט כרגע נרדם לו.

אך שנתו נרגזה, יש שעוית עברה בכל גופו, כפריקות אלֶקטריות. זמרה פראית בעתתו בחלומו. בלילה הקיץ משנתו. הפתיחה של בֶּטהוֹבֶן אשר שמע צלצלה עתה באזניו. היא מלאה את החדר בנשמתה הפזיזה. הוא התעורר וקם במטתו, שפשף את עיניו וישאל את נפשו, אם ישן הוא... לא, איננו ישן. הוא הכיר אותה. הוא הכיר את שאגות־החמה, את שועתה המלאה כעס, הוא שמע זאת הלמות הלב הכביר, המנתר בתוך החזה, את הדם הסֹער, הוא הרגיש על פניו סערת סופה שובבה, המלפפת אותו, הסוחפת ומטלטלת, אשר כרגע תתפרץ וכרגע תשוב לדממה, כי רצון כביר, רצון ענקי בלם אותה ברִסנו. נשמה גאונית זו של בֶּטהוֹבֶן חדרה אל קרבו, שִׁרבבה את אבָריו ואת נשמתו, ותמלאהו עצמה, ותתן לו שעור קומה ענקית. הוא דרך על במתי־ארץ. הוא היה הר, רוחות־סערה התגעשו בקִרבו. סערות־חֵמה! סערות־יגון! הה, כמה יגון! אך אין דבר... הוא אדיר כל־כך! לסבֹּל, לסבֹל עוד... מה־טוב ונעים להיות שגיא־כֹח, מה־טוב לסבֹל בשעה שהנך שגיא־כֹח!

הוא צחק, והד־קולו נשמע בדומית הלילה. אביו הקיץ משנתו ויקרא:

– מי פה?

והאם לחשה לו:

– הס! הילד הוזה...

הם החרישו שלשתם. הכל נדם סביבם. המנגינה נעלמה. לא נשמע כלום, מלבד נשימה קצובה של יצורים הנרדמים בחדר, אחים לצרה, רתוקים זה לזה בספינה רעועה, אשר כח אדיר וסוער מטלטל ושוחף אותה באפלת הלילה.

3 1761 05436796 6